

KOLOZSVÁR
TÖRTÉNETE.

HARMADIK KÖTÉT.

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE.

IRTA

JAKAB ELEK,

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

HABSBURG KÖNYVEK,

OKLEVÉLTÁRRAL.

HABSBURG-LOTHÁRINGIAI KORSZAK.

(1690 — 1848.)

KIADJA SZABAD KIR. KOLOZSVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE.

*Írá tulajdonosa, a fordítás és kismély alakban újra feldolgozás
joga fenntartásánál.*

BUDAPESTEN, 1888.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

HABSBURG-LOTHÁRINGIAI KORSZAK.

XXXII. FEJEZET.

I. LIPÓT FEJEDELEM URALKODÁSA.

— 1690—1705. —

magyar korona öröklött történeti jogához, az 1685-ki Dunod-Teleki-féle *tilkos szerződés*¹⁾ s az 1688. május 9-ki *hódolati nyilatkozat*²⁾ új tényleges jogalapot szolgáltatott arra, hogy I. Lipót császár, mint magyar király, Erdély fejedelmi székéhez igényt formáljon. El is foglalta azt a kiskoru II. Apafitól ellenállás nélkül, Tökölytől fegyvererővel; 1690. az ország nevében Bethlen Miklós által Bécsbe vitt s ott vele megállapított szövegű, octob. 16-n kiadott hitlevelében törvényeit és szabadságait biztosítva, új közjogi állást és kormányrendszert alkotott Erdély számára, melynek értelmében az őt, az 1691. jan. 10-ki fogarasi országgyűlés I. t.-czikkében védurává fogadván: hűségére a kk. és rr. megesküdtek s meghatározták, hogy az ország lakosai is esküdjenek meg.³⁾ Ő maga — a hitlevelél 3-ik pontja értelmében — a törvények megtartására nem tett esküt s az alatta hozott törvényeket aláírásával nem erősítette meg. Uralkodása — Erdély közjoga szerint — hitlevelé elfogadtatásától s az ország hűségi esküje letételétől, II. Rákóczi Ferencnek Gyula-Fejérváratt 1704. jul. 6-ki első megválasztásáig,⁴⁾ illetőleg a császár 1705. május 5-kén történt haláláig tartott. Alatta Kolozsvárnak polgári igazgatási rendszere egész alapjában megváltozott s története új irányt vett.

A *vár* császári parancsnokok alatt állott, ezért gyéren fordul elő a közemlékekben. 1691. a tatárok Erdélyt meglepven: Kolozs-

¹⁾ *Gr. Kemény*. Notitia Capit. Albens. I. k. 145—147. ll.

²⁾ *Magyar Tört. Társ.* XIX. k. 23—26. ll.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Articuli Diaetales IV. k. 10. l.

⁴⁾ *Szil. S. Erd. Tört.* II. k. 401. l.

vár alá is elényomultak. A polgárság a város előtt 500-at vert szét s a harcban sok társuk veszett el.¹⁾ Cserei szerint: a midőn Galga tatár szultán a város alá nyomult, a kolozsváriak kimentek, s velők harcba elegyedvén: közülök sok levágatott, sokat rabul vittek, a külvárosokat az ellenség felégette; de benn német helyőrség volt, oda nem jutának be, noha félték az abban levő mind németek, mind magyarok...²⁾ 1703. a Rákóczi fölkelés hírére felsőbb meghagyás következtében megépítették a kőfalakat, bástyákat és várkapukat, a német parancsnokoknak szállást, a városban őrházat építettek, a mi 600 frtnál többbe került — írja a város a kir. kormányzékhez tett fölterjesztésében.³⁾ A nép örömmel vette a hírt, melytől szabadulását remélte. De a hadi szerencse változó szeszélye szerint bokrosan jött vele a csapás. Szakáll Ferencz és Vizaknai Bereczk György, Kolozsvár két tekintélyes polgára, részletesen elbeszéli a városban és körülé történeteket. Az *első* 1704. márcz. 7-től jul. 31-ig jegyezte föl, *utóbbi* 1703-ról egy érdekest, s 1704. sept. 24-től dec. 28-ig minden fontosabbat. Az *első* írja márcz. 7-ről: „Csáky alatt egész a magyarutczá végeig, Hidelvén a hidig jöttek fel a kuruczok nagy csapatokkal; vezérök 4 katonát küldött egy kis fejér zászlóval a kül magyarutczán végig sipolva; Kaltenplatt várparancsnok a magyarkapui toronyból lövetett rájok s így visszaszáguldoztak. Csáky is megharagudt, lötetni kezdett s katonáit közel való száguldozásra bocsátotta; 8-n paraszt embertől küldött levelet: írta, hogy a tegnapi dolog nagy esztelenség, ő úgy küldötte követeit, a mint az ilyet szokták, nem volt szabad hozzájok löni, s fenyegetőzött. 10—11-ke közötti éjjel a papok malmát s az [unitáriusok] szentpéterei templomát a kuruczok fejgyujtották, valamint sok majort is; 14-n ismét a hidig jöttek be; 20-n a Nádás teréről elhajtották a szőlőmunkásokat, elébb kifosztván. Ápr. 9. Kaltenplatt 8 pontból álló kivánságát tárgyalták a *Napló* írója, Szakáll Ferencz előadására a közgyűlésben. A vezér kívánta, hogy valami kerteket, majorokat, házakat hányjanak el sat. 20-n a Kőmál tetején jelentek meg a kuruczok a kösziklán. E nap indult derekasan a kertek bontása, azon éjszaka megégett a *külközéputczá, farkasutczá, magyarutczá* egy része, más éjszaka a *Hidelve*, azután vasárnap *külmonostor-*

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1696. 159. sz.

²⁾ *Újabb Nemzeti Könyvt.* I. Évfolyam. 2. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1703. 363. sz.

utca; 3—4 kurucz mind gyujtogatott és nagy égés lőn. Apr. 23. délután Szamosfalva felől jött feles kurucz fejér zászlóval, és a dézma-csűr táján Hidelve végén megállapodva, két paraszt embertől levelet küldöttek. A várparancsnok a hid innesső végén megállván, oda küldé hozzájuk két lovast, és egy hosszú pálczába csiptetve tartván a levelet, elhozták tőlük, s csakhamar visszabocsáták őket. A seregek megindulván Hidelve végéről, hozzájuk lövének a *Takácsok bátyájából*. . . Május 20. a Harsongárd felől is löttek a kuruczok, elé nyomultak a vár alá s elhajtották onnan a marhákat. . . Jul. 30. Szamosfalva felől jöttek fel valami kurucz seregek, a kövespad határ-részben az embereket bujtogatták, sokat meg is löttek, öltek, másokat elvittek fogságra. . .¹⁾ *Az utóbbi 1703-n* azt jegyezte fel, hogy Rabutin Kolozsvárra akkora őrséget hozott, hogy a házakba is lovakat kötöttek. . . 1704. sept. 24-ről írja: „hogy a kuruczok eljöttek, hogy a várost megszállják, a sánczot másnap a hidkapuhoz vitték s onnan lötették a várost, a kőfalban 6 ölet lerontottak. Octob. 6. ostromláshoz kezdettek, de a német nem adta. 7-n a táborhelyet meggyujtván: elmentek a vár alól. Az nap östve Rabutin János Lajos a *Sós-völgynél* megverte őket, s 8-n nagy dühvel jött be a városba, szidta Kolozsvárt, hogy csak 2—3 maradt meg hűségében, fiaik és apáik kuruczokká lettek. . . A városban ebédelt, de hálni kiment a táborba a két viz közé, hol 6 nap mulatott; minden nap háromszor küldöttek ki követet ajándékkal csöndesítése végett; valamit csöndesedett is, de hogy parancsolatjára a város minden ágyuját ki nem adta, hanem egy falkát a tanácsházban a bolt alatt elrejtett, s ő ezt megtudta, fenyegetőzött, hogy a tanácsházat felvetteti s Vizaknait harmadmagával felakasztatja. 17-kére viradólag a vár falait porral fölveltette, a kapuk kulcsait magához vette, s az őrséget belőle kivivén: a várost magára hagyta. . .” Mi ok indította rá? Vizaknai nem mondja meg; de kitetszik a város 1704. octob. 7. Kaltenplatt helyőrségi parancsnokhoz intézett előterjesztéséből, melyben írta: hogy 11 hónapig állották ki Rákóczi hadai ostromát: nem változtatta meg őket külső birtokuk és jószágaik elpusztulása, megbecsülhetlen javaik feldukása, számtalan barmaik elhajtása, s bármelyik hazai mezővároshoz hasonló 3 külvárosuk, az ott levő rendek költséges építései, majoraik,

¹⁾ *Történ. Emlékek*, 60—70. l.

kerteik, malmaik, s több más épületeik felégetése, hamuvá tétele, melyeknek létét csak helyök s romjaik tartják szomorú emlékezetben; aratásuk már semmivé lett, most a szűret menendő semmibe; még csak az kell, hogy ne is vethessenek. szöllőiket el ne takaríthassák, s akkor előre oda van jövő esztendei fenmaradásuk alapja és reménye is. Hogy akkor minő állapotra jutnak, ítélje meg az Isten és világ. Vegye a parancsnok ezeket lelkiismeretes figyelembe, lássa által, hogy a város ő felsége iránti hűségét sok polgártársaik vére és élete kockáztatásával, az itt levő s az ország segélyétől elzárt katonaságnak pénzzel és élelemmel hosszú időn keresztül ellátása által annyira bebizonyították, s magukat úgy kimerítették, hogy a templomi szent dolgokon kívül már egyébbel nem bírnak. Ily példás kitartásért nem érdemlik elpusztulásukat, éhség és szükség által való veszedelmöket. Ezt ő felsége sem kívánja, a parancsnok kötelessége sem hozza magával. Már 11 hónapja, hogy védik a várost, csak a szorosabb ostromnak 14-ik napja, s Rabutin tábornok, midőn a parancsnokot ide rendelte, legfeljebb öt hónapig kívánta a várost védelmeztetni. Nem olyan e város fekvése, helyének természete s erődítményeinek építésmódja, hogy azt végkép megvédni lehessen. Castaldo 1556. hallván Izabella királyné érkezését, kivonta seregeit a városból. Székely Mózes 1603. 8 napig ostromolta, s akkor Basta főhadvezér föladta azt. Corvin Mátyás előtt Bécs polgárai alig néhány ostrom után meghódoltak; maguk s gyermekeik éhen halása s az éhező katonaságnak fegyelemben nem tarthatása bírta rá őket. Kolozsvár polgársága mindezeknél többel bizonyította be a felség iránti engedelmisségét, ők megérdemlik, hogy kérésöket meghallgassa, s ne taszítsa mindnyájukat: a gyöngé asszonyi nemet s a sok ártatlan kisdedeket a közelgő veszély torkába, de a Krisztus sebeiért kimélje a városban levő egyházakat, papokat, öregeket és magát a katonaságot, mely éjet és napot oly régen nyugtalan-ságban tölt; találjon ki valamely módot, hogy a városukat, házai-
kat, földeiket pusztító ellenséggel igaz és törvénycs föltételek mellett inkább békés kiegyezés jöjjön létre, mintsem az és ők mindnyájan ő felségére nézve végképen elpusztuljanak, s őket kedvező válaszzsal vigasztalja meg.“¹⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. 2. 426. sz.

Mig Kolozsvár a német helyőrség parancsnokának csaknem lábaihoz borult, hogy őt a városnak feladására birhassa, de a közben — a mint Vizaknai írja — a falakban történt romlást erősítette; addig II. Rákóczi Ferencz fejedelem erdélyi főszerevezéréhez, gróf Csáky Lászlóhoz annak nejét, Vizaknai Bereczket és Werner Mihályt küldötte ki alkudozásra s bebocsátásuknak e föltételeit kívánta elfogadtatni: „1. A kapitányság távolitassék el, mert az a város régi szabadságával ellenkezik; a város alapítása óta I. Apafi Mihály idejéig ment volt ily őrségtől, s mikor azt befogadta s fölvette, csak Várad visszavételéig tette. 2. A helyőrség nem tartotta meg, de megrontotta a várost, a mit bizonyitnak falaik s erősségeik nagyobb részének lerontása; a miket ők biráik arany korszakában az eső és lég sorvasztása ellen is megtudtak védni, a kapitányság alatt elpusztultak, a vám és egyéb jövedelem más ezélra fordítása miatt. 3. Mivel már két helyen rés van nyitva, a kapuk meggyöngültek, ágyuk s kisebb puskák elvitettek, védezközeitől a város megfosztva, többé nem kerített város [*urbs*], de csak mezőváros [*civitas*]. A helyőrség behozása előtt a helyhatósági törvénynél fogva eleget tevén kötelességöknek, a közjót előmozdították; később a különböző törvények miatt meghasonlottak, vetélkedés, gyűlölség, zavar és belviszály támadt köztük, egymás erejét önmaguk emésztették föl. 5. Más erdélyi városokban sincs helyőrség, a kir. kormánysszék alatt lassankint elapadt, s ma csak ötből áll, kiknek semmi fizetésök, s utoljára a polgárok keresetét fogják elvenni. 6. I. Lipót fejed. is erről értesülvén: a város régi kiváltságait megerősítette s a kapitányságot annyiban eltörölte, hogy a mostani kapitány gr. Bánffy György csak címét birhatja életeig, ha ő meghal, a hivatal nevének eltörlését is kívánni fogják.“¹⁾ A fővezér elfogadta e föltételeket, s a dolog bővebb megbeszélésére, biztosait küldötte a városhoz; de ez kétkedett az adott ígéletben, kapuit nem nyitotta föl s így a követek az ügy elintézése nélkül tértek vissza ismét táborukba. Ekkor 1704. octob. 23. a fővezér Gyalu mellett fekvő táborából még egyszer és utoljára a város megadására szólította fel a tanácsot, száz-férfiakat és az egész községet. E felszólítást szemrehányás és fenyegetés jellemezte. „Nchezen vette — írja — hogy tegnap aján-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3318. sz.

latokkal hozzájuk küldött atyjokfiait nem bocsátották be. Ugy látszik, mintha igéreteiben nem biznának. Könnyelmű ember lenne ő — ugymond — s fejedelmi ura iránti keresztény kötelessége nem engedi meg azt, hogy annak nevében adott szavát ő, vagy parancsnoksága alatt élő katona megszegje, vagy hogy ő azt megtartani nem tudná. A ki így gondolkozik, az a fejedelmet nem ismeri, s mintsem ilyen történnék, jobb lenne neki meghalni. Felszólítja azért, hogy tovább kifogásokkal ne éljenek, a már szinte kapujok előtt levő veszedelmet magukra ne várják, hajtsák magukat a fejed. hűségére. Higyjék el, szabadságaik és kiváltságaik iránt kegyelmességét tapasztalni fogják. Négy atyjokfiát küldi hozzájuk, kiktől mindeneket bővebben megérthetnek. ¹⁾... Ennek sem levén kívánt foganata — írja Vizaknai B. György — octob. 27. hire jött, hogy Csáky fővezér 16.000-ből álló sereggel készül a várost megvenni.

Kimentek hozzá a papok s eléadták a dolgot, de kérésöknek nem volt foganata. Visszatérve, azon éjjel várost gyűjtöttek, nagy volt a szorongásuk: ha feladják, Rabutin fenyegette, ha nem adják, a kuruczok. Végre a feladást meghatározták, s a fejedelem seregei octob. 28. a városba bementek . . . ²⁾ Még csak egy éve a harcznak s mennyi a vesztesség immár vérben, vagyonban! Rombol, éget barát és ellenség. Tűz hamvasztotta el a legszebb külvárosokat, fegyver ölte meg harczképes fiait. Akármelyik a győztes, az, a ki szenved — a város. Fél a győztestől, rettegi a legyőzöttet, ha ismét győzővé lesz. S mikor lesz vége ez állapotnak? Hol a határa e szenvedésnek? Ki tudná megmondani: mit hoz a sok áldozat és reménykedés?

A fejedelem magyarországi hadainak főparancsnoka Losonczy Gyürki Pál a város meghódolása jutalmául decz. 19. védlevelet adott ki Kolozsvárnak, melyben azon okból: hogy lakosai egy év alatt semmi élest vagy egyéb takarmányt be nem gyűjthettek, szigoruan megparancsolta az alatta levő tiszteknek és vitézeknek, hogy a város lakosait semmi rendkívüli költséggel, megszállással, kivált pedig széna és zabbeli gazdálkodással ne terheljék, kivévén, a kik a fejed. dolgában, annak és a főparancsnok s főtiszték parancsolatából kül-

¹⁾ L. OKLEVÉLT. CCXVIII. sz.

²⁾ *Történ. Emlékek*, II. k. 98. l.

defnek ki; sőt a kiknek a főparancsnoktól és főtisztoktól külön megbízó levele vagy parancsa nincs, a városba be se bocsássák, annál kevesebbé adjanak neki szállást vagy gazdálkodást. Ha akárcik bármi úton és módon a városban hibát követnek el, szabad legyen elfogni s a főparancsnokhoz teendő tudósításig fogságban tartani.“¹⁾

E hosszú ostrom Kolozsvár falainak ellenállási képességét s lakosainak a tényleges hatalom iránti loyaltását egyiránt igazolja. Csákyt Gyürky, ezt gróf Forgách Simon váltotta fel a fővezérségben, a kiról e műben csak annyi jegyezhető meg, hogy 1705. kétszer volt Kolozsváratt, elébb jan. 22. s a város nagy ünnepélyességgel fogadta; utóbb sept. 7-kén ismét fényes pompával fogadták, néhány napot töltött ott s úgy távozott el falai közül.²⁾

Kolozsvár vára ez időbeli története — ezekből láthatólag — jobbadán háborus és szomorú események rajza, Erdély birtokáért küzdő fejedelmek néha hódítási célja, máskor ily hadviselés központja s e küzdelemből a polgárságnak csak az áldozat és szenvedés jutott ki.

Vagyoni tekintetben e korszak is az átmeneti korszakok bélyegét viseli — a hanyatlást és romlást. A fejedelem nem adományozással, kedvezményes helyzet s jogok engedményezésével kezdte uralkodását, de súlyos hadi seregekkel és katonai végrehajtással, a rendes adó növelésével s a rendkívülinek fokozásával. Csak a pénzverő- és váltókamarából volt a városnak egy ideig némi haszna. I. Lipótnak ötféle pénze ismeretes, a mi Kolozsváratt veretett: 1693-ból, melynek felirata az ismeretes C. V. [*Colos Var*]³⁾ 1696-ból kettő K. V. felirattal;⁴⁾ 1697-ből is kettő K. V. felirattal.⁵⁾ A pénzverő kamara az aranynak és ezüstnek másfél századon át inkább itt központosítása által a pénzforgalmat emelte, az aranymívesek és ötvösök iparára nagy előnnyel volt az, hogy mindig kaptak műveikhez kellő anyagot, ezért volt hirök s külföldi megrendeléseik száma is nagy. A kamaraispánok is megvagyonosodtak,

¹⁾ L. ORLEVÉLT. CCXIX. sz.

²⁾ A város *ered. j. könyvéből*.

³⁾ *Dr. Érdi János*. Erdély Érmei. 1861. 122. l.

⁴⁾ *Dr. Érdi János*. Erdély Érmei. 121., 122. ll.

⁵⁾ *Dr. Érdi János*. Erdély Érmei. 121., 122. ll.

bányabirtokokat béreltek, s hasznát ennek is Kolozsvár látta. 1696. nov. 1. a kormányzó *a régi zlotok beváltási helyévé a kolozsvári pénzverő házat jelölte ki* s előnyt biztosított azoknak, kik ott váltják be. A zlot-beváltás — ugymond — május 1-éig tüzetett volt ki, de aug. 1-ig hosszabbított meg a katonákra s hazafiakra nézve; külföldiekre és idegenekre áll az előbbi tilalom, ők nem hozhatják be a kifizűött időn túl elkobzás büntetése alatt. Ha benlakos zlot pénzét aug. 1-ig a pénzverő-házba beviszi, garasul vagy 12 krajczárosban kap érte 1 frt 5 pénzt; aug. 1-től. sept. 1-ig 90 pénzt, azontúl nem veszik be . . . Halljuk, — mondja tovább a rendelet — hogy sok helyen a tiz polturásokat, melyek *Máriás*-ok, 30 pénzben, a *sas*-osokat és akármí képekre verteket csak 30 pénzben akarják elvenni. A lengyelországi mindenféle pénzek: 12 polturások, sustások, polturák, a régi értékben [*valor*] járjanak . . .¹⁾ A pénzváltásban tapasztalt nagy visszaélések orvoslása végett azonban a fejedelem 1700. jan. 19. kelt felsőbb rendeletében az arany-ezüst beváltás jogát 1699. nov. 1-től számítólág kizáró királyi jognak nyilvánítván: megparancsolta, hogy e végre a bécsi udvari kamara által állittasának fel bizonyos beváltók, kiknek a királyi kormányshék minden szükségökben legyen segítségére s hogy a beváltás ellen panasz ne legyen, a felség meghatározta, hogy minden porban levő [*ki nem készített*] arany pisetáért 2 frt 30 dr. vagy 3 m. frt, kikészített arany porért 2 frt 45 dr. vagy 3 magyar frt 30 dr. fizettesék²⁾ Ezzel az ország pénzügyi súlypontja Bécsbe lón áttéve, Erdély államjoga egyik főjelleget, Kolozsvár jólléte forrását vesztette el.³⁾

Az ország védelmi és adórendszere alapjaiban megváltozván: megváltoztatta a közjóllét és vagyonosság alapjait országszerte s Kolozsváratt különösen. Eddig a fegyveres véderőt a szükséghez képest állította elő az ország, költségét viselték a katonáshkodással köteles egyének, testületek s hatóságok; ha elmúlt a szükség, hazájukba takarodott a katonaság, megszűnt zsold és élelmezés. Most egy nagy birodalom vetette magát katonai erejének szörnyű súlyával Erdélyre, 50 — 60,000 főnyi hadsereget helyeztettek el nem sürű

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 368. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. osz. 1700. 610. sz.

³⁾ *Kolozsvár pénzverő-háza leltározását* közöltem a II-dik kötetben.

népességénél, s tartására és élelmezésére, fizetésére és különbféle szükségeire roppant állandó termény- és pénzbeli adót róttak ki rá, a mi nem szűnt meg soha, nem kevesbült csak nevedkedett, nem változott, de egyenlően terhes és nyomasztó volt mindenkire, mindörökké. Innen érthető meg Kolozsvárnak adó és közterhek elleni gyakori elkeseredett panasza. Ezek sora a panasz meggyőző bizonyítéka.

Rendes adó- s természetben való szolgálmányképen az 1691. jan. 10. fogarasi országgyűlés II. t. cikkében 400 köböl búzát, 20 hordó bort rótt ki, a minek pénzértéke 1680 m. frt.¹⁾; azon évi dec. 1-i kolozsvári országgyűlés 1. t.-cikkében 4000 véka zabot;²⁾ 1691. a febr. 14-ki esküdt közönség közgyűlése a végre, hogy a fogarasi országgyűlésen meghatározott 1600 véka búzát, 20 hordó bort megszerezhesse, adót vetett ki a polgárságra oly módon, hogy az 1. osztályu fizessen 6 frtot, a 2-ik 4-et, a 3-ik 2-t, a 4-ik 1-et, az 5-ik 50 p.³⁾ 1692. a sept. 25. tordai országgyűlés III. törvénycikkében 555 köböl búzát, annyi mázsa húst, 55 frt borra- valót, 1395 köböl zabot, 209 szekér szénát vetett ki Kolozsvárra:⁴⁾ 1693. december 19. a m.-vásárhelyi országgyűlés V-ik t.-cikkében: „méltó tekintetbe vevén Kolozsvár könyörgését, meghatározta, hogy jan. febr. márcz. hónapokra adjon 3000 köböl búzát, 6 k. zabot, 90 szekér szénát, 24 hordó bort, 300 mázsa húst.“⁵⁾ 1694. máj. 3. a tanács és száz-férfiak közgyűlése a város sok szükségei fedezésére 10,000 frtot rótt ki, s felszedésére két pénztárnokot rendelt, a kiknek — noha ez nem volna szokás — az idő mostohaságához képest kénytelenek voltak egyenként 25 forint fizetést adni, adójukat is elengedték, de kimondva, hogy az csak most egyszer legyen [*semel, non fiat semper*] oly föltétellel, hogy az adót híven felszedik, a mit ha tesznek, a gyűlés kész lesz fizetésöket illendőképen jobbitni;⁶⁾ az aug. 4-ki közgyűlésben az országra kivetett 30,000 köböl búzából ismét 400 köböl rovatott ki Kolozsvárra; a dec. 31. közgyűlés azon okból: „mivel a német a portiot most csak hamar kívánja a szegény várostól,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Articuli Diaetales* IV. köt. 12 l.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Art. Diaet.* IV. k. 56. l.

³⁾ *Városi levélt. ered. j. könyv.*

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Art. Diaet.* IV. k. 123. l.

⁵⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Art. Diaet.* IV. k. 193. l.

⁶⁾ *Városi levélt. ered. j.-könyv.*

meghatározta, hogy valakitől vegyenek fel 2000 zlotot, hogy most mindjárt adják oda, s mihelyt a rovatalt felszedik, 200 zlottal megtoldva adják vissza; hogy a hitelező meg ne sértődjék, s kárt ne valljon zlotján, mivel — a mint látszik — ára le fog szállani; de a város és tanács a maga becsületéből megfizeti és az adást hálával veszi. A megadás napja pedig lesz febr. utolsó napja 1695.¹⁾ Ez összeg mennyisége meghatározható egy 1696-n májusban kiadott kormányi rendelet segítségével, mely a zlot árát 1 frt 50 pénzben szabta meg aug. 1-ig, ettől septemb. 1-ig 9 pénzben, azon túl nem veszi be a pénzverő-ház.²⁾ 1695. dec. 15.

¹⁾ *Városi levélt. cred. j.-könyv.*

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 308. sz. Az Erdélyben e század alatt forgásban volt pénzek neve és értéke megismertetésül ide igtatom azon *Pénzkimutatást*, mely — úgy látszik — a kolozsvári pénzverő- és váltó-kamaránál beváltáskor szolgált útasításul, s a Kolozsvár városi *levéltárban* eredetiben megvan. Hitelességét kora igazolja.

Körmötzi, velentzei rendes arany = 4 frt 10 xr. A körmötzi arany értéke mindig ez, a velentzeié néha 4 f. 6 xr.

A török aranyokat nem kell elfogadni, a lengyel tallérokat előbb le kell szállítani valódi értékökre.

XIV. Lajos francia talléra 2 frt. Így a császári liga szerint vert egész tallérok is.

Hollandiai, burgundiai, ugynevezett [*Ursini Talleri*] 1 frt 50 xr. Egész leoninus tallér 1 frt 24 xr.

Egész, fél és negyedrészt török tallérokat nem kell elfogadni.

A birodalmi liga szerint vert XIV. Lajos forintjai vagy féltallérai 1 f. A török egész, fél és negyed forintokat nem kell elfogadni.

Florenarii vagy a devaluatio miatt *Siebenschillingeri* nevű pénzről előbb felvilágosítás kérendő: minő neműek vannak forgalomban?

NB. *Azok, a melyek ma magyar slotto-nak neveztetnek.*

Az oláh slottot vissza kell vetni.

A fél leoninus tallér 47 xr.

A császári és birodalmi liga szerint vert félforintosok vagy XIV. Lajos francia félforintja 30 xr.

Az argenteratumiak kivétetnek.

A burgundiai 4-edrészt tallér 28¹/₂ xr.

A lengyel 4-edrészt tallér vagy 25 xros = 22 xr., brandenburgumi ugyan oly nemű 20 xr.

A török ugyanazon nemű pénzek visszavetendők.

A hat garasos lengyel pénz 18 xr.

a m.-vásárhelyi országgyűlés II. t.-cikkében rovatott ki 500 köből buza, 1000 köből zab, 500 mázsa hús, 150 szekér széna, 560 f. pénz.¹⁾ 1699. a jan. 20. segesvári országgyűlés II. t.-cikkében 220 köből buza, 360 k. zab, 6 szekér széna, 1364 f. pénz;²⁾ a sept. 8-ki gyula-fejérvári országgyűlés V. t.-cikkében a bécsi adósság megfizetése végett 500 r. f.³⁾ 1700. a jan. 9. gy.-fejérvári III. t.-cikkben, mivel a város nagyobb része el van égve — beszámítatván a természetben való szolgálmányok — kirovatott 200 r. f.⁴⁾ 1703. a márczius 10. gyula-fejérvári országgyűlés III. t.-cikkében 10,000 r. f., az V. t.-cikkben az ország erősségeire 1000 r. f.⁵⁾

Ezeket az országgyűlés határozta meg, a miben Kolozsvár követői is részt vettek. Sajnosabb s nyomasztóbb volt az, a mit a várparancsnok magának és hozzátartozóinak — mint régen az ország fejedelme — újévi ajándéknak saját önkénye szerint követelt, a mi különbözőféle adományokból, kedveskedésekből [*discretio*]

NB. *E különböző specicsék az irt módon devalevándók és átíratandók.*

Márjás 17 xr.

A lüneburgi, raguzai, bajor öt garasos visszavetendő.

A 7 xrt érők = 7 xr.

Lengyel susták = 5½ xr.

Császári garas = 3 xr.

Mások visszavetendők.

Lengyel garas = 2½ xr.

A török para visszavetendő.

A fél paczn [?] szintén.

Császári poltura 1½ xr.

Lengyel poltura 1¼ xr.

A raguzai Muriton [?] nevű visszavetendő.

Császári krajczár = 1 xr.

Mást el kell vetni.

Lengyel xr. másképp Laezkai = ¾ xr.

Vulgo [gros] = ¾ xr.

Oláh pénz = ¾ xr.

Denár = ½ xr. *Városi levélt.* Fasc. 2. 3814. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 159. l.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 176. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 193. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 203. l.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 246. l.

és szolgálmányokból állott. „Uj évben — mondja egy hivatalos irat — viaszgyertya czímen 35 frt, bor czímen discretio gyanánt 25 f., neve napján egyszer ígért a város borra [*a mi rajta maradt*] 15. f., szüretkor bor helyett 34 f., téli hónapokban faggyu gyertya 56, nyárban 28 font, 10 forintjával évenként 92 f. 24 xr., elegendő tűzifa, titoknokának szüretkor 5 frt, újévkor 2 f., naponként házi dologra a konyhára 2 egyénnek, szolgálatát 6—6 xrba számítva 71 frt 12 xr., tolmácsnak, [*mert németen kívül más nyelvet nem tudott*], 40 f., téli hónapokra 12 szekér széna vagy ennek ára, ismét fű helyett 5 szekér, együtt 36 f., lovainak 30 köből zab; tehénpásztornak, mig br. de Barri volt várparancsnok, 71 f., minden hétfőn a konyhájára egy szolgálónak napjára 6 xr. = 5 f. 12 xr.; a Fellegvárban a város kiváltságai ellen koresmát nyitván: kiadta bérbe idegeneknek 80 frtért; a monostorkapun kívül mészárszéket állított, kiadta 18 frtért, a pótló katonai szállásokért, miket el szokott foglalni, a házbér tesz 34 frtot, az *ökörnyelv megváltásául* a mészárosoktól vett évenként 58 frtot, a várkapuk kulcsai nála levén: az átmenőknek útlevelet adott tetszés szerinti díjért, mely jövedelmet a várostól vett el; tovább minden szekértől, mely deszkát hozott be árulni, a város törvényes vánján kívül, egy-egy szál deszkát vett. Ezek együtt tesznek 587 forintot.“¹⁾

Hozzá járult e nyomoruságokhoz még a katonák zsarolása s a város és polgárság iránt létező s nem titkolt ellenszenv, a mi veszedelmökre irányuló tényekben nyilvánult. 1607. a május 6-ki égést a lakosok általánosán a német quartélyosoknak tulajdonították.²⁾ 1701. ápr. 21. 439 tanut eskettetett meg a város az iránt: a mult évben a Pálffi-ezredbeli katonák a gazdáknak miféle károkat tettek? A vallomások iszonyu kárt, rablást és bántalmazást derítettek ki.³⁾ 1703. novemb. 1. követői által panaszolt Kolozsvár a kir. kormányzéknél. Ezek írásban adták be a városnak a téli katonatartással és rendkívüli szolgálmányokkal megterhelhetését s kártalanítást kértek. „A téli katonatartás terhesebb mint a nyári — mondják kérésökben — előre látják, hogy a szegény város nem lesz képes fenmaradni azon nagy teherviselés

¹⁾ *Városi levéltár.* [Éve hiányzik.] Fasc. II. 3812. sz.

²⁾ *Tört. Emlékek.* II. k. 19. l.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 377. sz.

mellett, ha a kir. kormányzék valami módot nem talál könnyebbitésekre. Könyörögnék előtte az élő Istenért, szánja meg ügyefogyott és pusztuláshoz közeledő városukat s mutassa hozzájuk kegyelmét.“ A követek nov. 29. 14 pontban terjesztették a kir. kormányzék elé kívánságukat, mely azt az országgyűlésnek adta át. Kisérő panasziratukban nyomoruságuk felfödözött forrásai között oly tények jöttek napfényre, melyek mint a közerkölesök súlyedése tünetei megdöbbenők. A város rendkívüli szorultságát t. i. magas állásuak s némely hitelezőik is, nem egyszer embertelenül zsarolva, annak megrontására s maguk meggazdagodására használták fel. Teleki Mihály cancellár és Székely László, a város főkapitánya az 1690. május 25-ki közgyűlés által egész életükre mentesítették házaikat az adófizetés alól.¹⁾ Gróf Apor István 1703. octob. 12. Kolozsvár felhatalmazottainak 2000 frtot ily feltételek alatt kölcsönzött: „1. Mig pénzét a városnál hagyja, a tanács a rendes kamatot fizeti; 2. kolozsvári házai minden terühtől menttek lesznek, a mi eddig ki volt vetve, e naptól fogva elengedtetik; 3. szolgálóra minden dolgaiban figyelem lesz; 4. a Szilágyiné házához szállót nem tesznek, sok pénze levén *az urnak* rajta; a Borbély Mátyásné házához sem, *mivel neki a méltóságos gróf* mellett kell lenni; 5. mikor a gróf kívánja, a város köteles lesz aranyban visszafizetni; 6. ha a város ellenvetést tesz, akaratoskodik vagy vonakodik, a gróf e levélnél fogva bármely kolozsvári emberen egy vagy két szolgálja által végrehajtással adósságát fölvétetheti, semmit sem érvén ez ellen bármi törvényes jogi menedék, sőt ha a tanács, vagy a kin a gróf pénzét fölvéteti, ellenszegülést mutatnának, calumnián [*konokusági büntetés*] és a perköltség megfizetésén marasztaltassék; 7. a felvétel iránt a gróf a tanácsot egy hónappal előre tudósítja, az előtt végrehajtáshoz nem kezd.“²⁾ Gróf Apor István korának legkapzsibb s leggyűlöltebb gazdag embere volt, s hogy méltán, e kölcsön eléggé igazolja.

De ezek csak egyes körtünetek, míg a várparancsnokság és katonaság határtalan követelése s utóbbiak zsarolása oly általános és nyomasztó teher volt, mely alatt csaknem leroskadott s elpusztult a polgárság. Az iménti panaszirat néhány pontja rész-

¹⁾ *Városi levélt. ered. j. könyv.*

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 419. sz.

letezi ezt. „A népszámlálónak a várparancsnok rendeletére 1703. nyarán adott a város — a 2. pont szerint — 400 frtot, s Kővárig, Szamosújvárig, néha Szebenig 392 szekeret, a mi 5 frttal számítva 1960 frtot tesz, zsákot két izben 100-at, a parancsnok szénája hordására 30 szekeret, máshonnan hozzá hordott széna hozására két héten át 400-at, ez 50 pénzzel számítva tesz 430 frtot, gyertyára májusban 190 frt 42 p. . . . Mennyi ment ezeken kívül minden nap a parancsnok szállására, bástyákra, őrletésre sat.! A város kőfalaira s bástyáira — a 6. pont szerint — s más építésekre 600 frt. A 7-ik pont szerint egész nyáron naponként 100, 150, csak kevésszer 50—60 embert adtak a sánczra, a mi 14,240 napot tesz, 18 pénzzel számítva 2568 frt 20 p. Nyár kezdetétől fogva — 9. pont — a tanácsháznál naponként 10—10 hetes volt, kiket a parancsnok ide-oda küldözött, a város végén is 10 állott őrten; ezek tesznek 3560 napot, 34 pénzbe számítva 1250 frt 40 p. Mikor nyáron — 11. pont — a lovas német és rácza városra jött, szénát, zabot órozva vettek, a hol találtak, s a város fizette ki. A székelységből — 12. pont — 13 század szállott a külvárosba egy hétig, hol fizettek, hol nem, a város széna költsége rá ment 45 szekerre; az angol átmenő követnek 20 lószeke- retet adtak, a mi 669 frtba került.¹⁾ A katonaság markotányosnéi a hús és bor szabad árulásával elvették a polgárok kezéből a megélhetés módját és az adófizetési alapot Fél gúnyosan, félkészerűen hozták fel, hogy Leffelholz császári tábornok pénztár állítását rendelte meg nekik, a miből mindjárt fizethessenek, ha szükség van. „Honnan? kérdezte a panaszló város, mikor soknak annyija sincs, a miből a katonájának húst, fát, gyertyát szerezhessen? Azon járatják elméjüket, hogy házaikat lerontják, gyümölcsfáikat ker- teikből kivágják, a karókat a szőlőből kiszedik s tüzelésre használ- ják, mit ha valósitnak, káros lesz a földművelésre, városra, katonaságra egyiránt.“²⁾ . . . Hamar megérezte Kolozsvár a nagy katonai hatalom terhét, s midőn visszaemlékezett, hogy egykor az egy kapu után kirótt 99 pénz török adót sokalta, s a 300 és 3000 frt közt változó rendes adó el nem bírásáért a nemzeti fejedelmek előtt sokszor panaszolt és elengedést kért, s meg is nyerte, meg-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1703., 366., 379. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1705. 12. sz.

döbbenve látta az akkori és mai adók nagy különbségét, lelkében titkon szemrehányást téve magának, sohajtott vissza ama régi jó időkre . . . Azonban hadd folyjon történetünk tovább . . .

Legsúlyosabb, vagyoni állásukat, sőt csaknem életüket megátadó volt azonban a városra nézve az idegen bornak közéjük behozása, minthogy az ipar és kereskedés mellett az összes polgárság egyik jövedelemforrása szőlőbirtoka, s termésének a város területén egyedárui joggal eladhatása volt régi királyoktól nyert kiváltságaiknál fogva. A város annyira féltékeny volt e jogára, hogy a midőn az ország az 1696-ki gyula-fejérvári országgyűlésen [*melynek napja s végzése maig nincsenek föltalálva*] az idegen bor bevitele felől törvényt hozott, követeli azon évi novemb. 28. Monori Péter ítélőmester előtt tiltakoztak ellene. „Mi — így szól az — Csanádj István és Bényei Gergely Kolozsvár városának e mostani országgyűlésre küldött követeli tiltakozunk, s ellenemondunk azon törvenczikknek, melyet az ország a mostani fejérvári gyűlésen az idegen boroknak városunka behozása felől hozott, mivel az szabadalmaink ellen látszik lenni, azért, hogy mikor az idő adja, ne legyen késő ügyünkben ellenmondással és tiltakozással élnünk.“¹⁾ 1702. Nagyfalusi Serédi István és Magyar-Súki 'Súki Pál nagybirtokos odavaló nemesektől kötelező írást vettek: az elsőtől arról, hogy kolozsvári pinczejében levő idegen borait se ejtellel, se vederrel és hordóstól senkinek el nem adja, hanem a mint eddig, ugy ennekutána is a nemes várostól rendeltetett kulesárnak legyen gondviselése alatt; utóbbtól arról, hogy borait csak tartás végett hozta be Kolozsvárra, de senkinek semmi módon eladni nem szándékozik, s ha valaha ezt tenné, a polgári hatóság őt tetszés szerint megbüntethesse.²⁾ Mint bánthatta a polgárságot, midőn látta, hogy nemcsak a katonaság és jezsuita rend, de a kire az ország törvényeinek megtartása, a jogok védelme volt bízva, a kormányzó is, szabadságai ellen cselekedett! Megkezdették t. i. a borbehozatalt a helyőrség tisztei, majd a foglaló hadsereg vezérkara, ezek nyomán különösen Vizkeleti Zsigmond jezsuita és kolozsvári plebánus, majd a falukból bemenekült nemesség, utoljára a város főkapitánya gróf Bánffy György erdélyi kormányzó is. Iszonyu volt ez

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 21. sz. Vajjon nem 1686-ban volt ez?

²⁾ Városi levéltár. Fasc. V. 22. 23. sz.

ellen a polgárság felháborodása. Egy-két tény fogalmat ad róla. Az egyik az imént említett plebánus esete, a ki plebániája részére öt hordó bort a városba bevitetett, a borbirák a város házához hajtották s tanácsi rendeletre kivágatván, a bort kiöntötték. A plebánus a királyi kormányzéknel panaszolt, annak segélyét kérve: „hogy saját méltósága és hatalma is helyben lehessen, a felség előtt is megmutathassa, hogy van *hatalom a hatalmaskodók ellen.*“¹⁾ Ez 1700. jul. 6. a végrehajtó két író deák mellé egy kapitányt küldött ki 25 lovassal a város hadnagyára elégtétel végett, de foganata nem levén: a plebánus a felséghez folyamodott s borainak 375 frt ára s költsége megtérítését kérte, valamint papi tekintélye megsértéseért a városra büntetést. A felség dec. 13. kelt leiratában megparancsolta, hogy a kir. kormányzék az érdekeltek javaiból a panaszlót követelése iránt kérelme értelmében elégitse ki.)²⁾ Azonban hogy ennek sem lett kívánt foganata, Szakáll Ferencztől hátrább megtudjuk. A másik adatot a város közönsége nevében a főhadnagy és ülnökei által 1698. márcz. 9. bécsi követeikhez intézett levelök foglalja magában, melynek kétségbeesett hangulata amaz idők bajainak éles jellemzője. „Sok jókkal szeresse és áldja meg az Isten kegyelmeteket — így kezdődik az. Újultan-újulnak naponként mindinkább való búsongásaink és panaszzkodásra méltó okaink. Eddig a pater [*Vizkeleti*] vesztegetett bennünket az erőszakos koresmároltatással, most már a kormányzó özvegye házánál is a czéégért kiakaszták s a bort árulják. Alig hittük, hogy ő Nagysága hírével volna, hanem emberei csak maguktól teszik s ő Nagyságára mutatnak Ezután tudatták, hogy egy Fejér nevű pater beperelte Ballavári Jánost, hogy azzal gyalázta őt, hogy ő lenne oka a város megégésének s kért rá 500 frt büntetést vagy megégetését; de residentiátlan lévén, kezes állításra íteltetett. Eléggé háborgott, hánytorgatta papságát. Ugy látszik, ha teheti, tovább viszi dolgát . . . Nagyobb dolog az, a mi most lelkünket rebegteti — folytatja a levélíró — a minek emlékezete is siralmas, most újabban jövendölték — kit Isten szerelmes fiáért ne adjon! — hogy a városnak meg kell égni, minek csak hallására is irtózunk Jelentsék meg ezt kegyelmetek siralmasan [*cum*

¹⁾ OKLEVÉLT. CCIII. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1699. 2., 170. sz.; 1700. 485. sz.

lamentis] az uraknak, ne tartsák kicsiny dolognak — [tavaj is ha a nyomozást abban nem hagyják, megközelítették volna kitanulását, oka honnan volt] — hanem a hol illik, adják elé ő Nagyságoknak s e nagy gonoszt távoztassák el.“¹⁾ Egy 1698. jan. 19-ki másik levélben írja a főhadnagy: „hogy a városügyei veszélyben vannak, Apó István, a pápa és pápisták által — gonosz tanácsadójuk Bethlen Miklós — az irigy világ a gonoszság fiaiban oly mérgesen munkálódik és törpustulásukra; de ők arról nem tehetnek, csak addig fognak menni, míg Isten bocsátja; semmitől nem tartnak, mert okot rá nem adtak, igazságukat a keresztény világ elé bocsátották, a császár és fejedelem ellen nem vétettek A titkos alattomos mesterkedés, s némely emberek lelke megvásárlása lehetséges; de a felség szent hitével megerősített diploma ellen cselekedni akárkinek is nem bátorságos; nem tartnak tőle, hogy kiváltságaik mellől elrekesztessenek. Igazságuk nem engedi ezt. Ez állott közbe eddig is, hogy ellenségeik nem vihették végbe megromlásukra, a mit akartak. Ez most is megvidámitja lelkeket. Nem kérnek egyebet, csak a mivel bírtak, aban megerősítettésöket Mások hizelkedjenek, nem irigylik. De céljoktól önként el nem állnak. Ha erőszakosan megnyomorítják — a mit nem remélnék — arról nem tehetnek. S így az utánok következők nem okozhatják, lelkiismeretök is megnyugszik . . . Így értvén a dolgot követjük is — végződik a levél — okos, istenes discretioja szerint teljes igyekezettel munkálkodik dolgaik jó kimenetelét. Isten a próbákkal való küzködésben megsegíti; ijesztgetésekkel ne gondoljon, mert csak Isten legyen mellette — segítője dolgaiknak — hijában zug a tenger Pater Vizkeleti mindegyiránt korcsmároltat, zavarja szabadságukat, vesztegeti mind a világiakat, mind a papsága kerületébe tartozókat. A napokban Balku vicekapitány lovát, szánját hajtatta be erőhatalmasan [*potentiose*] a bácsi határról, a studentjeit darabontsággal szolgáltatja inkább, mint lelki oeconomiaival Felette nyomja őket erőszakoskodása. Nem rég egy Mészáros nevű elítélt rabot a katolikus deákok az iskolába bera-gadtak; hogy ki nem adták, a város megintette Vizkeleti plebá-

¹⁾ Aláírva: *Rondott Kolozsvár város Hadnagya*, Assessorival és vén-ségeivel együtt. A *m. tudom. Akad.* kéziratárában levő *eredetiből*. A századok szerint rendezettek közt.

nust, minthogy az iskola nem szabad menhely [*salva guardia*]. Ebből vita támadt s az udvari főhadi tanács mint illetékes legfőbb hatóság, így döntötte el: „*Salva guardia* nem azért adatik, hogy valamely város vagy személy a rendes adók, rovatatok, szállásadás alól kivonja magát, hanem hogy az által sok insolentia, féktelenség és a vitézek magok akarátja szerént való elszállásolása és rajtok élőködése ellen védve legyenek” A szentséges pápa sem tulajdoníthat többet magának mint ő — mondja a levél írója. Megelégedtek eddigi botránkozató munkáival. Kérték követüket igen erősen, sőt Istenhez és hazájához való szoros kötelességére kényszerítették, ne hirtelenkedje el szándékát, kevésbé legyen türelemmel, hátha Isten boldogítja munkáját. Eddig hűségesen vitte dolgaikat, folytassa ezután is, két három hónap alatt el kell dölni, talán munkáját Isten megáldja s velök együtt őt is megvigasztalja.) Egy 1698. márcz. 6-ki levélben megjósolja a kolozsvári égést — a mi be is következett.²⁾

Szerencsétlennek rajzolja Kolozsvár állapotát az 1697-ik évi június 3-ki közgyűlésből kelt egy másik panaszos föliirat is. „Kiváltságaink a *három pecsétű levél* ellenére az ország ellenkező végzése által megerőtlenítették és megszüntettek, törvényünkre törvény ültettetett, szabad választási jogunk elvétetett, a tanácsnak nincs tekintélye, törvényeink, hajdani peres eljárás szerint nem folyhatnak, a *Szombati törvényszéken* városi polgár és praesidiariusok az illetékes forum sérelmével elítéltetvén, megölettek, határinktól eltiltattunk, ökreink, lovaink hajtattak valamedig s valahová akarták sat. Ezt vonta maga után Apafi fejedelem alatti megneemesedésünk.“³⁾

Mind e rosznak forrása végörségi helyzetökben van — ez volt a köz nézet. Ennek pedig oka az, hogy régi királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságaik és szabadságaik megerősítve nincsenek. Ennek kieszközlésére a város Kovásznai Sámuel és Olasz András polgártársaikat követül Bécsbe a fejedelemhez küldötte. Utóbbitól

¹⁾ Aláírva: *Römlött Kolozsvár városának* Hadnagyja, Tanácsával együtt. A *m tud. Akad.* kéziratárában levő *eredetiből*. Összevetve: *Városi levéltár*. Fasc. II. 306. 324. sz.

²⁾ *Ugyanott*.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 321. sz.

nem találtam semmi emléket; de az első mindenről **Napló**-t vitt, meg van eredetiben minden fölterjesztése, fölvilágosítása, a miket a fejedelemhez és minisztereihez tett, a kapott válaszokkal együtt. Felindult 1696. octob. 15. megérkezett s dolgához kezdett 24. ott volt 1698. márcz. 18-ig, a mikor rá és a hazára seregestől jövén a bajok, s annyi baj és akkora fáradaalmak után — reményén kívül — még boszusággal is illetetvén: megbiztatását akkor, midőn már csak a felsőbb elhatározás kiadása [*expeditio*] volt hátra, Lipotzi Ketzter György udvari agensnek adta át. **Napló**-ja márcz. 17-kével végződik. Küldői részéről azon meggyőződést szerezte magának: „A ki a hazának szolgál, senkinek sem szolgál.“ [*Qui Patriae servit, nemini servit.*]... Nekem úgy látszik, hogy Kovásznait, Kolozsvár e jeles polgárát még is inkább betegsége növekedése birta rá bécsi küldetése félbenhagyására, mint a siker késése és szenvedett boszuság; mert a bizalom s elismerés személye és érdemei iránt végig nagy volt, s kivált a főhadnagy közt — a ki hozzá leveleit a tanács nevében írta — és közöttte a legbensőbb barátsági viszonynak kellett lenni. Kiténik ez utóbbinak 1697. decemb. 26-ki leveléből, melyben: „sok búsongási közt vigasztalást s üdvösséges ünnep után szerencsés boldog új évet kíván neki“; bánja — ugymond — és a maga fájdalmanak is tartja nyavalyája többlelését, vigasztalja, hogy a nyavalyák Isten kezének munkái, a ki szabados vele és mindnyájokkal; reméli azonban, hogy őt megszabadítja s megörvendezteti azzal, hogy kötelességét folytathatja úgy, mint *magyar magyarsága* és jó hazafisága kívánja; buzdítja őt, hogy az ellenkező dolgokban meg ne ütközzék, hanem a cselekedendőket vigye férfi szívvél, idővel a tenger is szűnik háborgásitól, s az igaz ember a tengeri háboruk között is állhatatosságát megmutatja, míg a félelmeskedés a türelemből fogyasztja ki a szívet. Legyen várakozással. Majd csak vége lesz a fársángolásnak — úgy is a mi dolgaink vége is farsang lehet — s az üres zseb ismét megtelik. Sajnos, hogy mindig az ország adja meg a gögösködés árát. A magán érdek miatt sinlődik most is sok millió, az vet bilincset lábakra, kezekre. De az igaznak végre is igazulni kell...“¹⁾ A ki e leveleket fogalmazta — volt bár a főhadnagy vagy jegyző — kitűnő hazafinak s irodalmilag miveltnek kel-

¹⁾ Aláírva: „*Romlott Kolozsvár városának Hadnagya, hűtes Assessorival együtt.*“ A *m. tud. Akad.* kézirtárában levő *eredetiből.* Tört. ívrét 191. sz.

lett lennie, a mit gondolatainak logikai menete, gyors és szép fordulatai s tömörsége ép úgy igazol, mint nyelvének és irányának magyarossága és egyszerűsége. Levelezésök a hazaszeretet, jogaikban bizás, a siker reménye s a küzdelem dicsősége érzetének forrása és ápolója volt. Szerencse Kolozsvárra nézve, hogy ily nehéz időben két ily jelese állott veszélyben levő ügyei élén. A város főhadnagya volt a mozgató erő, ő adta az anyagot és irányt, a bátorságot és reményt, ő tolmácsolta a város bizalmát s tartotta ébren Kovásznaiban a becsvágyat. Ő városa intező esze, Kovásznai a lelkes végrehajtó volt. A főhadnagy a közönség jogainak s jogérzetének megtestesülése, Kovásznai azoknak okos és bátor képviselője. Ketten egyek a czélban, erősek, kimeríthetetlenek érvekben és védelemben.

Meglepő, mily nagy történelmi előkészülettel látott Kovásznai megbízatása nehéz munkájához. Legelső előterjesztését azon kezdte: „hogy Kolozsvár mostani szerencsétlensége ezelőtt 36 évvel kezdődött, mikor Várad a töröktől bevételvén: a végvárak közé soroztatott s polgári szabadságai és kiváltságai felfüggesztettek. Ehhez csatolta a város összes főbb kiváltságai kivonatát 52 pontban, egyéb kiváltságokból a nevezetesebb mozzanatokat 9 pontban, melyekből kitűnik, mennyire el van feledve, vagy erejéből kivetköztetve a polgároknak adózását, a katona tartást, bíró és más tisztek választását, birtokaik korlátlan használását, ügyvédvallást, birtok elévülést sat. illető majd minden joga; kimutatta, hogy ha ezek megtartatnának, Kolozsvárnak nem lenne sérelme s panaszra oka. Ezeknek tehát fölelevenítéseül életbe és hatályba léptetése az első és legfőbb szükség. Ezért kérte ő azok megerősítését s Kolozsvár régi szabadságai visszaállítását. *Napló*-jában el vannak sorolva Kolozsvár szerencsétlenségei. . . Báthori Zsigmond 40,235 frtot 50 pénzt kért kölcsön, s érte adta a kolozsi és széki sóaknákat s azok helyett egyik következő fejedelem a 30-adot. Most azt is elvették. 1655. 1800 ¹⁾ ház égett el s mindenök oda veszett számos polgárral együtt. 1658. a török-tatár-oláh-kozák csordáknak 69,463 frt 10 p. többnyire aranyban és tallérban fizetett sarczal; 1660. 60,000 tallért = 108,000 m. frtot Szeydi basának, 1661. a tatár

¹⁾ Ez kétségen kívül tollhiba talán 800 helyett. Iszonyu volt az égés, de ekkora számot az *összeírások* nem igazolnak.

chámnak 90,000 frtot, Kemény János német segélysergeit har-
 madfél évig tartotta, s fölszabaduláskor saját fejedelme 14,000 frt
 állandó katonai adóval terhelte meg; 1697. a várban s azon kívül
 600 ház, több templom és iskola égett el. 1687-ben a Lotháring-
 giai herczegnek és német foglaló seregnek százezeren feljül adott
 pénzt, terményt, marhát sat. 1690. a legsanyarubb decemberben
 a Habsburg-Lotháringiai-háznak adott hitéhez képest védni kellvén
 magát: számos polgára esett el, sokat elfogtak, külvárosait feléget-
 ték. Erre négy ezred német jött be Kolozsvárra, kiket 3 napon át
 tartott. Délről a töröké levén Magyarország, bejárás Erdélybe csak
 ott volt. Mikor veszély jött rá, küszöbön mindig Kolozsvár volt!
 Őt érte az első csapás s az ellenség haragjának első dühe
 Egy alkalommal azon ellenvetésre, hogy Kolozsvár kiváltságai
 katholikus atyáiknak adattak, így felelt: „Az atyák örökösei mi
 vagyunk, a ma élők; a kiváltságok pedig nem mint katholikusok-
 nak adattak. Egy ideig az egész város evangélikus [*lutheranus*],
 máskor az egész unitárius, néha vegyes vallású volt, most egyen-
 joguak. A kiváltságok nem egyedül vallás tekintetében adattak,
 hanem hogy a köz dolgok fentartassanak, a város terjedjen, népek-
 kel gazdagodjék, s a királynak és fejedelemnek belőle több haszna
 legyen... Kolozsvárra meggyalázó a véghelyi állapot, mely Zsig-
 mond király óta saját törvényhatósággal birt: birót, polgármestert,
 esküdt tanácsot választott, mit minden fejedelem megerősített;
 pereit maga kebelében s birái látták el, honnan a vármegyére soha
 nem fölebbezték az ügyet, de a fejedelmi táblára; büntető joga
 volt, a gonosztevőket elítélte s halállal büntette... Más alkalom-
 mal a kiváltságok elévülése ellenvetését czáfolta és erőtlentette
 meg. E kiváltságok — ugymond — háromfélék 1. melyekkel a királyok
 alatt, 2. a fejedelmek alatt végvárra s nemessé tételökig, 3. melyekkel
 megnesemesítettök után éltek. Az *első*k egy része a dolgok és idők,
 a királyok végzése s az uralkodás formája megváltozása miatt,
 elavult, egy része azonban a nemzeti fejedelmek alatt is fenállott.
 A *második* korszakbeliek érvényesek voltak I. Apafi Mihály fejede-
 lemig, míg polgári szervezetök épen fennállott. A *harmadik* rend-
 beliek mintegy romjai a más két korszakbelieknek. Az első nem
 kívánják érvényesíteni, csak a második korszakbeliek megerősítését
 s a harmadik korszakbeliek teljesen visszaadatását kérik, a mi
 egy pontba vonva össze abban áll: hogy a végörséggel rájok erő-

szakolt nemesi állásukból tétessenek vissza elébbi polgári állapotokba, kapitány és hadnagy helyett legyen polgári rendes tisztviselőjük, az úlnokok helyett tanácsosaik sat. Röviden: Kolozsvár városa kéri azon, akár a királyi korszakból való, akár a nemzeti fejedelmek alatt nyert kiváltságai megerősítését, melyekkel meg-nemesítettésökig éltek... Egyik kérését e megillető sorokkal végezte: „Nyomoruságaink mélységéből kiáltunk azért igazságért és kegyelemért Felségedhez! Ha semmit nem nyerünk, kétségbe kell esnünk, a hosszú várakozás elsorvasztja szívünket, a sok kérés, alázatos könyörgéseink elménket meggyöngítik, s a leirhatlan költségek elszegényítnek. Méltán vetik szemünkre, hogy tett szolgálatainknak semmi gyümölcse nincs, feddhetetlen hűségünk elismerő jutalomra nem talált...“¹⁾

Számba véve egyfelől az országgyűlési rendes adó terhét, a katonai kormányznak és helyőrségi parancsnokságnak rendkívül tett termény-, munka- és pénzbeli kiszolgáltatásokat, másfelől Kolozsvár bécsi követének a mult és jelen terheiről adott számokkal és tényekkel igazolt rajzát: Kolozsvár e korszakbeli állapotai, ugy, mint a polgárság magán életviszonya szomorú színben tüntek fel, s élénken emlékeztettek ama szerencsésb időre, midőn a kis szabad országnak nemzeti fejedelme s rendes háztartása levén: gyarapodott az és minden közügy, jóllétben élt a polgár, s volt módja teljesíteni köztartozását. Kolozsvárt a haza politikai válsága lejtőre juttatta, melyen csaknem négy évtized óta mindig alább-alább ment; nem volt kéz, a mely feltartóztassa, egyre süllyedt, s nem volt erő népében, hogy romlásának határt vessen. A meggyőződés benső erejével hagyta ezt fenn Kolozsvár elébb megnevezett követe bécsi *Napló*-jában. Kevés hívebb fia volt e hazának, mint a minő volt Kovásznai Kolozsvárnak. Nem tölt be azon föltevés, hogy a miért ő oly sokat áldozott és küzdött, hamar valósul. A fejedelemnek alsóbbaktól kellett értesítést várni a szerencsétlen város ügyében. Még 1697. ápr. 18. sürgette a kir. kormányzék tudósítását, hogy ne kelljen

¹⁾ A *Napló*-ban leghátul az általa írt 25 darab kérés van, tiszta, szép írásban, levélalakban s egy íven azok kivomata. A külső borítékíven feljül ez áll: „*Die 24. octobr. 1698.*“ Alább ezen nehezen olvasható megjegyzés: „*Kovácsznai hűsége s tett szolgálatai fiai iránt lennének a város által tettéiben megjutalmazandók.*“

a felek egyoldalú előadása alapján határozni. ¹⁾ Így történt, hogy évek során át haladott e kérdés, míg I. József alatt Kovásznai fáradsága gyümölcsét megtermette. A nemes munka az előtt jóval meg volt téve, az út megtörve. Ő városa történetét, jogi s polgári életét tanulmány által egészen sajátjává tette, vérébe vette föl, a jelen terhét és sujtolását érezte, átszenvedte. Így lett képes polgártársai közérzetének oly hű kifejezője lenni. Nekem e korszak megírásánál igaz tanácsul csak e férfit kellett megszólaltatnom, hogy nemvaló vagy idegenszerű semmi ne vegyüljön az egykoru tanu megható korrajzába. Nem nyomozhattam ki: hálás volt-e a város utódaihoz? Lenni *akart*. De hasznos szolgálatai emlékének ezen méltányló fölújítását megérdemlik. Őt tettei emelik Kolozsvár legjobb polgárai közé. A maradék soha ne feledje nevét. ²⁾

Kolozsvár kiváltságai megerősítése felől az előttem ismeretes utolsó adat 1700 elejéről van, Szentkereszti András kelet és aláírás nélküli levele, a ki mint szegény sorsu kolozsvári, érdeklődött polgártársai ügye által s nekik szolgálatokat tett. Ebben írta: „A város privilegiuma dolgának végét adja Isten, ugy hiszem, csakhamar. Nem kívántatik egyéb, mint egy órácska, egy ennek szentelendő udvari conferentiában. Aztán ez megerősítvén: a többi kiváltságokkal való élésre rendre sor következnek.“ ³⁾ Ugy látszik, azon kiváltságról van szó, mely Kolozsvárt régi polgári állapotába vissza helyezte. Hogy kiadása miért maradt el 1709-ig? vagy hogy hol van ennek I. Lipót általi megerősítése, melyre I. József hivatkozott? Utóbbira nem találtam felvilágosító adatot. A késés oka, elébb a készülő, azután a kitört Rákóczi-harcz volt.

Politikai életének korlátozottságát s átmeneti jellegét mutatják a katonai befolyás s az egymásra gyorsan következő gyökeres változtatások. A tanácskozó s határozó gyűlések légköre a szabadság, nem a katonauralom. Hogy Kolozsváratt ez még mindig fennállott, mutatja az ürességben levő főkapitányi állomásra 1694. május 14. gróf Bánffy György kormányzó kineveztetése⁴⁾ és az, hogy a közönség ez időszak alatt inkább katonai rovatokról s alárendelt

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1697. 182. sz.

²⁾ Kézírása látható: OKLEVÉLT. C. sz. alatt, melylyel küldői levele vételét elismeri.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 278^{1/2}. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1693. 83. sz.

érdekű dolgokról határozhatott. Kivételesen kedvező, de értékét hamar elvesztett esemény a felségnek azon évi május 5. Kolozsvár jövője érdekében kelt s a száz-férfiak 1695-ki egyik gyűlésében tárgyalt azon politikai intézkedése, melylyel azon oknál fogva: „hogy a kir. kormányzék tagjainak állandó székhelye nincs, s a közkormányzati ügyek elintézéseért most itt, majd amott gyűlnek össze — a mi ily legfelsőbb királyi kormányhatóság tekintélyével nem egyez meg — nem illő, és sok alkalmatlansággal s az igazságszolgáltatás gyakori megszakításával jár: elhatározta, hogy a kir. kormányzék tagjai, a kik a fejedelem erdélyi legfőbb kormányát és kormányhatóságát teszik, *állandó székhelyül Kolozsvár városát válasszák*, a hol úgy a politikai, mint igazságszolgáltatási magán- és közügyeket igazítsák s intézzék el; a mikről a felség jelentést vagy tudósítást kíván, s a minek elintézése a Bécsben székelő erdélyi kancellária útján delegatio képen rájuk bizatnék, azokat szintén lássák és végezzék el. Ezt mind az ő tekintélyök, mind hazájuk, Erdély megtartása és boldogsága annyira kívánja, hogy e nélkül egyik sem állhat fén; mert a mint magán- és közügyek mindennap keletkeznek: úgy igazságos és helyes, hogy legyen állandó hely és alkalom, hol ezek mindennap elintéztethessenek.“¹⁾ A fejedelem ezen elhatározása azonban hamar megváltozott, s már 1696. febr. 24. kelt kir. leiratában a kir. kormányzék állandó székhelyévé Gyula-Fejérvárt jelölte ki.²⁾ Van még a kir. kormányzéknek egy 1703. nov. 23. kelt, a kolozsváriakat a kuruczoktól óvakodásra intő körlevele, melyben a parasztot szántásra, a nemes embert ő felsége iránti hűségben megmaradásra, a főhadvezér és a Fejérváratt continuuskodó kir. kormányzék irányában engedelmességre útasította.³⁾

A politikai élet nyilvánulásának másik tere az országgyűlés. A meghívási fejedelmi joggal 1690. az események által előidézett *Interregnum* idejében az ország tanácsosai [*consilium Regni*] éltek, ők hívták meg Kolozsvárról nov. 16. keltezett levélben, a nemes országtól adott hatalomnál fogva Kolozsvár városát, Segesvárárt decemb. 6. tartandó közönséges országgyűlésre, a római

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1695. 125. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1696. 171. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCXV. sz.

császártól a szegény haza állapotjáról érkezett kegyelmes elhatározás és más dolgok felől való tanácskozás végett, intve és meghagyva, hogy becsületes és hiteles atyjokfiait teljes számmal s útasitással küldjék el a kitűzött helyre és napra. ¹⁾ Azután az ellenséges betörés miatt Fogarasba tétetett át; de ott sem lévén bátorságos ugyanazon okból a tanácskozás: decemb. 29-kén *Erdélyország államtanácsa* [Consilium Status Regni Transsylvaniae] 1691. január 10-kére hívott egybe országgyűlést ugyanoda, a nemes ország szükséges dolgai eligazítására, melyeknek még is továbbhaladása káros lenne, s szomorú következéseket vonna maga után; meghagyta tehát Kolozsvárnak, hogy mentségeit és minden tekintetét félretéve, nevezetes köveit teljes felhatalmazással küldje s ezt el ne mulassa hűtelenség büntetése alatt. ²⁾ Ez országgyűlésen felolvastatott az 1690. octob. 16. kelt Lipót-hitlevél s hiteles alakban kiadását kérő bizottság küldetett Bécsbe . . . Kolozsvár polgári életébe mélyen belevág a *hitlevél* 1. és 2. pontja; ezenkívül őt külön illeti az adóját s hűségi eskü letételét elrendelő t.-czikk, ³⁾ a Tordára august. 1-re, Kolozsvárra 1691. szintén dec. 1-re egybehívott országgyűlésen hozottakból az adótörvény. ⁴⁾ . . . Érdekes tudni, miképen tette le Kolozsvár polgársága 1692. a hűségi esküt. Városnegyedenként járták el őket, s egy e végre készült hódolati irat [*homagiale Instrumentum*] lapjain minden beírta nevét s pecsétével megerősítette. Legelől van Rayner Márton főhadnagy, azután 10 ülnök, Szentkeresztzi András, [*a ki csak hamar erdélyi udv. cancelláriai titkár, később udvari tanácsos lett*], mint jegyző, alább 8 esküdt polgár, végre utczánként minden ember. ⁵⁾ Kolozsvár 1693. sept. 13-kára, 1694. jul. 14-kére is meg volt hiva a tordai országgyűlésre, melynek végzésesei ismeretlenek. ⁶⁾ Az 1693. decemb. 19-ki

¹⁾ OKLEVÉLT. CXCVI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXCVI. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. 9—33. ll.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. IV. k. 53—72. ll.

⁵⁾ Az egész irat 8^{1/2} iv rendkívül tömötten írva. Címe: *Homagiális Registratio Civium Claudiopolit.* néhai Leopoldus császár hűségére. A. 1692. *Mense et die destituitur.*

Városi levélt. Fasc. II. 281. sz.

⁶⁾ Van emlékezet róla a kir. kormányshék első századi jegyzőkönyve [*Protocoll. Saeculi Prioris*] 84—116. ismét a 131—136. lapjain.

m.-vásárhelyi országgyűlési törvények között sincs az adón kívül őt illető végzés.¹⁾ Követei voltak Viczai Péter és Brozer Péter, útasításuk 9 pontból állott.²⁾ 1695. febr. 20-kára Kolozsvárra hívott egybe országgyűlést a kormányzó a radnóthi kastélyból,³⁾ s végzéseit, melyek másolatban Kolozsvár levéltárában meg vannak, megerősítette márcz. 28.⁴⁾ Az 1695. decz. 15. 1696. jun. 19-ki m.-vásárhelyi országgyűlés csak az adófizetés és Buczi Kozma, adósságokkal terhelten meghalt kolozsvári görög kereskedő adóssági ügyében hozott törvényt; előadása hátrább lesz helyén. Octob. 11-kére is meg volt hiva Kolozsvár országgyűlésre, de a szűret miatt 28-ra⁵⁾ maradt.⁶⁾ 1697. jun. 22. Tordán a kir. kormányzék összehívására tartott országgyűlés végzései megerősítettek jul. 20.⁷⁾ Azon évi octoberben is meg volt hiva a város a kir. kormányzék által nov. 20-kára Gyula-Fejérvárra,⁸⁾ nemkülönb 1699. a jan. 20— febr. 20-ki segesvári,⁹⁾ ugyanazon évi sept. 8— octob. 6-ki gy.-fejérvári országgyűlésre is, melyre a magyar generális megválasztása volt tárgyalásra kitűzve,¹⁰⁾ az 1700. jan. 9— márcz. 4-kire¹¹⁾ és az 1701. jan. 15— márcz. 9-ki gyula-fejérvári országgyűlésre szintén,¹²⁾ de mindeniknek csak adó iránti intézkedése illeti Kolozsvárt; ugyan 1701. nov. 24. és 1702. jan. 7-kére szintén a kir. kormányzék hívta meg,¹³⁾ s Beregszászi István és Rhener máskép Szöcs István követeinek a kolozs-monostori kon-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. IV. k. 135—141. ll.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 291. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 296. sz.

⁴⁾ Ez országgyűlés eddig nem volt ismeretes.

Városi levélt. Fasc. II. 300. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. IV. k. 135—141. ll.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 309. sz.

⁷⁾ Ez országgyűlés eddig nem volt ismeretes. *Városi levéltár.* Fasc. II. 323. sz.

⁸⁾ Sem az elébbi, sem ez országgyűlés végzései nem ismeretesek maig. *Városi levélt.* Fasc. II. 325. sz.

⁹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. 155—171. ll.

¹⁰⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. 175—183 ll. Látható: *Városi levélt.* Fasc. II. 349. sz.

¹¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. 187—196. ll.

¹²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. 199—209. ll.

¹³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 381. sz.

vent előtt adott felhatalmazványt. Az 1703. márczius 10-ki gyulafejevári országgyűlésre febr. 17. hivatott meg.¹⁾ Ennek is csak adó-törvénye illeti Kolozsvárt,²⁾ melyekről már fennebb emlékezet volt; az 1703. nov. 15-ki félben szakadt, s csak 1704. aug. 4. folytatott szebeni országgyűlés Kolozsvár városát érdeklőt nem végzett.³⁾ Követei ez időben birái és tanácsosai közül valók voltak, ketten vagy többen, a fejedelem meghívó levele s a tárgyak fontossága szerint.

A *törvénykezésben* lényeges változás történt. I. Lipót fejedelem 1699. jul. 7. kelt kir. leiratánál fogva a Kolozsváratt 1666 óta fenállott katonai, ugynevezett *Szombati törvényszék*-nek, melyet *Kapitányi szék*-nek is neveztek, azért, mert elnöke a város kapitánya volt, két kolozsvári peres fél közt fenforgó ügyben hozott ítéletét, azon okból, mert nem törvényszéken hozatott, megsemmisítette, a feleket ügyöknek a kolozsvári rendes törvényszéken ellátására útasította, kimondván: „hogy rendkívüli törvényszék és birák kiküldése a legfőbb királyi hatalom joga, de csak a legfontosabb esetekben; alárendelt hatóságok teendője egyedül a törvény rendes folyamának előmozdítása.“⁴⁾ Megemlítek még egy büntetőügyi ítéletet, mely e kor erkölseire erős világot vet. 1704. jun. 11. hozatott az, Pap Dániel kolozsvári polgár neje, Katona Sára ellen nyilvános paráznaság vétkeért, a városi fiskus vádja következtében. „Az esketési jelentéstételből nem tűnik ki tisztán — így hangzik az — hogy Katona Sára alperes volt oka a Sánta mester eltávozásának, azért e részben a kereset alól felmentetik. A mi sok rendbeli gonosz tetteit, szerfeletti iszákosságát, dobzódásait, szörnyü Isten káromlását, férjén kívül másokkal fajtalankodását, meztelen mások magához csábítását, s szemtelen és parázna életét illeti: mindezeket a bizonyságok felőle meggyőzőleg elé adták, mint a mely vétkek nála immár szokássá váltak, más tisztességes asszonyok gyalázatára. Ehez járul azon önvallo-mása is, hogy leánya Szepesi Ferencztől való, — mindezeknél fogva a törvénybirák ítélete az, hogy ha vádlottat ezen vétkek közül csak

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 405. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 239—267. II.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 263—267. II.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCII. sz.

egy terhelné, akkor is, de mivel ezen isteni és emberi törvényekkel ellenkező összes vétkeket és bűnöket elkövette, méltó arra, hogy másoknak példaadásul, nyilvános helyen megölessék...¹⁾

A folytonos harcok és politikai küzdelmek miatt a csöndben dolgozó *ipar* kevés életjelt adhatott magáról. A *Posztó csinálók* czéhe egyedül volt, melynek 1697. elégett czéhszabályai helyett a főhadnagy esküdt ülnök társaival és a város öregeivel együtt, Veres Antal czéhmester és Veres János posztócsináló mester kérésére 1701. dec. 2. 32 pontból álló új szabályt adott. Magyar levén szövege: csak sajtáságos intézkedéseit ismertetem. „Az 1. cikk azt rendeli, hogy a czéhmester az *Unio* értelmében választassék magyar és szász mesterek közül. 2. Látó mester 2 legyen, kik vigyázzanak, hogy a posztó a régi szélességben készüljön. 3. Gyűlés 2 legyen egy évben, újévkor és szent János napkor a czéhatyák házánál, a ki el nem megy, büntetése 50 p. 6. Mindenféle posztót erdélyi módon csináljanak, zöldre fessék, s míg a látó mester a ráján meg nem nézte, és a város és czéh pecsétét rá nem jegyezte, csak egy singet is belőle el ne adjon; ha rajta érik, a posztó mind oda veszzen. 9. A mesterremek legyen egy kétszer ványolt végposztó, hosszúsága 52 sing, szélessége a szélével együtt 40 pászma, ha hibája van, a büntetés 4 frt. 10. A közposztó hosszában legyen 52 sing, szélessége a szélével együtt 4 pászma; ha pedig meg lesz ványolva, a ráján vonják ki 35 singre, hogy a látó mesterek a szövésbeli hibát inkább meglássák; a szederjes posztót ne legyen szabad meleg sajtóba tenni és kétszer ványolt posztó gyanánt eladni, a posztó elvesztése büntetése alatt; ha pedig a posztóban van olyan szél, a mit a festék nem fogott meg, a szélessége után vegyenek rajta 5—5, a hosszúsága után 10—10 pénzt, ha sok hibája van, vegyék meg és hányják a fekete festékbe. 11. Minden mester szőjje be nevét a posztóba, a ki nem teszi, büntetése 1 frt. 15. Mestereknek fiai és leányai csak fél czéhdíjt fizessenek; ha pedig mesterember fia mesterember leányát veszi el, egy tisztességes vendégségnél többel nem tartozik, azután pedig a mesterasztallal vagy 12 frttal. 19. A fejedelem vagy tanács hívására minden mesterember engedelmeskedni köteles, a ki elmulasztaná, büntetése 1 frt.

¹⁾ Az ítéletet aláírta *Rákosi Péter* jegyző. *Városi levélt.* Fasc. II. köt. 425. szám.

20. Ha valamely mester rendelt óra után érkezik bejelentés nélkül czéhbe, büntetése 12 p. 24. A hadseregbeli németeknek, a ki ezredben van, senki munkát ne adjon, sem füsülést; a ki teszi, büntetése 3 frt. 26. Fonó inasnak évi fizetése, ha még nem tud fonni, első évben köz posztóból való egy dolmány, egy nadrág, két kender vászon ing, egy 48 pénzes süveg, egy 28 pénzes öv, karácsonkor egy forintos saru; a ki tud fonni, fizetése köz posztóból egy mente, dolmány, nadrág, mentéjére és dolmányára köröskörül szótt zsinor és gomb, két kender vászon ing, egy 36 pénzes öv, egy görényes vagy görény prémű süveg, karácsonkor egy pár csizma. A mely mesterember ennél többet ad, büntetése 6 frt. 27. p.; dürczkölni és posztót füsülni tudó inas fizetése egy évre 18 frt. 28. Fonó asszonyok fizetése egy font gyapjutól, akár köz, akár jóféle, akár legjobbféle 18 p.¹⁾... A czéh ládája 1699. készült kettős zárral; jegyzőkönyve kettő volt: I. A *köz jegyzőkönyv*, 1700. aug. 7. kezdődik, de van egy bejegyzés 1690. jul. 23-ról is, s foly magyar és német nyelven felváltva 1796-ig. Azonban van benne 1821-ki bejegyzés is. Kevés levén belőle emlékezetben hagyásra méltó, hogy különböző évekre szaggatva, értékét ne veszítse, sőt hogy a hasznosnak legalább némi összképe legyen, itt egyfolyamban adom a későbbi éveket is. E jegyzőkönyvben legelső a czéhnek önhatáskörét körülíró szabályai, és egy külön szabály az *inas felszabadulásról*. Az 1740. hozottak közül: „1. A mely mesterember mesterségét nem űzi, a czéh kertjére, mikor elromlik, segítséggel lenni még is köteles; 2. becstelen szóért 50 p. a büntetés.“ 1742-ki végzésök ez: „A ki a czéh üstjében egy vagy fél vég posztót fest, 20 p. fizet.“ 1745. jan. 22-ki végzésök: „A ki vendégségkor a bort az asztalnál előnti, büntetésül fél kupa bort fizet.“ 1752. febr. 23. e végzést hozták: „vasárnap nem szabad ványolni; a ki a harangok megszólalása után teszi, büntetése 1 frt“; 1755. jul. 1-n ezt: „A ki a czéh üstjében fest és azt piszkosan hagyja, fizet 1 frt büntetést...“ Ezután az ekkortájban élt posztócsináló mesterek neve van szerfelett nehezen olvashatólag beigtatva, szám szerint 15-nek a neve: *Schmidt, Roth, Zakál, Zay, Schindler, Kemming, Georgy, Feltmayer, Schlesinger, Cockner* [?], *Klusz, Lünek, Krumbholz, Binder, Rettinger*... Egy papir darabon a czéhszabályok ezen kivonata volt: „*Mesterré lehelés és czéhbe állás föltételei*: 1. Ha

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXII. sz.

az első évet nem dolgozta ki, fizetett 6 frtot; 2. ha nem jól készítette el a mester remeket, 4 frtot; 3. ha nem legény korában készítette el, 4 frtot; 4. a mester ebéd [*collatio*] 17 frt; 5. a mesterjog díja 6 frt; 6. a ványolási jog 6 frt.“ II. A *büntető j. könyv*, mely kezdődött 1711., folyt 1786-ig, de sok ki van belőle szakadva, hátulról el is veszve. Érdekes 1723-ból, midőn Plosz András, Frank György és Schneider Mihály bevádolták Sombori János czéhmestert, hogy a czéh nevében 1000 frtot vett fel s a maga hasznára fordította. A kir. kormányzék nyomozást rendelt, vele a jelentést közölte, ő felelt rá, végre 1793. octob. 10. kelt leiratban fölmentetett s Plosz János őt megkövette. . . . A czéh kertje a majorok és két viz közt volt, a postaberek mellett, melyet 1785. jul. 2. adott el Szabó János czéhmesterségében. Már akkor csak ötön voltak: Sombori János, id. és ifj. Frank Mátyás, ifj. Platz András és Schneider György s nem tudták fedezni a kerthez és ványolóhoz szükséges fát. Előbb egyiköknek ígértek mind az ötön 50—50 pénzt s egy vég posztóért 84 p. hogy a maga fájával ványoljon, de nem vállalkozott egyik is. Így kellett azt eladniok. . . . A posztó Kolozsváratt készülését hitelesítő ólombélyeg egyik felén a város czímere volt, másikon [*a melyet én láttam*] elolvashatlan irás. Másfél sing széles posztók készültek, kék és szederjes színre festve. A kétszer ványoltan levő ólompecséten egyik felől I római szám volt, a másikon a kolozsvári posztó czéh pecsége.¹⁾ A jobb fajtájú posztó három pecsétű volt, egyik felől a III jegy külön állóan. . . . Ládájában egyebek közt sok Rákóczi-féle PRO LIBERTATE veretű pénz volt 1704. 1705. 1706-ról. Midőn én e művemre készülve, 1862-től 1865-ig a czéhek levéltárait tanulmányoztam, egyedül Pataki Isvánt ismertem, a kivel ily beszélgetésem volt: „Ő — ugymond — iparát 1823. óta üzte. Utoljára 5—6-on maradtak, nem levén ványolójuk, Gyaluban ványoltak a gróf Bánffiaknál. Posztójuk keletgett, míg a külföldi széles és különbféle posztók bejöttek s a fényűzés növekedni kezdett; de ezekkel a versenyt kiállani nem lehetett. Ő közönséges ványolón is ványolt; de ez már üzlete végvonaglásakor volt, mire hamar bekövetkezett a teljes megszűnés. . . . Gróf Eszterházy Jánosnénak volt Gyaluban posztógyára; kezdette

¹⁾ Látható: Kolozsv. tört. I. köteté SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI VI. Tábláján, 22. sz. a.

Kolozsváratt a külső monostor-utczai majorjában. Volt két posztó-esináló s egy németországi posztószövő, a ványoló Gyaluban, s mindkét helyről oda vitték a nyirt posztót. A németek közül az első posztónyirót elcsapták gonoszságaiért, a második jobb volt, de már a posztó hitelét az első megrontotta, nem sokára a gyár megbukott. A posztó főhibája a festésben volt, nem volt oly szép színe, mint kellett volna. „Ennyit felelhetek a tett kérdésekre — így végezte. Tudnék többet is, mert megirtam Kolozsvárnak ebben és még sok más iparban aláhanyatlását és nagy jövedelmektől elesését. Nézze ön — monda, rámutatva szép, szederjes öltönyére — az én posztó ruhám az én posztó készítményem még a jobb időkből. Mennyivel került az kevesebbe, mint a külföldi! De már ma ez nem kell senkinek. Brűnnbe küldi pénzét Kolozsvár. Nem magunkat sajnálom — az egy-két még élő posztókészítőt, a kik végre is valahogy megélünk; de a posztókészítés, a posztó-ipar teljes megszűnését, mely százezerekkel teszi szegényebbé polgártársaimat s fogyasztja városunk anyagi erejét. Mi készítjük az utat arra, hogy Ausztria gyarmatává, iparosainak adófizetőivé váljunk. Pedig fánk, vízünk, gyapjunk van, csak anyagi jóllétünk alapjai felfogására hiányzik az érzék. A nyugati műveltség szükségeit elfogadni s eszközeiről nem gondoskodni, oly műveltség, mely elszegényedésre s romlásra visz. Egyébiránt én csak látom az előjeleket, önök meg is érik . . .“ Midőn elváltam a derék férfitől, a ki a Fellegvárba felvivő lépcsőzettől nem messze kis hajlékot birt tulajdonul, kezét szoritottam vele, s abban két egyformán érző szív rokonszenve, iparunk s iparos polgárságunk jövője iránti saját aggodalmam is volt kifejezve.

Az *Aranyművesek* 1691. január 23-án a czéh főtéri árúszínében az árulásdíjat 9 frtra szállították, azért, hogy az 1655-ki nagy égés-kor a czéh színe elégvén, helyre állítására 15 frtot költöttek, de az már elromlott s ismét meg kellett igazíttatni. 1694. az ország a czéh tornyán a zsendelyezést megújíttatván: a czéh is a gombját, Balku Pál alkapitány felhívására megújíttatta, került 18 frt 18 pénzbe. Czéhmesterek voltak 1694. Szent-Jóbi György és Huszár Mihály, 1695. Brassai Dániel, szász unitárius, Tolnai István, magyar reformált hitvallásu. 1698. Szent-Jóbi György szász reformált és Császár György magyar unitárius; 1700. Rayner László szász, Huszár Mihály magyar, 1702. Szent-Jóbi György ref. magyar

[előbb szásznak írta magát], Werner Mihály unitárius szász, 1705. Werner Mátyás és Szegedi János. Ez időszakból is egy czéhvégzést megemlítek. 1705. márcz. 7. ugyanis Nagyfalvi János és Váradi Sámuel kérésökre elfogadták Vásárhelyi Persiai Márton deák remek iránti kérését, a remeket neki kiadták, ő a május 9-ki gyűlésre elkészítette, a czéh elfogadta, de mivel hibás volt, az ifjut 3 ftrra büntették. ¹⁾ Az *Asztalos czéh* II. Rákóczi Györgytől 1656. jul. 5. magyar nyelven kiadott, 1659. márcz. 5. Barcsai fejedelem alatt a medgyesi országgyűlésen kihirdetett s a kolozs-monostori konvent által latinra fordított czéhszabályt I. Lipót fejedelem által 1703. május 25. Barth Ferencz első czéhmester, Pesti György atyamester és Székely János mester kérésére megerősítette s a czéh azokat 1712. decemb. 20. a medgyesi országgyűlésen ellenmondás nélkül kihirdettette. ²⁾ Megjegyzem, hogy Barth magát máshol mindig Szakáll Ferencznek írta. Itt a bécsi udvar s kérésének sikerítési óhaja gyakorolhatott rá oly befolyást, hogy magyarosított régi nevét ne használja. Az is jellemző, hogy e czéh már 1659. magyar czéhszabályait latinra fordíttatta. Az oka nem tűnik ki egykoru emlékekből. Ismeretes levén immár: ismételt közlését szükségtelennek láttam. ³⁾ Czéhtisztei voltak: 1690—92. Régeni János és Pesti György. Ekkor [1692.] jan. 8. választatott czéh-atyává az előbbi, első czéhmesterré Szakáll Ferencz. A czéhmesterség — mondja a jegyző — az országnak felháborodott állapotja és Pesti György sok betegeskedése miatt terjedett 3 évre. Midőn számoltak, a czéh vagyona volt: „egy láda, készpénze 6 frt 89 p., egy aranyos tallér, melyet most váltottak ki, egy kívül-belől aranyos trébellert [8] pohár, más két körtvélyforma fapohár, a czéh deák privilegiuma hártýára írva, függő pecséttel, ennek konventi párja s a 3-ik papirra írott, mindenik egyező; a czéh czímeres pecséte veres rézbe metszve: egy olasz asztalláb, fölötté kis gyalu, alatta egy horgas mértéken átbujtatott czirkalom; ⁴⁾ ott van a czéhtábla az előbbi

¹⁾ *A Remek bevételeiről való könyv eredetijéből.*

²⁾ Látható a czéh leveles ládájában veres bársony kötésben, sodrott vastag selyem zsinórral megvarrva, s a fejedelem nagyobb függő pecsétével megerősítve; konventi átiratban is másolatilag 1714-ből.

³⁾ Magyar eredetije látható: OKLEVÉLT. CLV. sz.

⁴⁾ Látható: KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI VII-dik TÁBLÁJÁN 2. sz. a.

czímerrel.“ 1694. márcz. 18. czéhatyává választatott Pesti György, czéhmesterré Régeni György. Számvételkor a czéh vagyona ez volt: „két ezüst pohár, egyike kristály holyagos forma, lábas, belől aranyos, a másik udvari pohár, az is aranyos; a sirásó szer- számos szüette ládában egy kurta nyelű kapa, egyéb a nagy égés- kor elégett; volt *egy könyv*, melyben a fáról való költség és jöve- delem s faosztáskor a mesterek neve iratott be.“ A faosztás czéhgyülésben történt, mire a mestereket táblával a czéhatya hívatta meg, s a ki elmaradt, megbüntették. 1696. czéhmesterré választatott Szakáll Ferencz, ifju mesterré Székely János. A czéh vagyona közt emlittetik egy félvedres kék bokály kancsó, melyet most csináltattak, feneke és fedele ónba foglaltatott, a ki eltöri, fizet 3 frt. Oláh adósai a czéhnek: Ruman Simon, Veres Thodor, Thubold Mihály. 1697. jun. 21. az *Unio* szerint czéhapául választatott Pesti György, ifju czéhmesterré Régeni György. 1696. a czéh minden levelei, kiváltságai elégték, csak a két ezüst pohár maradt meg. ¹⁾ Ez alkalomból a czéh a következő rendtartásokat hozta: „1. A legények munkakeresése mindig az öreg mestereken kezdődjék, a kik a czéh terheit viselik; 2. számuk 6 legyen, fele szász, fele magyar. 3. Ha az inas gazdáját elhagyja, az is az öreg mestereket illesse. 4. Ha mezővárosról jő be inas jó igazsággal, az is őket;“ 1700. jan. 4. czéhatyává az *Unio* szerint Szakáll Ferencz, czéhmesterré Pesti György választatott; 1701. jul. 21. az asztalos legények iránt, a kik a czéh ellen szegültek, végezték: „hogy ámbár eddig sem volt szokás őket pénzzel büntetni, hanem lapát- tal, mindazáltal addig reménykedének, hogy pénztül büntetődtek, 1 frttal, de ugy, hogyha ezután még valamelyik háboruságot indít, megcsapattassék.“ Jul. utolsó napján végeztetett, hogy levélben találják meg nemzetes Szentkeresztii András urat, ki most Bécsben

¹⁾ Később kiderült, hogy javaiból mentettek meg. 1704. márcz. 3. ugyan is, Pesti György czéhatya és Székely János czéhmester számot adván, a czéhnek ily javait találták meg náluk: „Rákóczi György függő pecsétés Privilegiuma és a konventé latinul, most Bécsben megerősítés alatt. Harmadik egy magyar Privilegium, a czéh pecsété, táblája, ezüst holyagos pohár, asztalos czímer, fapohár, aranyos tallér Gusztáv Adolftól, két bokály kancsó.“ Tehát minden, a mi 1692. is meg volt. Egy 1707-ki számbavétel- kor találtak egy bornyomó zsákot is.

Az asztalos czéh levéltárában levő eredetiből.

az ország dolgaiban foglalatos, privilegiumok megerősítése iránt, a bevezetést vegyék számba, a melyből „*lumen-t* vehessen“, s azt ő kegyelmének elküldvén, kéri meg, hogy tudósítsa a czéhet: lehet-e a dolog vagy nem? s ha lehet, miképen? Igérjék meg egész czéhül, hogy ha dolgukat végrehajtja, piaczi házánál, melyet most épített, asztalos munkával leszolgálják. Ezt irták be a czéh *könyvébe* jöendő bizonyságul. 1702. febr. 13. az eddigi czéhmesterek számot adtak; febr. 14. megválasztották czéhatyául Pesti Györgyöt, czéhmesterül Székely Jánost; 1702. jul. 10. minthogy az első tovább nem akart maradni, helyére választották Régeni Jánost, 1704. czéhatyává ismét Pesti Györgyöt, czéhmesterré Székely Jánost.¹⁾ A *Csizmadiák czéhnek* 1650. márcz. 25. II. Rákóczi Gy. által kiadott s a kolozs-monostori konvent által Debreczeni János első czéhmester, Sárpataki Zsigmond, Brassai István, Ferdinánd György mesterek, Szikszai István jegyző kérésére 1692. és 1699. márcz. 14. átirt czéhszabályait, valamint a czéh, illetőleg Pap István és Ferdinánd György czéhmesterek,²⁾ István, Bányai Márton, Sárpataki Zsigmond, Kovács Mihály, Kántor István, Seres András és Ferenczi Mihály mesterek kérésére, elébb az erdélyi államtanács által 1692. jun. 30., aztán gróf Bánffy György kormányzó által bonczidai várában 1692. jul. 29. átirt és megerősített, ugy a kolozs-monostori konvent által szintén egyidejűleg átirt azon végzését: hogy a csizmadiák maguk szükségére és munkájára mind bőrt mindenféle eszközökkel fessenek, vehessenek szőrösön, mind talpot készíthessenek szkompiával s cserrel, de nem szabad eladniok sem talpat, sem bőrt kötéssel. Azonban mívöket az Approbata Constitutio műves emberekről irt [III. r. LXXXV. cz. I.] t. czikke szerint oly serénységgel gyakorolják, hogy a csizmák készítésében fogatkozás ne legyen, és egy jó férfi csizmát 180 pénznél, asszony embernek valót 130 pénznél feljebb adni nem lesz szabad. I. Lipót fejedelem 1699. jun. 28. megerősítette és saját kancellára és egy udvari tanácsosa [*Szentkereszti András*] neve aláírása alatt kiadatta; bemutatvatván az 1701. jan. 15.-ki gyula-fejérvári országgyűlésen: felolvastatott és kihirdettetett ellenmondás nélkül.³⁾ A czéhnek

¹⁾ *A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.*

²⁾ A név első fele olvashatlan volt.

³⁾ *Látható a czéh leveles ládájában.* Táblája veres kutyabőr, háromszintű zsinoron függő császári peccéttel erősítve. Van belőle konventi átirat is

van jegyzőkönyve 1695. évből, melybe a legrégibb bejegyzés 1676. jan. 30-ki. A *Kádárok* legelső magyar j. könyve szintén 1695-ből való. 1700—1701—1710. mind több-több a magyar bejegyzés és a magyar mester név. Ez 1743-ig terjed. ¹⁾ A *Kovács czéh* 1697. márcz. 17. azon végzést hozta: hogy a mely ifju czéhbe akar állani, tartozzék a régi jó mód és rendtartás szerént vendégséget [*collatio*] adni, nem pénzzel fizetni. ²⁾ A *Szabó czéh* réz-, arany- és ezüst neműit egy nagyobb korszakból csoportosítva ismertetem meg, érdeke emelése s könnyebb használhatás okáért. „1. 1694. csináltatott egy arannyal fútatott ezüst serleget, 1715. megnagyítottatta, 1727. megaranyoztatta. Czímerében kinyitott olló volt a közepén, koszorúval körítve. ³⁾ Egész felülete be volt írva, legfeljül: *Huszt Mihály, Nekkely Imre Beisizerségében*. 2. Egy más kehely szintén ezüstműl; a nyitott olló ezen is koszoruba foglalva, csináltatták 1650. megújították 1774. Egészen kívül a felületén ez volt írva: Atyamester Ajtai Sámuel, bejáró M. Hermann Dániel, panaszló Ajtai István. Külső fenekén: IFFIU SZABÓ LEGÉNY TÁRSASÁG POHARA. Közép ponton: [B. J.] A diszítés aranyozott. 3. Ezüst kehely, fenn kétfejű koronás sas 1724. évfelirással; fogantyujában kinyitott olló, tollán, szárán, karikáján a mesterek nevei. 4. Ezüst pecsétnyomó, rövid ezüst fogantyúval. 5. Egy másik ezüst pecsétnyomó 1/2 lat. [?] 6. A czéh táblája veres réz, négyszög alakban, diszesen kimetszett kerettel, közbül a város címere, kétfelől a szabó címer, készült 1799. 7. Van egy kőháza a bel magyarutezában, vette 1768. 700 m. forinton, szomszédai keletről Olasz János, nyugatról Régeni György. 8. Szőlője első Kőmálban két darab, 6 fertály, alól sajtó szín, szomszédai északról az ispotály szőlője, délről a Rettegi-nemzetségé. 9. Volt egy halas tava a város tója körül, eladta 1766. Kecskeméti Sámuelnek 80 évre 20 vonás forintban . . .“ ⁴⁾ Szükségesnek látom emlékezetben hagyni a Teleki Ferencz szabómesterről a czéh nagy *jegyzőköny-*

decemb. 2-ről 4rétben, kérték Dobra János czéhmester és Udvari János, Brassai István és Gebauer György mesterek, Szikszai István czéhjegyző.

¹⁾ Boritéka fejr hártýára irt pápai bulla, másolatban, mely teljesebb mint az 1613-ki.

²⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

³⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI VI-dik TÁBLA, 25. sz.

⁴⁾ A szabó czéh jegyzőkönyvéből.

vében följegyzotteket, mint a ki fontos történelmi eseményekben vett részt, melyek részint itt hátrább, részint egy későbbi korszakban lesznek előadva. „Teleki Ferencz bevételét a czéhbe — mondja a jegyző — 1692. febr. 26. meghalt 1734. május 6. E boldog emlékezetű jó urunk kolozsvári főbiróságot sok ízben viselt, mégis a becsületes czéhet végig megtartotta . . .“ ¹⁾

A Szőcs czéh és mészáros czéh közt egyenetlenség támadván a miatt, hogy az utóbbiak mesterségök mellett tőzsérkedtek, a szőcsök pedig a báránybőröket nemcsak a hazabeliek szükségére tartották fen, de a sokadalmakban idegeneknek is eladták s e miatt a lakosoknak kétszeres áron kellett maguk s csalédek számára bőrt és bárányt vásárolni; ezért a város tisztsége meghívott hites polgárokkal együtt 1695. május 14-én meghatározta: „hogy ezentúl a mészárosoknak tőzsérkedni, ökröt, tehént, bárányt, disznót vásárolni és eladni nem lesz szabad, hanem lássanak mesterségök után, hogy mind tehén s mind bárány húsok jó és elég legyen, ára felett a húst ne árulják, mert megbüntetik érte; a bőröket is nem másnak, de czéhbeli szőcsöknek adják illő áron, vele ne éljenek vissza, a szőcsök is alkalmaztassák ehhez magukat, a mészárosokkal éljenek jó viszonyban, a bőröket az országból ki ne vigyék, kivitelre is idegeneknek ne adják — privilegiumok is azt tartván — mert ha ez ellen cselekesznek, szintén megbüntettetnek.“ ²⁾ Rhener István atyamester és Tordai István mester a szőcs czéh nevében jogaik biztosítása végett átiratták a kolozsmonostori konvent által 1698. ápr. 29. a királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságaikat és czéhszabályaikat u. m. az 1369-kinek 1381. évi kolozsmonostori konventi átiratát, az 1479-kinek szintén azon konventi 1500. évi átiratát, melyeket I. Ferdinánd 1555. megerősített, továbbá a II. János vál. kir. 1560. és 1568., Báthori Kristóf 1576., Báthori Zsigmond 1581., Rákóczi Zsigmond 1607., Bethlen Gábor 1617., I. Rákóczi György 1631., II. Rákóczi György 1650. évi kiváltság- és kedvezményleveleit; Vagner János polgár és szőcsmester mint az egész szőcs czéh meghatalmazottja pedig mindezeket I. Lipót fejedelem által 1698. aug. 29. megerősítetvén s hitelesen kiadatván: a nov. 10-ki gyula-fejérvári országgyűlésen

¹⁾ *A szabó czéh jegyzőkönyvéből.*

²⁾ OKLEVÉLT. CXCVIII. sz.

— mely fennebb november 20-kára iratott összehívottnak — a kolozsvári tanácsülésben pedig 1699. febr. 26. ellenmondás nélkül kihirdettetett. ¹⁾ E korra osik a czéhnek [időrendben V., VI.] jegyzőkönyve. ²⁾ Az V. három részből áll: I. 1693. dec. 18-ról: *A becsületes szöcs czéhben való inas szegődletés.* A legelső bejegyzés 1693. dec. 8., a legutolsó 1768. febr. 4-ről Itt a jegyző az 1718-ki pestisről emlékezetben hagyta, hogy sok mester halt meg: febr. 1. négyen, egy másik napon három, megint másikon három, febr. 22. öt, egy másik napon hét. II. Czimirata: Dicsőség Istennek mindörökké. [*Laus Deo Semper.*] *A büntetések jegyzőkönyve.* A becsületes szöcs czéh közönségesen valamelyikünket büntet, a büntetésnek rendje így következik s a t. A legelső bejegyzés 1695. jun. 2. a legutolsó 1767. dec. 28-ról. III. *Czéhmaster választás és a számvevők rendszerint.* Legelső bejegyzés 1695. dec. 30., legutolsó 1734. jun. 5-ről Ezen hátul: *A tiszteletes vénségnek nevei [catalogus],* 1706-ról az unitárius és reformált hitvallásu vénség, 1718-ról az unitárius, katolikus és reformált hitvallásuak nevei. A legutolsó lapon 1720-ról fel van jegyezve: kik adták meg a vénségi vendégséget [*collatio*]. Legutolsó: Szöcs István, vénségi *collatio*jában adott 3 frtot. A VI. számú jegyzőkönyv a czéh legelső és legrégebb kiváltsága, melyet a város egyik tisztviselője 1708. magyarra fordított. Kezdeté ez: Mi, Győri gróf, Győri Bertalan grófnak fia, kolozsvári bíró sat. Végén ez a vers van:

A czéhmastererek dicsérete. [*Encomium in Magistros Cehae.*]

Timothe Dániel beszélvén Hosz Pállal,
Székely György szintén úgy Marosi [?] Istvánnal,
Mind négy szöcs czéhmaster forgolódásával,
Hogy a társaságnak lenne jó hasznával —

Deákból magyarra szabatos igékkel
Eok fordítatják megh, a czéh költségével,
Hogy minden megértse, mint szoll és mi véggel,
Áld meg Isten őket czéhul egységgel. ³⁾

¹⁾ *A czéh levéltárában levő hártýára írt eredetiből.*

²⁾ A négy első fennebb már volt ismertetve. Ennek alakja ivrét, táblája fejár kutyabőr, kötése kemény, kettős hártýakötővel, számozatlan.

³⁾ Ezt írta a fordító. Az Ur 1708. évében jul. 29. [Traslator apponebat Die 29. julii Ao. D. 1708. G. FV.] Talán: G[eorgius] FV[üzéri] azon szöcs-

A hátulsó táblán kívül: Az Ur 1713. évében [Anno Do. 1713.] Engem H. [Talán: Hosz Pál] készített. [ME: H: FE:]¹⁾

Későbbi t. i. 1749-ki, egy ez évben megújított magyar szövegű czéhszabály,²⁾ melyet időrendén fogok ismertetni. . . . 1691. leltározatván a szöcs czéh vagyona: volt egy talpas pohár, felirata ez: A közép utat tartották a boldogok [MEDIUM TEN ERE [igy] BEATUM [igy] SIMANDI MARTON. 1646. Egy másik merő aranyos talpas pohár, felirata ez: B. SZUCZ CZEH POHARA. ANNO DOMINI NOSTRI. 1690. Alól a négy czéhmester neve. Harmadik pohár, szintén aranyos: 1691. felirata négy név első betűje, hihetően a négy czéhmesteré.

A *kereskedelem* is az országot ért nagy változás sorsában részesült, kifelé vezető erei egyszerre elszakadtak, a kereskedési szellem szárnyát elmetszette az önrendelkezés joga elvesztése, melynél fogva a belkereskedést, érdekei szerint, nem maga szabályozta, kiváltságain mind több-több részt tört az idő, az idegenek betolulása és a háborus élet. 1691. a márcz. 29-ki közgyűlésben a tanács és vénség, Székely László főkapitány parancsára ily föltételek alatt engedte meg, hogy Zoltán János görög a város polgárai közé kebeleztessék: „1. hogy egy év alatt a városban házat vegyen, 2. nejét Tarnováról mihamarább elhozza, 3. a város terhét mindenben viselje, hitével vissza ne éljen, idegen ember marháját [*áru*] boltjában ne árulja, másokkal is ne szövethetnek, a várost és ennek lakosait ne injuriálja, az idő alatt pedig, míg ő és Buczi Kozma feleségeiket behozzák, a terehviselés felől a várossal egy öszvegben alkudjanak meg; ha ezek ellen cselekesznek, bekebeleztetésök fölfüggesztetik s szabadságuktól és az itt való éleستől eltiltatnak. Ezután is, mivel ez a főkapitány parancsolatjára történt, görög kereskedő rendet senki városinak közbenjárására a polgárság közé be ne kebeleztessenek.“ E végzés s az idegen kereskedőknek a városba beszármazása ellen Tóbiás Sándor és

mester és városi tanácsos, a ki 1737. a *Város Leírás* készítése véggett egyik kiküldött biztos volt.

¹⁾ A könyv alakja ivrét, kutyabőrrel borítva, arany metszéssel. Czíme: LEX, azaz: A Szöcs Czéhnek Rendtartási és Articulusi sat. I—XLIV. czikk.

²⁾ Alakja ivrét, disznóbőr kötés aranyos metszéssel, közbül csinos metszetben: SZ. CH. — SZÖCS CZÉH.

Szent-Lászlói János magok és az odavaló kereskedők nevében ünnepélyesen tiltakoztak, a mi nekik nagy kárukra van; mert eddig társaságuk nem volt megelegyítve görögökkel, sem boltot nyitni vagy árulni sokadalmon kívül nem volt szabad: kívánják, hogy ezután se legyen; mert ha ők inkább megszapornak, a mint más városok e miatt nyögnek, majd Kolozsvár kereskedői is részesülnek e példában. A városnak most fejét kell hajtani a Nagyméltóságoknak, *Interregnum* is levén: nincs mit tenni a baj orvoslására. Buczi Kozma igen keveset tartott meg a város szabadságaiból, most következik Zoltán görög... Mind ennek, mind az ezutáni ilyen bekebelezéseknek ellene mondanak maguk és jogutódaik, a város nevében itt való lakástól őket eltiltják, a mit a jegyzőkönyvbe beigtatni kértek... A jegyző beigtatta s az eredetit a tiltakozóknak kiadta.¹⁾ Buczi Kozma nemsokára meghalt, kereskedése csőd alá került, s a számbavétel oly nagy adósságot mutatott ki, hogy az 1695. decemb. 15-ki m.-vásárhelyi országgyűlésnek kellett törvényben megrendelni adósainak, hogy a kik bizonyos kiszabott határidő alatt tartozásaikat meg nem fizetik, a kormányzó az ország rendes végrehajtóival vétesse fel, hogy a hagyatéka hitelezőket kielégíthesse.²⁾ A belkereskedelem és piaczi forgalom szabályozására czélszerű végzést hozott az 1693. márcz. 7-ki közgyűlés a piaczi árulóhelyek rendezése által, a mi e század első felében is fennállott, „Nagy zenebona támadván a sokadalomban — így szól az — a kalmárok között, ki itt, ki amott kérvén áruló helyet, a közgyűlés meghatározta: hogy a posztót áruló görögök a tanácsház előtti téren áruljanak, hol azelőtt régen a posztómetszők voltak; az idegen és itt való hazafiak a Stenczel Ferencz háza felé; az itt való kalmárok a piacz felé, hát megett pedig az ittvaló apró kalmárok a lépcsőn, [?] mint a fejér marhát áruló görögök is, a zsidóság a Tottis András háza oldalánál levő udvarban.“

A *szellemi érdekek* mindhárom munkássági terén nagy átalakulás nyomai s egymással versenyző tevékenység emlékei vannak. A nyomdák a változott viszonyokhoz simulva folyvást nagymérvű munkásságnak adták örvendetes jelét. Az összes nyomdákban

¹⁾ A közgy. j. könyv eredetijéből.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 165—166. ll. VII. t.-cz.

1691-től 1705-ig 67 magyar mű¹⁾ és 12 kalendarium²⁾ jelent meg; eredeti és első kiadásu 38, újabb kiadásu 22, a többi kétes. Ezek közül r. katolikus mű 3, az írók: a gy. fejérvári tiszt. atyák és Haller János;³⁾ unitárius 13, 11 vallásos, énekes- és imakönyv, 1 halotti, 1 hittani mű, 7 első, 6 ismételt kiadás; az írók: Kis-Solymosi Koncz Boldizsár, püspök, Horváth Ferencz, főgondnok, Kósa János, Kereszturi Sámuel és az egyház neve és tekintélye alatt névtelenül kiadottak.⁴⁾ A többi mind ev. reformált hitvallásu tudós és író műve: költészeti, történelmi, legtöbb hittani és oktatásügyi tárgyú. A régibb tankönyvek közt vannak Comenius, Molnár Gergely művei, újak a *Magyar Oskola* című hangoztató módszerű magyar ABC⁵⁾, az *Arithmetikának* vagy számadás öt specicsének mesterseége.⁶⁾ A költészeti művek közt, a miknek a közönség előtt nagy becsét sokszori kiadatásuk igazolja, voltak: *Murányi Venus*,⁷⁾ *Balassa B. és Rimai János Istenes Énekei*.⁸⁾ Kedves olvasmány volt a *Hármas Historia*.⁹⁾ A magyarul író jeles reformált hitvallásu tudósok és írók ez időben: Pápai [Páriz] Ferencz, a *Pax Animae*,

¹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1405., 1407—1409., 1455. Ebből *Tótfalusi Kis Miklóséi*: 1456., 1468., 1469., 1470., 1472., 1473., 1474., 1475., 1486., 1488., 1502., 1503—1506., 1523., 1524., 1526—1529., 1540., 1541., 1543., 1554—1561., 1584—1588., 1623—1630., 1648—1655., 1669., 1671., 1672., 1691., 1692., 1702—1705. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1406., 1425., [1692.] 1438., [1693.] E kettő Erdély és az Apafiak czímerével. 1454., 1478., [1695.] 1487., [1696.] Ezek is Erdély és az Apafiak czímerével. 1525. [1698.] A kormányzó engedélyével [*Privilegium*] 1542. [1699.] A királyi kormányzó engedélyével. 1670. [1703.] 1690., [1704.] 1702. [1705.] sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1470., 1475., 1555. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1472. nyomatott a Tholdalagi András költségén, 1503., 1504. és 1522. mindhárom özvegy Kimita Andrásné, 1557. a szerző P. Horváth Ferencz költségén. Ez megvan 1626. sz. alatt is. 1558—1560., 1584., 1586—87., 1691. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1473. sz. szerzője neve nincs kitéve, de tudva van, hogy a nagyhirű Szönyi Nagy Istváné.

⁶⁾ Tolvaj Ferencz [*Menyő*] *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1456., 1527., 1672. szám.

⁷⁾ Gyöngyösi Istvántól *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1652. sz.

⁸⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1405., 1623. sz.

⁹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1470. sz.

Pax Sepulchri és Tótfalusi K. Miklós felett tartott szép beszéd írója.¹⁾ Matkó István k.-vásárhelyi ev. ref. pap éles polemiai műveivel tűnt ki,²⁾ *Ember Pál*,³⁾ *Husztli István*,⁴⁾ *Tótfalusi K. Miklós*,⁵⁾ *Szathmár-Némethi Mihály*.⁶⁾ Jellemzők a könyvajánlások. Haller János egy művét Haller Pál fejedelmi tanácsosnak ajánlta, a másikat Ruzskai Kornis Katának. Kálvin genfi Catechesise kiadási költségét Nagy-Baczoni Baló Mátyás és neje Baksai Judit ötödik életévében levő leánya Baló Judith fedezte.⁷⁾ A kalendarium kiadásokban négy éven át Erdélyország és az Apafiak címere van, 1698. a kormányzó engedélyezi, 1699. a királyi kormányzék. Itt az Apafi-ház jogai iránti ragaszkodás utolsó nyoma is eltűnik . . . A kérdésre: minő nyomdák dolgoztak ez időben Kolozsvárárt, s hol, hány mű jelent meg? a felelet ez. Özv. Lengyel Andrásné nyomdájából 1695-től 1702-ig 4 magyar mű jelent meg.⁸⁾ Az unitárius eklézsia nyomdájában és betűivel a fennebb⁹⁾ már elsoroltak, csak az utolsót nyomatta Telegdi P. Sámuel. A többi az ev. ref. eklézsia és főtanoda nyomdájában nyomtatott: 1691-től 1693-ig Veresegyházi Szentyel István,¹⁰⁾ 1694. [1454. számtól], 1702. [1650 számig] Tótfalusi K. Miklós, 1702. [1647. számtól] 1705. évi [1705. számig] Telegdi Pap Sámuel által.¹¹⁾

Latin mű ugyan e nyomdákban 55 jelent meg,¹²⁾ ebből első kiadása, eredeti 45, újabb kiadás 10, r. katolikus 8 eredeti, 1 for-

1) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1488., 1526., 1654. sz. Ez utóbbinak címe: **Életnek képe**, melybe beiratott példás emlékezetre méltó neve a Nemzetes, Tiszteletes, Tudós *M. Tótfalusi Kis Miklós* Urannak. Kolozsvár 1702.

2) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1408. sz.

3) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1650. sz.

4) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1524. sz.

5) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1505., 1528. sz.

6) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1654. sz.

7) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1468. sz.

8) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1541. [1699.], 1554. [1700.], 1625. [1701.], 1649. [1702.] sz.

9) L. 42. lap 4) jegy alatt.

10) *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1405—1409., 1425., 1438. sz.

11) Látható a *Régi M. Könyvt.* I. köt. illető számai alatt.

12) *Régi M. Könyvt.* II. kötet. 1685., 1686., 1731., 1773—1777., 1795—1798., 1828—1832., 1879—1884., 1917—1924., 1952—1954., 1993—1999., 2063—2066., 2107—2112. 2154—2157. sz.

ditás, ¹⁾ íróik : Baranyai Pál, Alvári Manó, ²⁾ Britul György, ³⁾ Bona János; ⁴⁾ unitárius eredeti, első kiadás 1, ⁵⁾ újabb kiadás 2; ⁶⁾ nem-unitárius de általuk eszközlött, újabb kiadásu 1. ⁷⁾ A sajtó összes termékeiből tankönyv volt 20, szerzők: Comenius, Molnár Gergely, Donatus, Canisius régiek, újabbak : Nádudvari Péter, Altling Jakab, Melchioris János, Páriz Ferencz [Pápai], Szathmár-Némethi Sámuel, Kaposi Sámuel sat. a kik latin, görög, héber grammatikákat, logikát, dialectikát, metaphysikát, történelmet, hittant, ezímertant, értekezéseket, szótárakat, beszédkészítési művet irtak és adtak ki az iskolák számára, s ezek nagyobb része ev. ref. tanár és író : Amos, Nádudvari Péter, Pápai [Páriz] Péter, Kaposi, Szathmár-Némethi Sámuel. [Utóbbinak öt latin műve volt : *R. M. Könyvtár*. II. k. 1695-ből 1798. sz., 1696-ból 1819., 1830., 1831., 1698-ból 1923. sz. alatt.] A r. katolikusok közül csak Alvári irt komoly művet, latin grammatikai oktatást, a többiek vallásiak s hittaniak voltak; az unitáriusok egyházi igazgatási és tankönyvekre fordítottak gondot. Történelmi tárgyú és értékű könyvek: *Frank Bálint* erdélyi nemzetekről irt művecskéje, ⁸⁾ *Tótfalusi K. Miklós* Biblia-védelme, ⁹⁾ *Labomirski Szaniszló* lengyel nemes műve az erényről és szerencséről, ¹⁰⁾ *Bethlen Miklósé* I. József császár, király és fejedelem üdvözlésére ¹¹⁾ sat. Az iskolai oktatás s főleg a latin nyelv kapósságát s terjedését mutatják az akadémiák és collegiumok ifjuságainak szini előadása, alkalmi, üdvözlő és gyász versei. A kolozsvári r. kath. akadémiái tanuló ifjuság Vizkeleti Zsigmond, a monostori eklézsia praelatusa és kolozsvári r. kath. esperes plebánus *Daciában* viselt apostoli munkája bevégezése után,

¹⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1731., 1795., 1922., 1952. 1954., 1998., 1999., 2154., 2155. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1952. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. Canisius Catechesise fordítása 2155. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2154. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2157. sz.

⁶⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1777., 2112. sz.

⁷⁾ *Donati Aclii*: De octo partibus Orationis sat. 1880. sz.

⁸⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1881. sz.

⁹⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1883. sz.

¹⁰⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2063. sz.

¹¹⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2153. sz.

eltávozására *dák* lanttal [*dacica lybia*] búcsuverseket irt.¹⁾ Ugyan az, az erdélyi kir. kormányzók s az egész r. katolikus status tiszteletére, az ifjuságnak a nemes erkölcsökben és tudományban, azok pártfogása alatt fényes előmenetele fölötti öröme kifejezéséül *Szent Károly Borromeus szegények gyámolát és atyját* szinpadra alkalmazva adta elé 1699.²⁾ 1693. Perényi Kata, mint az erények példányképe felett tartott halotti díszbeszédet a hajdani Báthori-féle kolozsvári r. kath. seminarium tanuló ifjusága; ³⁾ a kolozsvári akadémiai ifjuság *művei zsongéját* kiadatta Kolonics kardinalis tiszteletére 1698; ⁴⁾ ugyanaz Wesselényi István és gr. Bánffi Kata menyegzőjére: *Szent tűzzel meggyújtott fenyő fákllya* című üdvözlő verset adott ki 1700 ⁵⁾; ugyan ez alkalomra egy másik üdvözlő verset is irt ily cím alatt: *Menyegzői öröm-dal.* ⁶⁾ Hasonlókban tűnt ki az evangel. reformált hitvallásuak kolozsvári főtanodája [*collegium*] ifjusága is. Gróf Székely László és gróf Bánffi Anna, a kormányzó leánya menyegzőjére: *Junói fákllyával égő halom* című üdvözlő verset irt; 1702. ⁷⁾ megint *Énekre irt menyegzői költeményt.* ⁸⁾ Pázmándi Gábor: *Az emberek elrendelt sorsát sirató hallgyu* című elegiát irt 1700., ⁹⁾ Szondi Ádám, az evang. refor. Athenaeum [*collegium*] tagja a bölcsesség dicséretiről irt latin verseket sat. ¹⁰⁾ Az unitárius főtanodai ifjuság: *A hűség és ártatlanság kitündöklő tiszta napfénye* című örvendező verssel üdvözölte jóltevője, Sárosi János Bécsből hazaérkezését 1703. ¹¹⁾ E latin kiadványok

¹⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Vale Eucharisticum* sat. cím alatt. 1999. sz.

²⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Sanctus Carolus Borromaeus tutor et pater pauperum* sat. 1954. sz.

³⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *ΒΡΑΧΨ ΤΩΝ ΑΡΕΤΩΝ ΟΔΗΓΟΠΙΚΟΝ* seu: Synoptica virtutum enarratio sat. 1731. sz.

⁴⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Primitiae Academicae* sat. 1922. sz.

⁵⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Thaëda igne sacro accensa* sat. 1997. sz.

⁶⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Thalassus Syncharmisticus* sat. 1998. sz.

⁷⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Collis Face Junonia ardens* sat. 2107. sz.

⁸⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Gamblicn Melographicum* 2109. sz.

⁹⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Cygnus lugens sortem fixam hominum.*

¹⁰⁾ Régi M. Könyvt. II. k. Szondi, Ádám: *Gymnasia oratorica generis deliberativi* sat. 2111. sz.

¹¹⁾ *Illustre Fidelitatis et Innocentiae Jubar* sat. Régi M. Könyvt. II. k. 2157. sz.

közül 1. 1691-ből ¹⁾ Veresegyházi István, 1694. évi 1776. számtól 1702. évi 2066 számig ²⁾ Tótfalusi Kis Miklós, azontúl 2107 számtól 1702-ben, 1703. évi 2157. számig Telegdi P. Sámuel, öt mű Lengyel András özvegye, ³⁾ kettő az unitárius ekleziák nyomdájában 1697 ⁴⁾ és 1702. jelent meg. ⁵⁾

Az idősb Heltai Gáspár fia és örökösei után jó ideig Veresegyházi Szentyel Mihálynak volt nyomdája, a mit hihetően fia, Veresegyházi István vett át, de egy más nyomdán ezzel egyidejűleg Szathmár-Némethi Mihály is nyomtatott. Nemsokára azonban mindkettő megszűnt, nevök nem jó elé a könyveken. Ezután Tótfalusi Kis Miklós nyomdájában jelentek meg könyvek, oly különböző és jeles tartalmuak s oly nagy mérvben, mint azelőtt Heltainál, s mellette Lengyel András özvegye is nyomtatott, aránylag keveset. E név és nyomda új jelenség a kolozsvári sajtó-életben, miről hátrább lesz helyén szólnom. A *r. katolikusoknak* van ugyan néhány kiadványa hely- és nyomda megnevezés nélkül; de mint-hogy ők műveik nagyobb részét Tótfalusinál nyomatták, úgy kell lenni, hogy nem volt saját nyomdájuk. A *jezsuitákéról* sincs ez időben biztos adat. Az *unitáriusok* újabban néhány éven át ismét nyomattak, jobbadán saját iskolai és vallásos könyveiket, tehát volt nyomdájuk, mely, valamint betűjök is az ekléziáé. Heltai egyik utóda Ravius [*Szörös*] János nyomdájában az utolsó unitárius könyvet 1660 nyomatta Abrugi György. ⁶⁾ 1661. Kolozsvárra német katonai helyőrség jövén s ezentúl ott 1664 elejéig ostrom-állapot lévén: ezalatt könyvet nem nyomtattak. Ezután a fejedelem nem engedte, hogy az ő vallásán levők nyomdái unitáriusoknak nyomassanak, nekik pedig nyomdájok nem volt; mert a Heltaié a mint vallásváltoztatás útján jutott az ő birtokukba: sok körülmény mutatja, hogy egyik Ravius áttérésekor szint azon úton szállott át

¹⁾ Régi M. Könyvt. II. k. 1686. sz.

²⁾ Látható Régi M. Könyvt. II. k. illető lapjain.

³⁾ Régi M. Könyvt. II. k. 1685. sz. [1691.] 1996. sz. [1700.] 2063. sz. [1701] 2154. sz. [1703.] 2157. sz. [1703.]

⁴⁾ Régi M. Könyvt. II. k. 1880. sz. Nyomatta Liszkai Mihály.

⁵⁾ *Tractatus aliquot succincti: De Generatione Christi, De Libero Arbitrio, De Justificatione cum annexis.* s. a. t. Irta: Almási Gergely Mihály superintendens. R. M. Könyvt. II. k. 2112. sz.

⁶⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 956. sz.

a reformáltakra. Hogy a fejedelemnek ily tilalma létezett, igazolják a Lipót-hitlevél 1. és 2. pontja felett a r. kathol. és más három hitfelekezet közt 1692. május-junius hónapban Kolozsváratt tartott barátságos tanácskozások és egyezkedések, melyek eredménye köztudomásu. ¹⁾ De az unitárius és más hitfelekezetek között szintén ott és akkor folyt egyezkedést a történetírás nem ismeri.

Midőn t. i. az országos bizottsági tagok közt létre jött az egyezés, hogy az unitáriusok óvári nagy iskolájokat bizonyos föltételekkel a r. katolikusoknak engedjék át, bizottsági tagjaik Almási Gergely János püspök figyelmeztetésére a következőket terjesztették a más két vallásu országos bizottsági tagok elé: „Ha már kényszerítettnek iskolájukat átadni, kívánják 1. hogy iskolahelyül a plebánia-háztól fogva a Tholdalagi András ur házáig való sorházat udvaraikkal és kertekkel nekik szerezzék meg, jótállással s oly kiváltsággal, minőt bir mostani iskolájok. 2. Iskolájok számára váltsák ki Szász-Fenest 20,000 forinttal, azt birják oly örök joggal, mint a r. katolikusok K.-Monostort. 3. Mig az irt házak iskolai célra alkalmasok nem lesznek, a mostanit kezökből ne tartozzanak kiadni. 4. Az iskolához járó eddigi jövedelmek ne vétessenek át a r. katolikusok részére. Ezek felett az unitárius hitvallásnak hosszab időtől fogva — mint az *Unio* magával hozná — nem volt a többiekkel egyenlően szabad gyakorlása, annyiban, hogy vallásuk gyarapodására, a híveknek abban megerősítésére szükséges irásokat, kisedeknek való catechesiseket és templomi énekeket kinyomatni nem volt szabad, melynél, hogy semmi nem lehet nagyobb a vallásfelekezet megapadására, akárki megitélheti. Illendő tehát, hogy ha a r. katolikusok a maguk vallása szabad gyakorlása akadályait elhárítatni s dolgaikat az *Unio* szerénti egyarányúságra hozni igyekeznek, az unitáriusok ily terhes sérelme is orvosoltassék. Legyen szabad nekik is, mint a más három vallásbelieknek, a maguk hitczikkeik szerint való irásokat kinyomatni.“ ²⁾ Ezek megvitatására a reformált és ágostai hitvallásuak részéről bizottsági tagok választattak, a kik megbizataisuk teljesítése után 1692. jun. 24. az unitáriusoknak ily írásbeli megnyugtatót adtak: „Az unitáriusok 1692. május 27-ki kolozsvári kérelmökben

¹⁾ *Sylloge Tractatum* sat. 1833. 224—236. ll.

²⁾ *Fosztó Uzon* I. . . . sat. ll. k. 154—155. ll.

elcádatott nehézségeikre alább irtak 1693. sept. 25. a következő választ adták: Az 1. 2. pontra nézve: A kívánt három házat, ha lehet, megszerezzük és adunk négy ezer forintot [*az unitáriusok legutoljára ötezeret kértek*]. A 3. pontra: Sietünk a házak megvételével, az meglevén, ő kegyelmek siessenek a kiüresítéssel. A mi a másodrendbelieket illeti: A typographiát senki ő kegyelmektől meg nem tiltotta. Miért kéri? s miért nem élnek vele? Mi arra is szabadságot adunk, hogy nyomattassanak, valamikor akarnak vallásukra tartozó könyveket és irásokat akármelyik erdélyi typographiában is, mint a többi vallásuak, és [*typographiát*] be is hozathassanak. ¹⁾ E választ a kolozsmonostori konvent Bányai István és Régeni János unitárius polgárok kérésére biteles átiratban kiadta 1693. márcz. 1. . . .” Látván az unitáriusok a többi vallásfelekezeteknek a szabad nyomtatás megengedése iránti hajlandóságát, saját bizottsági tagjaik újabban folyamodtak a teljes bizottsághoz, melytől 1693. sept. 25. e választ nyerték: „A typographia iránt a tavaji assecurationk mellett maradunk, s a mi typographiánkat [*a reformált hitvallásuakét*] útasítatjuk, hogy ő kegyelmeknek is nyomasson a mikor lehet, ugy, mint más vallásuaknak. De ő kegyelmek is jól vigyázzanak, hogy olyan könyvet nyomassanak, a mivel se maguknak, se másoknak búsulást ne szerezzenek, a min az unitáriusok megnyugodtak.“ ²⁾ Tudomására jutván ez az unitárius egyházközönségnek, minden erejüket megfeszítve, a typographia felállításához láttak. 1694. és 1695. a szükséges pénzt összeszerezték, s a mint ezt Timothe Dániel gazdag unitárius polgár egyházi főljegyezte: „1696. febr. 6. vagy 7. az ország engedelméből az unitáriusoknak a typographiát meghozták. De minthogy a kolozsvári anyaeklézsia egyedül nem volt képes a felállítás nagy költségének egészen fedezésére, s a Háromszéken Árkosra, Keresztur-fiuszékben Szent-Mihályra összehívott zsinat a belső hadi mozgalmak miatt nem tartathatott meg, 1696. jan. 18. Kolozsra főtanács hivatott össze, melyen a nyomda számára minden esperesi körben gyűjtés rendeltetett el. A következő zsinat

¹⁾ Kelt Kolozsváratt 1692. jun. 24. Aláírva: Georgius Bánffi, [L. S.] Gubernator m. pr., Gregorius Bethlen m. pr. [L. S.] Nicolaus Bethlen m. pr. [L. S.], Alexius Bethlen m. pr. [L. S.] A levél másik lapján: Valentinus Frank m. pr. Judex R. Cibin. [L. S.] Christianus Szabo m. pr. Consul Cibin. [L. S.]

²⁾ *Fosztó Uzoni I.* . . . s a t. I. k. 156—157., 658—660. ll.

Marosszéken Szent-Geriezén gyűlt össze júniusban: az esperesek útján bejött 256 frt, abrudbányai nemes Fodor József özvegye, később Sebesi Béninó, Dobra vidéki oláh származású, de unitáriussá lett urnó, Szörös Erzsébet 192 vert aranyat [504 m. frtot] adott, felét, 252 frtot a nyomdára, felét az iskolának. És így a kolozsvári unitárius eklézsia egyesítve társaival erejét, nyomdáját megszerezte és 1696. az elébb említett napon Danczkából vagy Genuából — nem bizonyos — megérkezett. A rá fordított költség tett 6—7,000 forintot.¹⁾ E közben a reformált hitvallású főurak ígérete szerint már 1694. nyomdájukban egy,²⁾ 1695. másik³⁾ könyvüket kinyomatták, sőt több kisebb-nagyobb könyvecskéket is nyomattak iskoláik és eklézsiaik használatára.⁴⁾

„Ezután — folytatja ugyanazon író — hozzá kezdettek valóságos-, énekes- és imakönyvek nyomtatásához. Zsoltáros könyvük előszavában ily hely fordul elő: „Az időnek mostohasága volt oka a mi társaságunknak elfelejthetetlen nagy kárával, hogy a hívek szent éneklő-könyvek ritkasága miatt keresztény tisztöket nem gyakorolhatták.“ Ezután az ifjuság oktatására classicus írók műveit adták ki, továbbá a latin és magyar evangéliumokat, az erkölestant [*Praecepta Morum*], később hittani, erkölestani és törvényes könyveket, latin és magyar történelmi műveket, így: Kósa *catechesisét*, az *Erényről és szerencséről szóló könyvet* [*Adverbia Moralia*], Verbőczy István *Törvénykönyvét*, Lucius Annaeus Florus *Római viselt dolgokról írt könyvét*, a *Szent atyák és régi bölcsék életét* [*Manuductio ad Coelum*] sat. Lengyel András özvegyénél E kegyes nő ugyanis az unitáriusoknak néhány ezer forintot adván kölcsönképen a nyomda megvételére és felszerelésére: az e tartozásnak törlesztése végett zálogképen kezén hagyatott, s ezért van az 1701-ik éven innen az unitáriusok nyomdájában megjelent könyveken e megjelölés: „Nyomatott a Lengyel András özvegyénél.“ E nyomda a főtéri nagy templom segrestyéjében volt felállítva.⁵⁾ Ez és az unitárius eklézsia nyomdája és typusa tehát egy. Az özvegy

¹⁾ *Fosztó Uzoni I. sat. I. k. 661. l.*

²⁾ *Régi M. Könyvt. II. k. Disciplina Ecclesiastica sat. 1777. sz.*

³⁾ *Régi M. Könyvt. I. k. Hetedzszaki Reggeli és Esteli Könyörgések. sat. 1472. sz.*

⁴⁾ *Fosztó Uzoni I. sat. I. k. 662. l.*

⁵⁾ *Fosztó Uzoni I. sat. I. k. 666—667. II.*

férje a gazdag Kmita András lengyel volt; ezért nevezte magát — mondja a hagyomány *Lengyel* Andrásné-nak.¹⁾ Ez kétesnek látszik. Minő nyomda volt hát az, melyen az özvegy 1691-n, Comenius János egyik tankönyvét kinyomatta?²⁾ Erről, minthátrábbra valóról, időrendi helyén még lesz szó... A Tótfalusi K. Miklós neve alatt kijött könyvek az ev. ref. eklézsia és főtanoda közös nyomdája termékei, a magyar irodalomnak és műveltségnek ez által tett szolgálatok érdeme rajta kívül még e két erkölcsi testületé. Nagy változás érte e nyomdákat s általában az egyház nyomdaügyét ez időben. Az I. Apafi Mihály által adományozott két nyomdához [vagy ha az első adományt a nyomda és kellékei, a másodikat csak a betűk adományozásának vesszük, a mint ez egyház mult századi tárgyalásai gyaníttatják], illetőleg egy nyomdához és annak betűihez járult a Gilányi Jakab által 1696. vett és az eklézsianak és collegiumnak egyenlő joggal ajándékozott nyomda, mely elébb 1696. aug. 5. az eklézsiai kebli tanács végzéséből átadatott Tótfalusi K. Miklósnak oly módon, hogy azt az ország typographiájával [szószerint így van!³⁾] ne zavarja össze, hanem azon mérés szerint, mint kezéhez vette, külön tartsa és javítsa ki a betűket, a szerint, a mint in compendio egy kis typographia kitelik belőle, munkájáért illendőképen megfizet az eklézsia. Az 1697. nov. 4-ki kolozsvári, azután az 1698. jun. 10-ki enyedi zsinat meghatározta a kijavítás módozatát. „Olyformán igazítsa a javítást — mondja a végzés — a mint érkezik, lassanként, kényszerítés nélkül, fizetnek neki minden tiz betűért 25 pénzt, s az eklézsia e betűket, míg ő él, ne használja.“⁴⁾ E szerződést megelőzte az ez évi nagy égés következtében az eklézsianak 1697. máj. 12. hozott határozata. „Az Istennek rettenetes ítéletét és a városon fekvő nagy haragját s e miatt éjjeli nappali félelmöket előttük viselvén: az eklézsia dolgaira szorgalmatosabban kell ügyelniök; ezért, mivel az eklézsianak és collegiumnak Tótfalusi K. Miklós keze alatt levő

¹⁾ *Fosztó Uzoni I.* s a t. I. köt. 667. l.

²⁾ *Eruditionis Scholasticae Pars Prima* sat. R. M. Könyvt. II. k. 1286. sz.

³⁾ Ez csak azt fejezi ki, hogy az a fejedelemre, mint az ország fejére szállott, de az adományozás országos természetét megváltoztatta. Mondatott *Generalis Typographiá*-nak is, mint a melynek tulajdonosa az egész ev. ref. egyházközönség.

⁴⁾ A szerződés látható: *Magyar Könyvszemle* 1882. nov. füz.

typographiáját méltán veszedelemtől féltetik, meghatározták, hogy a betűk nála maradt mind azon részét, a mi készen öntve van, mind a mi öntetlen, becsületes kiküldött emberek kezébe számba adja, s azok tétessenek bátorságos helyre az eklézsia jövő használatára. Nem levén a typosok megmérve az átadáskor, Tótfalusi hitre bocsátja az eklézsia, hogy lelkiismeretesen mondja meg: mit vett kezéhez, s ugy adja át, a mi az eklézsiaié. Erre ígérte is magát.¹⁾ Bevégezvén Tótfalusi a javitást: az eklézsia 1702. febr. 23. fizette ki munkadíját, 560 m. frtot²⁾, mely fizetés elismerésekor kijelentette, hogy az eklézsia nála volt minden matrixait, instrumentumait, betűszedési ládikókat [*casta*], és egyéb eszközöket lelkiismeretesen átadott. Az eklézsianak és főtanodának ez összeget egykor Székely Lászlóné, utóbb Haller István özvegye Bucsesdi Sára 1699. sept. 15. ajándékozta olyformán, hogy azon nyomda évi hasznából 500 frt fordittassék a kolozsvári farkasutcai templom szükségére, annak építésére, ha pedig a tőke megadatik, kamata ugyan e célra s ne egyébbre; ha pedig oly szükség adná magát elé, [*kit Isten távoztasson!*] a tőke is a templomra fordittassék; a mi jövedelme pedig ezután a typographiának lesz, az eklézsia gondnokának, predikátorának és a főtanoda tanárainak szabad rendelkezése alatt álljon, hová fordítsák. Az ev. ref. kebli tanács megígérte, hogy az említett 500 frtot az adományozó kívánsága szerint nem máshová, mint az irt templomra fordítja.³⁾ Meghalván Tótfalusi 1702., az addig általa birt és használt nyomda, leltár mellett Telegdi Pap Sámuelnek adatott ki 75 m. frt évi hasznbérért, kötelességévé tétetvén, hogy az eklézsianak javára s a nyomda jó karban tartására igyekezzen, rendesen, tisztán nyomtasson jóra nézendő munkákat; ha oly különösek adatnának neki kiadásra, a külső és belső gondnok hírével nyomassa ki, s ezekről adjon biztosító kötelezvényt.⁴⁾

Tótfalusi Kis Miklósról érdemeinek teljes elismerésével, balsorsa iránt mély rokonszenvet tanusítólag emlékezett meg már egy század előtt hitfelekezetének nagynevű tudósa, Bod Péter.

¹⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levélt. levő *hivatalos másolatból*.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXIV. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCIV. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCXV. sz.

Ez igazságos és nemes szó emeli az ő lelke szépségének fényét, s Tótfalusinak megérdemelt elégtételadás. Kolozsvár mivelődési s a nemzeti irodalom haladási ügyét oly hosszan, híven és nagy eredménnyel szolgálta ő, hogy e rövid életrajz s a róla mondott igazságos ítélet, annak *Történetében* nemesak helyén van, de egyik kiválóan szép mozzanatát teszi . . . „Tótfalusi Kis Miklós — így hangzik az — született Alsó-Misz-Tótfaluban Nagy-Bánya mellett 1650; tanult a nagybányai köziskolában, azután Enyeden, a hol köztanító volt, onnan a fogarasi iskolamesterségre ment, hogy valamit gyűjtsen, a mivel tanulni külföldre mehessen. Az erdélyi ref. eklézsiák akkor nyomatták ki a magyar Bibliát, s neki Horti István ref. püspök és Pápai [Páriz] Ferencz ajánlták, hogy a nyomtatás mellett legyen, s a hibákat igazítsa ki. Összeszedte pénzét, a mi 300 frtot tett, s elment Belgiumba; Amsterdamban mestert fogadott, a ki betűmetszésre és öntésre tanítsa, s oly igen előhaladt benne, hogy Európában párja nem volt, hogy a mestere sem szégyenlte tőle tanulni. Elterjedvén hire, mindenfelől tanuló ifjakat kívántak mellé adni, vagy betűket, matrixokat vele csináltatni; a minthogy készített is a pápai nyomdába, a hetruriai nagyhercegnek, a ki csak egyszer XI ezer frtot küldött neki; a georgiai királynak új betűket talált s typographiát állított; a kiktől sok kincset vevén: kinyomtatta a Bibliát igen szép kicsiny formában Amsterdamban 1685., az új Testamentumot külön, a Zsoltáros-könyvet is külön 12-drétben, igen szépen, a maga költségén, kiben senkinek egy kis pénzeeskéje sem volt. Akkor a maga mellé választott magyar értelmes ifjakkal, nevezetesen Tsétsi Jánossal és Kapusi Sámuellel a magyar írás módját sok részben megigazította, a mit azután ő és társai közzé tettek Minden jónak irigye van. *Ubi lumen et umbra*. A jó cselekedet után sántikál az irigység. Találkoztak abban az időben is, kik munkáját, fáradságát ócsárolták, magát semmire becsülték. A Bibliától, melyet igen szépen nyomtatott vala, az embereket elidegeníteni kívánták. Kénytelen volt írni két könyvet maga is: egyiket deák, másikat magyar nyelven: 1. *Apologia Bibliorum* A. 1684 Amstelodami impressorum, ut et Ortographiae in his observatae. Claudiopoli 1697. 8. 2. *M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedetének mentsége*, melyel az irigyek ellen, kik a közjónak ez aránt meggátlói, írni

kényszerítettett. Kolozsv. 1698. 8. Ebben előadja a maga hazájához való szeretetét, sok fáradságát, keresményét, a Biblia körül való fáradozását, az Istennek szemlátomást való segítségét, a kolozsváriaknak hozzája való idegenségét, sokféle boszantatását mind a papoktól, mind a várostól. . . . Megsértettnek találta magát ez irással a gubernator Bánffi György is, a kiről írta, hogy Székely Andrásról feleségére szállott jószágocskájából elvett volna Váralján, melyért a zsinatra hivatott 1698-n, s ott megparancsoltatott, hogy a könyv példányait el ne széleszsze, a melyeket elszélesztett, szedje be, a kiket megbántott, megkövesse; meg is cselekedte, sőt a megkövetésnek formáját is kinyomatta, a mely mindazáltal a maradék nemzetnél nem neki, hanem roszakaróinak van gyalázata. Sok szenvedései miatt — maga is Belgiumban a szabadsághoz szokván — annak elhordozására nem volt képes, kis boszuságot is nehezen viselt, megütötte a guta, kezeit, lábait haszontalanná tette néhány évig; végre élete LII. évében 1702. meghalt. Pápai [Páriz] Ferencz sok verset írt emlékezetére, a két utolsó így van:

Tótfalusi Miklós nyugoszik ez helybe,
Magyarország szülte, Erdély felnevelte,
Hollandia nagy dolgokra készítette —
De a mint intézte — — — nem adta szerencse.
Mondjad uton járó, nyugodjék meg teste,
Busult lelkének lett Isten békessége.
Idegenségünket az Isten ne nézze,
Támaszszon hazánknak inkább mást helyette.¹⁾

Ugyan Bod Péter tartotta fen sirköve szép latin feliratait is; egyiknek magyar tartalma ez: „*Misz-Tótfalusi Kis Miklós, a hasonlíthatlan metsző és nyomdász, a ki hazáját betű-matrixokkal és betűkkel s különböző nyomdai eszközökkel tette ékesebbé, oly férfi, kit a késő maradék sem fog eléggé magasztalni tudni, s a kit honában balsors üldözött — meghalt az 1702-ik évben LII éves korában.*“

A másik: „Tótfalusi Miklós fekszik e kő alatt, kit Pannonia földje szült, de Dacia nevelt föl, s Hollandia tudományos műveltsége tíz évi ottlét alatt a szép művészetekben tökéletesítvén, dús ajándékokban részesítette; mint betűöntő, matrix készítő és nyomtató

¹⁾ Bod Péter. Magyar Athenász. 1766. 300—303 ll.

készséggel szolgálta hazáját. Azután mint polgárt tisztelték Kolozsvár házi Istenei, s neki békés lakást és sirhelyet adtak.“ . . .¹⁾ Kolozsvár temetőjének éjében egygyel több csillag ragyog.

A sajtó termékei s az irodalom mellett, mint új tünemény s a miveltség új tényezője jelent meg 1696. a *Színművészet* tavaszának legelső hirdetője. Felvinczi György kolozsvári lakos nejével együtt Bécsbe ment s I. Lipót királytól pénzbeli segélyt, adó-, katonáskodás- és közterhektől mentességet, az adószedők és hitelezők üldözése ellen védelmet, s adósságai lassanként törleszthetése s élélmé megkeresése végett versbe foglalt erkölcsös és tisztességes comikai-tragoediai játékoknak s bohózatoknak [*comœdia*] Magyarországon és Erdélyben előadhatására engedélyt kért. Kérélmé okadatolása rendén elmondotta az ily vándor költők naivságával: hogy ő Erdélyben alacsony sorsu szülőktől származott, azoktól már csecsemő korában árván maradvá el, itt-ott szánakozó emberektől tápláltatott s neveltetett; háza, jószága e földön soha sem volt, s most is annyija sincs, mint a tenyere, vagy a hová mint sajátjára talpát letegye, vagy fejét lehajtsa, mások hajléka és házfedele alatt élődött eddigelé. Némi latin nyelvismerete van — ugymond — de a mennyire az emelte, a sors mostoha játéka két annyira nyomta alá; mert kétszer a tatárok, kétszer a labanczok által, minden házi holmijától, igás lovaitól megfosztatott, annyira, hogy az sem maradt, a mivel testét béta-karja; egyszer a tűz pusztította el, ugy, hogy az Isten különös gondviselése nélkül, a szegénység porából fölemelkedni nem képes többé; sok kárai miatt csaknem kibonyolíthatlan adósságokba merült, miért is hitelezői erős kötelezései folytán annyira üldözik, hogy terhes nejével együtt bujdosóvá lett, s három gyermekét otthon, mások gondjára hagyva, kényszerítve volt oly messze földről gyalog, ide a cs. kir. felség lábai elébe jöni s ajtóján zörgetni;

¹⁾ *Bod, Petrus. Hungarus Tymbaules. 99. 1.*

Totfalusi jacet hic mōle sub ista,
Pannona quem genuit Tellus, sed Dacia nutrit:
Postque decennales cursus Hollandica Pallas
Artibus ingenuis cultum compluribus auxit
Muneribus: Fusor, Sculptor cum Matre Typorum,
Atque Typographus, Patriae servire paratus.
Tandem Claudiaei civem coluere Penates,
Hospitium cui tranquillum, Tumulumque dederunt.

az útra is néhány napra való élelmöket eladott házi holmijök árából szerezték meg, a mi elkelvén: azután koldulva s kéregetve tartották fen magukat, s most éhség miatt csaknem elvesznek . . . A fejedelem Felvinczit megszárván s kérését nem tartván állapotához illetlennek, cs. kir. kegyelménél s teljhatalmánál fogva, melylyel a trónjához folyamodókat fogadni szokta, neki kegyelmes engedélyt és jogot adott arra: „hogy mind latin, mind magyar verseket írhasson, készíthessen és rendezzen azokból jelenetekre és párbeszédekre osztott vig és szomoru játékokat, bohózatokat adhasson elő maga mellé veendő társaival Magyar- és Erdélyország s az ahoz kapcsolt részek kir. és mezővárosaiban, a városokban és falukon, országgyűlések, vásárok és más gyülekezések alkalmával, de azok tisztességesek és erkölcstelenségtől menttek legyenek, fentartva ezen verseknek és költeményeknek az illető helységek tanácsai által megvizsgáltatását és megjavítását. S hogy Felvinczi adósságterheitől menekülhessen, s övéit könnyebben fentarthassa, őt, mint a kinek sehol öröksége s bizonyos java nincs, minden rendes és rendkívüli adó- és rovatal- s minden közteherhordozástól, addig t. i. mig fekvő vagyont szerez — kivette és mentesítette azon föltétellel, hogy a hol játszik, a tanácsnak, vagy há uraság uradalmában van, a földesurnak a jövedelméből egy részecskét, de tizedrészénél nem kevesebbet, fizetni köteles legyen.“¹⁾ Élt-e Felvinczi e kir. kegyelemmel? tartott e előadásokat? nyomára nem találtam. Az élvezeten kívül, a mit e különös felségi kérvény az olvasónak kétségen kívül okoz, azon műveltség-történeti becse megvan, hogy a magyar színészet története bölcsőkorát az eddiginél egy századdal vitte előbbre.²⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CXCIX. sz.

²⁾ Felvincziről *Benkő József* azt írja: „hogy ő kolozsvári, nem élvezhetlen költő; különböző verses műveket irt elég költői erővel. Ilyenek: 1. *Comico-Tragedia, Plutonak és Jupiternek egymás közt való viszongások.* 1693. 8-dr. 2. *Arusok dicsérete.* 3. *Nyavalyák gyűlése* vagy historiája. 4. *Echo.* 5. *Nyergesek dicsérete.* 6. *Jó gazdasszonyokról.* 7. *Hegedű dicsérete.* 8. *Természet próbája.* 1701. 8-dr. 9. *Samaritanus* Luk. 10. 33. 10. *Scho'a Salernitana.* 11. *Mausoleum Regum Ducumque Hungariae.* Rhythmus hungaricus paraphrasticus. 12. *Procuratoria dicsérete.* Kolozsváratt. 1697 8-dr. [*Transsylv. Generalls.* II. köt. 475. l.] A *R. Magy. Könyvtár* I. kötetében részint ezek közül, részint Benkőtől nem ismert hét mű van közölve: 1206., 1374., 1449., 1459., 1502. 1540.,

Az egyházak kebelében is részint nagy változás ment tényleg végbe, részint biztos kiszámítással készült elő. A r. katolikusok nem voltak megelégedve a Lipót-hitlevél 1. és 2. pontjával, melyekben a fejedelem megígérte: hogy az erdélyi bevett vallások egyházait és iskoláit eddigi javadalmukban s birtokaikban megtartja, de a r. katolikusoknak templom- és iskolaépítésre jogot enged bárhol, bár mily kevesen legyenek; kiki a mit bir, birja s tartsa meg tovább is a királyi és fejedelmi adományok értelmében, kivévén, a miket az ország törvény által eltörölt.¹⁾ Kérték tehát ama két pont megváltoztatását. A fejedelem az 1692. márcz. 15. egybegyült szebeni országgyűléshez küldötte le kérelmeket, melynek 6-ik pontja 2. és 5. alpontja tartozik e mű keretébe. A 2-ik így hangzik: „A katolikusoknak legyen alsóbb- és felsőbb iskolájok, úgy, mint a többi vallásuaknak;“ az 5-ik így: „Váradon és más helyeken, hol több templom van, oszolják egyiránt, vagy egy nekik adassék vissza; a hol nincsenek, legyen szabad építeniök.“²⁾ Ápril 22-ig folyt az alkudozás eredmény nélkül.³⁾ Ekkor a négy bevett vallás tagjai közül választott bizottság küldetett ki az alkudozás bevégezése, s ha nem lehet, az ügynek a fejedelem elé terjesztése végett, a bizottság helyül Kolozsvár, napjául máj. 17-ke tűzetvén ki.⁴⁾ A szebeni egyezkedések rendén a katolikusok, az említett 5. pont

1624. sz. a. *Fosztó Uzoni I.* még *Dárius, Ördög Historiája* és 1706-ból *Ritkán kellő híves szellő* című gúnyoros verset tulajdonít neki. [*Egyháztörtén.* I. köt. 451. lapján.] . . . *Felvinczi György*-nek I. Lipót által adott elébbi kérését és engedélylevelét kiadta hasonmásban dr. *Váli Béla*: „A magyar szinészet Története“ című művében, 1887. az 53—56. lapon. Szintugy a *Századok* 1887. évi 145—150-ik lapján levő közlésében neki tulajdonítja a *Ritkán kellő* kezdetű, szerintenyomtatásban is megjelent verses költeményt Székely Sándor: *Unitár. Vallás Történetei* című műve 162-dik lapján levő tudósítása nyomán; de a mi ott mondva nincs. Kezeim közt van a *Fosztó Uzoni I.* eredeti *Kézirata*, a honan Székely Sándor közlését átvette; de mindenütt csak az áll, hogy e költeményt Felszeghi írta Kolozsváratt a *kurucziás* időben, 1706-ban; de ez a kiadást nem igazolja. Szabó Károly semmit sem tud e költemény megjelenéséről: én sem akadtam sehol ez iránti adatra.

¹⁾ *Sylloge Tractatum.* s a t. 378—379. ll.

²⁾ *Sylloge Tractatum.* s a t. 167. l.

³⁾ *Sylloge Tractatum.* s a t. 216—217. ll.

⁴⁾ *Sylloge Tractatum.* s a t. 378—379. ll.

alkalmazásaul, elébb a reformált hitvallásuak óvári templomát, az unitáriusok szintén ottani főiskoláját kívánták. Az első kénytelenül becegyeztek, az unitáriusok nem, s a kiegyezés ekkor azért hiúsult meg. A kolozsvári máj. 27-ki egyezkedéskor már a katolikusok utolsó szavok gyanánt kijelentett 6 pontból álló nyilatkozatuk 2-ik pontjában az unitáriusoktól határozottan a főtéri nagy templomot s két collegiumuk egyikét minden tartozandóságaival kívánták,¹⁾ a mibe az unitáriusok bele nem egyezvén: az alkudozás ismét megszakadt. A Bécsbe küldött országos bizottság 1693. jan. 3-ki második *Emlékirata* 2-ik pontjában megajánlta mind a reformált hitvallásuak óvári, mind az unitáriusok ottani főiskoláját, a mivel ha azok meg nem elégednek, a határozást a fejedelemre bizta.²⁾ Így adatott ki 1693. ápr. 9. az ugynevezett pótló hitlevél [*Diploma Suppletorium*], melynek máj. 14-ki kíséző iratában a felség kijelentette: hogy kedvesebben vette volna, ha a reformált hitvallásuak helyett Kolozsváratt az unitáriusok főtéri temploma adatik vala át; ezt ő felsége hűségök kiváló jeléül tekintette s más alkalmakkor királyi kegyelemmel elismerte volna, mely esetre meg is parancsolta volt, hogy az unitáriusoknak ebbeli szükségökben segélyképen 5000 frt fizetessék ki;³⁾ a május 20-ki leiratban pedig hathatósan megparancsolta a kir. kormányzéknek, hogy erősen legyen azon, hogy a 3 vallásbeliek a fejedelem kívánsága szerint a reformált hitvallásuak óvári temploma helyett az unitáriusokét adják át.⁴⁾ Mivel ezek folytán a katolikusoknak a többi vallások közönségei által Kolozsváratt az ugynevezett református templom az unitáriusok collegiumával együtt... felajánltatott, Monostor falunak kiváltása végett 15,000 m. frttal, mely a katolikusoknak katolikus egyházi és iskolai célokra örök joggal át fog adatni; a felség azt kedvesen vette s mihamarabb teljesedésbe vételét parancsolta, egyszersmind arról való gondoskodását ígérte meg, hogy a katolikus ifjuság oktatására az iskolában oly egyházi férfiak alkalmazzassanak, a kik erényességre s békére szintugy törekednek, mint a tudományok mivelésére és a kik jogosan egy vallás előtt sem lehetnek

¹⁾ *Sylloge Tractatumum*. s a t. 225. l.

²⁾ *Sylloge Tractatumum*. s a t. 312.

³⁾ *Sylloge Tractatumum*. s a t. 379. l.

⁴⁾ *Sylloge Tractatumum*. s a t. 373. l.

gyanusok.¹⁾ Az ország követei 1693. jul. 22. érkeztek le Bécsből Kolozsvárra, a legfelsőbb leirat a szeptemberi tordai országgyűlésen felolvastatott, sept. 26. Almási Gergely Mihály püspök is oda megérkezett, s az unitáriusok Kolozsvár-óvári főtanodájának örökjogon átadása bevégzett ténynyé vált oly módon, hogy ők ezért a plebánia mellett oly kész házakkal kárpótoltassanak, melyekkönnyen iskolává alakíthatók. Elkör vették meg számukra octob. 4. kelt esere-vásári szerződésnél fogva a szabók szomszéd házát,²⁾ azután Haller István, Vas György, Súki Pál és Fleischer Tóbiás országos biztosok a ref. és unitárius kk. és rr. nevében a plebániától északra Tholdalagi András házáig terjedő három házat és azok kertjét, melyek szerzőleveleiből másolatot nem szerezhettem, de az 1735-ki *Város Leírás* azok vételárát 6300 frtra tette;³⁾ még később 1697. ápr. 23. azon okból, hogy a megszerzett házak az ifjuság befogadására nem elegendők, megszerezte az eklézsia a Tholdalagi András említett szomszéd házát is 1500 m. frttal, ugy, hogy a másik 1500 frtban egy házát adja át, mely azonban hitvese halála után az eklézsiaára ismét vissza száll.⁴⁾ Az óvári iskolának a jezsuiták birtokába adása végett 1693. october 10-én jöttek át az országgyűlési biztosok. A kiköltözés nem-vidám ünnepélyességét így írja le az ismeretes unitárius egyháztörténetirő. „Unitárius püspök azon időben Almási Gergely Mihály volt, plebánus Jövedécsi András, iskolaigazgató Kolozsvári Dimény Pál, lector és bölcsészet s nyelvek tanárai Régeni Mihály és Dombi János, magyar prédikátor Ajtai Mihály egyszersmind közfőjegyző, Schyrmer János szász prédikátor, iskola-főnök Handsáros János, exactor Szentgyörgyi Dániel. Nagyszámu vidéki nemesség és helybeli polgárság gyűlt össze. Az ifjak kiköltözése 9—10 órára határozottatott. Mintha az ég is sirt volna, az ifjuság és polgárság könyeit látva! A tanulók elbusztak a szomszéd lakosoktól, s megköszönték atyafias szereteteket és jóakarattjokat, s ismét visszamentek a sorba, mely oly hosszú volt, hogy a mikor a kis növendékek már az új iskola falai közt voltak, a tógás deákok még az óvári iskolából nem mozdultak ki. Midőn már mind kívül voltak, s az iskolai eszközöket is átvitték:

¹⁾ *Sylloge Tractatum.* s a t. 390—391. ll. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1693. 70. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXC VII. sz.

³⁾ *Emléklapok Kolozsvár előkorából* . . . 38. l.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCV. CCVI. sz.

a reformált hitvallásuak óvári templomát s az unitáriusok nagy iskoláját a jezsuiták foglalták el.¹⁾ Az unitáriusok a plebaniához csatolt házakat iskolává alakították át s az új intézet egyik szegletkövébe a késő maradék emlékezetére lelkészük JÖVEDÉTSI ANDRÁS nevét vésették be.²⁾

A reformált hitvallásuak temploma átadásáról a közemlékekben egyebet nem találtam, mint azt, hogy azelőtt hat nappal, octob. 4. a ref. eklézsia közgyűlésében meghatározták, hogy a beigtató biztosoktól kérdezzék meg, hogy ha a templom oda adatik, az ott levő asztalt, székeket és egyéb eszközöket is ott hagyjanak-e? vagy kihozassák? De hogy minő választ kaptak? s általában mint történt az, semmi róla följegyezve nincs;³⁾ valamint az sem tudható: mikor ment át a r. katolikusok birtokába a reformált hitvallásuak által az óvári nagy iskolában birt kis imaház? [*Oratorium*]. Egy reformált hitvallásu író ezt az 1696-iki nagy égéskor történtnek véli.⁴⁾... Farkasutczai megmaradt templomukban nagy pusztitást okozott az 1703-ki égi vihar. Ez — mondja a krónikairó — városzerte nagy károkat tett, de romboló hatását leginkább a reformáltak farkasutczai templomán éreztette. Vasárnapra viradólág oly rettenetes zivatar és szél indult, a milyen régóta nem volt. E napon sok héjazatot rontott le a piaczi templomról, sok cserepet hányt el a farkasutczai templomról is, megszaggatván, lehányta, s oly lázadás volt, hogy a templomból sokan kifutottak, a templomról a vas kakast is tövestől kitépvén, levetette, a mi nagy csoda, mert a hol rá volt erősítve, nem volt semmi olyan lapossága, a mibe bele kaphatott volna.⁵⁾ Mint az egyházra nézve tudni szükségest emlékezetben hagyom, hogy az ev. ref. alapítványait 1698. nov. 14—15. kimutatták gróf Bánffy György és gróf Bethlen Miklós ily czím alatt: *Lista Instrumentorum a Reformato Ministerio Transsylvaniae*. Áll 1—5 pontból.⁶⁾

Az iskolában és tanítás terén — úgy látszik — nyugalom és tudományos verseny állott be, mióta a r. katolikus ifjuság is

¹⁾ *Fosztó Uzoni I.* . . . II. k. 184. l.

²⁾ *Emléklapok Kolozsvár Előkorából.* 38. l.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört. 25. Névkönyv.* 1870. 17—18. ll.

⁴⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört.* 29. l.

⁵⁾ *Történelmi Emlékek.* II. k. 54. l.

⁶⁾ *A m. tud. Akad. kéziratúrában,* az évszázadok szerint rendezettek közt.

állandó hajlékot talált benn a városban, megnyervén az óvári iskolát. A tanárok és ifjak irodalmi foglalkozása magasb s öntudatosb iskolai képzettség és alaposabb tudományosság bizonyítéka, mint a hol tanár és tanítvány munkássága a tanteremre határozódik. Amaz mutatja, hogy az iskola nem zárkozik el az élettől, sőt azzal szellemi érintkezésben van, fölveszi annak eszméit és műveltségét s maga is eszméket ad annak s műveivel rá hatást gyakorol. . . A nyomdák történetében már rá mutattam, hogy mindhárom iskola nyomtatott művekkel lépett a közönség elé, a mi a tudományos szellemet ébren tartja s a műveltséget terjeszti. A r. katolikusokban czéljaik elérése nagy lelkesedést s rendkívüli tevékenységet keltett, s nagyjaikban fölébresztette az áldozatkészséget. Oly áramlat volt ez, hogy Kolozsvár mivelődése ügyének gyarapodását lehetett tőle várni, sőt biztosan remélni. „Nagy része volt ebben a jezsuitáknak, a kik az ifjuság oktatása iránt mindig buzgón érdeklődtek. Már 1698. novemberében — írja Szakál Ferencz — a pápista atyafiak közt olyan hir indult, hogy akademiájok leszen s egy nyomtatott levelet ragasztottak ki az óvári iskola ajtajára, melyben ezen akaratjok volt előadva. Nagy ezeremoniával állatták fel azt az ottani templomban is, hova unitárius és reformált hitvallásu papokat meghíva, azok megjelentek s ezeremoniájokat és beszédeiket végig hallgatták; azután a két valláson levő papokat megvendégelték. Ezek indítója Vizkeleti Zsigmond pater, a ki egyébként a városnak sok boszuságára volt. Rabok szaladtak be a pápista templomba és collegiumba, ha kérték ki, azt felelte: mindjárt kibocsátom, csak legyenek készen emberek, a kik megfogják. Néha harmadnapig is járkáltak a collegium körül. Így bolondoskodtatta a várost — egy órában egyet, másokban mást mondott. Csak fárasztotta a város tisztzeit s nevetett, mikor a schola körül sokadoztak, holott már rég kiszöktették az oda menekülteket a városból hol német köntösben, hol más mesterséggel. Idegen bort is gyakran hozott be, s ha rajta érték, országot búsitott mindjárt miatta. Tavaj is néhány hordóval hozott volt be, én voltam az óvári kapitány, láttam, s a szekereket megtartóztattam, míg a tanács begyűlhetett s végzett róla. A tanácsházhoz hajták s másnap mind kivágták a fenekét. Commissiot hozott a városra a kir. kormányszéktől, az végrehajtást rendelt a hadnagy által, a puskások seregéből, de az a tanácsesal

együtt visszaüzte. Nem adnak semmit — mondák. Fenyegetőzött egész elmenéseig, de semmit sem tehete; mert nem törvény útján járt, hanem kéréssel ment a guberniumhoz. A város nem hajtja rá. Még ha törvény szerint járt volna is el, akkor sem nyert volna semmit, mert a város privilegiuma ellen cselekedett. Egyébiránt — végzi — nekem in privato jóakaróm volt confidenter. Tőlem dézmát egy szemet sem vett Monostoron, sem buzát . . .¹⁾ Hasonló erőszakoskodást tett a dézma dolgában Kapi Gábor kolozsvári r. kathol. pap s jezsuita és társa Bajnótzai Gábor, a kik a fejedelem 1702. febr. 13. kelt azon kir. leiratát, hogy a dézma, a mit a r. katolikusok fizetnek, r. katolikus papot illet, országgyűlés, gubernium, városi tanács hire, határozata nélkül önfejlőleg végre akarták hajtani Kolozsváratt is, mivel — a mint állíták — Kolozson s Tordán már végre van hajtva. Kapi a felsőbb rendeletet a templomban a szószékről kihirdette, külön dézmaszedőket nevezett ki, melléjök deákokat adott s katonai segédletet rendeltetett ki, a kik a város dézmaszedőinek ellene álljanak, s az így egybeszedett dézmát nem a város dézmacsűréhez, de a várparancsnok szállására gyűjtetni rendelte. A tanács felszólalt ellene, kijelentette, hogy ő nem vett rendeletet a felsőbbtségtől, pedig így dologban a végrehajtás őt illeti, s mig vagy a felség, vagy a kir. kormányzék nem parancsolja, a dézmaszedés jogát s használását megváltoztatni nem engedheti. Felszólaltak a reformált és unitárius papok is, a kiké volt a papi dézma régi királyok kiváltságánál fogva; kérték Kapi jezsuitát, hogy őket jogaikban így önkényesen ne támadja s javalmukban ne károsítsa meg. De ez fenyegetőleg nyilatkozott. Azok a tanácshoz folyamodtak segedelemért, ez tiltakozott erőszakos eljárásuk ellen; a felelősség őket terheli — mondá — ha a közönséget felingerlik s valami véletlen dolog történik . . . Erre Kapi elhallgatott s Bajnótzai kezdte a dolgot tovább vinni, de az elébbihez hasonló módon, a várparancsnoktól kért katonai erőt, ez a város dézmásai közül egyet elfogott, megverette s törvénytételre maga elébe vitette. Ez fellázasztotta a polgárságot, a tanács meghatározta, hogy az egybegyűjtött dézmát a katonaság által elvitetni máshová, mint a város dézmagyűjtő helyére, nem engedi. El is hajtatta a szokereket a város

¹⁾ *Tört. Emlékek.* II. k. 38. l.

dézmacsúre felé, de mielőtt oda értek, a Thyrheim-ezred őrmestere négy katonával megérkezett, a szekereket megállította s felszólította a város tizedszedőit: nem akarják-e engedni, hogy az elfogott dézmás szekerek a patereknek visszaadassanak? Ezek kijelentették, hogy önként nem, de ha ő felsége katonasága erőszakkal elveszi, ellene nem állnak; a hatalmaskodás ellen azonban tiltakoznak s kéri, hogy ettől tartózkodjanak. Az őrmester haragra lobbant s németül szitkozódni kezdett. A katonák fegyvert fogtak. A város dézmaszedői látván, hogy rossz lesz a kimenetele, el akartak távozni. Ekkor a dézma birtokosai nevében Kolozsvári Dimény Pál ily feletet adott az őrmesternek: „Mi ő felségének engedelmes alattvalói, hű jobbjai vagyunk, katonáinak ellene nem állunk, ha egyetlen muskatéros jó ő felsége nevében, annak sem. De ezeket a szekereket szabadon elvitetni nem bocsátjuk, mint a mi ő felségétől diplomájában megerősített igaz jogunkat, hanem megvárjuk, hogy ő felsége valamely katonája avagy csak egy újjával is illesse, hogy ne láttassunk igaz jogunktól minden akadály nélkül elállani. Erre a főőrmesteri helyettes tolmácsa által nagy haraggal azt felelte: *ne várja azt Kolozsvári Pál úr, hogy ellőkjék, mert nem köszöni meg.* És így a dézmabuzával megrakott két szekeret a város tizedszedői és a papság tiltakozása mellett a katonaság kíséretében a jezsuiták által kijelölt helyre hajtották, felsőbb elhatározásig zár alatt tartás végett.¹⁾ Az unitárius és reformált hitvallású papság a felséghez folyamodott orvoslásért s kérésének és okainak előadása következtében a tetteges eljárás megszüntetvé, az ügy törvényes elintézése későbbre halasztatott.

A kath. nagyok szavát tett követte. Egész sora nyílik meg az iskolákra tett adakozásoknak. Első volt a fejedelem, a ki 1701. aug. 22. nemcsak újabban megerősítette Báthori István királynak Kolozsvárra egy collegium és seminarium alapítására s ott a r. katolikus ifjúságnak jezsuiták általi oktatására a szász papok egyházi adójából [*Census Cathedralicus*] 1583. tett kegyes alapítványát, mely most 4000 r. frtot tesz, sőt annak azután 700 s egy néhány forint növekedését is e célra adományozta, oly módon: „hogy ezen egész 4700 frt, sőt ha e forrásból bármely nagyobb összeg áll elő, ez is a kolozsvári seminarium javára for-

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 394. sz.

díttassék örök alapítványképen, kivévén belőle 166 frtot, mint a kolozsvári szent Erzsébet-kórház részére korábbi erdélyi fejedelmek által új alapítványként adott 2000 kósó árát, melylyel a fejedelem azon föltétellel pótolta meg annak eddigi alapítványait, hogy a mint az eredeti alapítvány értelmében ott mind a négy bevett erdélyi vallás híveinek helye volt: úgy [a mint eddig hibásan történt] ezentúl a r. kath. hitet vallók az oda bemeneteltől el ne zárassanak, hanem hogyha a most tett alapítványnál fogva nagyobb számban nem is, legalább egyenlőben mindig katolikusok is fogadtassanak be. A mi tehát a kórház számára kiszakítandó 166 forinton felül megmarad, mind a kolozsvári jezsuita társaság igazgatása alatt álló seminárium javára szolgáljon, mint-hogy az ott állítandó felsőbb iskolák fentartására máshonnan nagyobb összegről lesz szükség gondoskodni. Egyszersmind meghagyta az erdélyi kincstartónak, hogy ez összeget az iménti 166 frton kívül a jezsuita társaságnak vagy igazgatójának évenként alkalmas módon kiadassa és kifizettesse.“¹⁾ 1698. márcz. 9. Altörjai gróf Apor István erdélyi kincstartárnok a kolozsvári kath. eklézsia papjainak a bölcészet tanulása végett alapított 8000 forintot, a kolozsvári seminárium megalapítására 30,000 forintot, hogy kamataiból a mennyi ifju lehetséges, annyi tanitassék, elsöbben az erdélyi plebániákba kirendelendő clericusok, azután a r. kath. vallásra visszatérő tévelygök, legfököpen ha ezeknek életök fentartására semmi módjok nincs; végre a szegény ügyefogyott erdélyi nemes emberek gyermekei;²⁾ ugyan gróf Apor 1700 január 21. azon seminárium részére 5000 frtot,³⁾ Szebeklébi Bertalan püspöki helyettes, Kapi Gábor jezsuita szerzeti fönök 1701. octob. 24. kelt elismervénye szerént nála levö 300 forintját szintén a nemsokára Kolozsvárra felállítandó ifju papok semináriumának hagyományozta.⁴⁾ Ezek emlékét egy egykoru koriró érdekesen tartotta fenn. „A jezsuiták — írja — Tordautezában igen építik tavaj s az idén a klastromot, és most a Rákóczi monostori kastélyát egészen elbontván: ide hordják a klastrom épületére. Elöttem az

¹⁾ OKLEVÉLT. CCX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCI. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCVIII. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCXI. sz.

nagyfontosságú eseménynek látszik . . .¹⁾ II. Rákóczi Györgynek volt Monostoron nemesi udvarháza, tulajdon földje, — Szakál Ferencz szerint — kastélya, a hol az ev. ref. eklézsia még 1655. isteni tiszteletet tartott. Ez Báthori István Monostor iránti eredeti alapítványa jogán katonai erőhatalom alkalmazásával került vissza a jezsuiták kezére. Olvassuk meg, mit ír egy r. kath. újabbkori író a katolikus ügyek ez időben jobbra fordulásáról. „Öt év folyt le azóta — írja — hogy a Jézus társasága hajdani lakhelyét, az óvári épületet az egység hívők felekezetétől 1693. octob. 10. átvette, mi alatt a r. katolikus hitbuzgalom Kolozsváratt ismét emelkedni s a vallásos szellemű közoktatás gyümölcsöző virágzásnak indult. Hogy a társulat mind a vallás, mind az egyházi köznevelés ügyében nagyobb erélyvel járhasson el, külön szentegyházról és tanodaépületről gondoskodott. Szándékának megnyerte a legfőbb hatalmat és az áldozatkész kath. híveket. Helyiséget Kolozsvár belvárosa déli részében ott választott, a hol a Torda- és fogolyuteza érintkeznek, a tartományi pénztár [15,000 forint] segélyén kívül a hívek adományából és a tanoda pénztárából megvásárolta, s még az 1700-ik évben meg lőn kezdve az építés, a mi évek során kisebb-nagyobb szüneteléssel megszakítás nélkül haladt előre. Azonban a II. Rákóczi Ferencz korabeli zavarok a szép kezdetet egy időre feltartóztatták.“²⁾

Az *unitárius* iskola ifjúságának Sárdi Mihály és neje Nagybányai Krisztina 1702. jan. 5. hagyott 200 frtot s ha annyi pénz nem lesz, egyéb javaiból rendelte kipótoltatni.³⁾ Az eklézsia 1692. május 6. Békáspataokban félhold szőlő birtokához jutott Csahelezi Benedek és Rhener [Szőcs] István között történt csere következtében.⁴⁾ A tanítási rendszer és tantárgyak azok voltak, melyek más collegiumok felsőbb iskoláiban t. i. poesis, rhetorica, dialectica, logica, latin, görög nyelv s a t. az alsóbb osztályokban: Comenius,⁵⁾ Donatus,⁶⁾ Aelius Canisius,⁷⁾ Corderius,⁸⁾ a reformáltak

¹⁾ *Tört. Emlékek*. II. k. 45. l.

²⁾ *A kolozsv. r. kath. Gymn. Évkönyv*. VI. füz. 15—16. l.

³⁾ OXLEVÉLT. CCXIII. sz.

⁴⁾ Az *unitárius* egyház levéltárában levő eredetiből.

⁵⁾ *Eruditionis Scholasticae Pars I-a* sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1685. sz.
Orbis Sensualium trilingvis. Régi M. Könyvt. II. k. 1919. sz.

⁶⁾ *Methodus Oratorius*. Ugyanott 1880. sz.

⁷⁾ *Catechismus Latino-Ungaricus*. U. o. 1993. sz.

⁸⁾ *Colloquiorum Centuria* sat. U. o. 2150.

főtanodájában *Doctrina* című tankönyv.¹⁾ Kitépszik ez az ezeitőben nyomtatott tankönyvekből, melyek közül még kiemelem a r. katolikusoknál különösen használt Alvari²⁾ és Baranyai³⁾ tankönyvét, ugy az *Erények rövid vezérkönyve*⁴⁾ című tankönyvet. Érinti ezt Szakál Ferencz is *Napló*-jában. „Az 1700. october-november körül — írja — igen származgatnak és jönnek be a jezsuiták a városba Vizkeleti Zsigmond pater elmenetele óta. Ez időtájban jöttek elébb 9-en vagy 10-en. Mestereknek nevezték őket az iskolában: ki logikát, ki poesist, ki physikát tanított.⁵⁾

Az egyházak életét a létért való küzdelem jellemezte. Egyik hitfelekezet meg akarta tartani, a mit birt, a másik visszaszerezni, a mit elvesztett. A r. katolikusok közel másfél századig jogaikban korlátolva, egyházi javaikat a reformatio következtében elvesztve, folyvást azok visszanyerésére igyekeztek. Nem maguk vallásu fejedelmek alatt érte a veszteség, most az ők vallásán levő alatt megkezdődött a jog- és birtokvisszaszerzés. Óvatosan, de határozott czélt tűzve ki, haladt előre választott útján a hatalom. Előre lehetett látni, hogy a régi vallási viszonyok visszaállítása, a r. katolikus vallás fölénybe jutása — a *restitutio in integrum* a végezel. Fennebb már láttuk az 1693. évi ápril 19-ki pótlék kir. kézirat 2-ik pontját, mely Kolozsváratt a reformált hitvallásuaktól birt óvári templom visszaadatását s a katolikus egyházak és iskolák jövő használatára a kolozsmonostori uradalomnak 15,000 frttal mihamarabb kiváltását rendelte el. Az egykoru Cserei Mihály így említi meg ezt. „Meghalván Kinszky, az igazgatás a bécsi udvarnál Kollonics kardinál kezére juta, a ki igen papos vala, valamit akartak, mindazt megnyerték. Csalárd mesterséggel a jezsuiták beszármazának, azután Kolozsváratt az óvári templomot a reformatusoktól és a mellette való szép collegiumot a szegény unitáriusoktól kitekerék, a monostori jószágot Kollatovich György

¹⁾ *Doctrina Latino-Ungarica* in usum Principistarum ad Classem Rudimentariam destinata in usum Scholarum Reformatarum. *R. M. Könyvt.* II. k. 2108. sz.

²⁾ *Grammaticarum Liber Primus* sat. U. o. 1952. sz.

³⁾ *Viticum Spirituale* sat. U. o. 1795. sz.

⁴⁾ *Synoptica virtutum enarratio* sat. U. o. 1731. sz.

⁵⁾ *A m. tud. Akad. kéziratárában levő eredetiből.* [Szabó Károly és Szilágyi S. kiadványából kimaradt.]

maradékától kiválták a reformátusok pénzével s maguknak foglalták.¹⁾ A collegium és templom kormányi közegek segítségével átadatott a jezsuita rendnek, mely e szerint 90 évi küzdelem után vivta vissza régi jogi állását, birtokait, egyházi és társadalmi befolyását. Az ev. reformált hitvallásuak elvesztették egyik templomukat, a másoknak hívei nagyobbára áttértek az egy idő óta szaporodó ágostai hitvallásuakhoz, a mire okot egyfelől az uralkodó-ház iránti hódolat s német nemzetiségi rokonszenv, másfelől a reformált hitvallásuak hatalmának a jezsuiták által való megtörése birta. Már 1698. oly számosan voltak a szász-ágostai hitvallásuak — írja egy ev. ref. egyháztörténetirő²⁾ — hogy belmagyarutezában, Literati Gábor házából maguknak templomot csináltak s 1700. felibe tornyot is készítettek. Egy unitárius egyháztörténetirő körülményesebben így adja elé ezt: „A református szászok 12-tő hiján mind az ágostai eklézsiához állottak át; követték őket a szász református tógás deákok is elannyira, hogy ezeknek Szöcs Benedek polgártársuk volt az isteni tiszteleten énekvezetőjük. De a vidékről mindenfelől betelepülőkkel, különösen posztócsináló ifjakkal folyvást szaporodott, a kik azon utczában elégett házakat a szegényebb tulajdonosoktól megvették, s maguknak szebben mint azelőtt volt, fölépitették. 1698. oltárt és éneklő orgonát is vittek templomukba. 1700. a fejevári országgyűlésen kérték maguknak az óvári kis templomot, de nem nyerték meg; ezért még azon évben jul 17. templomnak használt házuk fölé kiseded tornyot csináltak, abba két harangot tettek, melyek azóta onnan hívják templomba a híveket.“³⁾ Némelyekben eltér ezektől Gunesch szász történetirő előadása. „Ez időben — ugymond ő — emlékezetre méltó dolog történt a kolozsvári ágostai vallásuak eklézsiájában. A midőn t. i. a közelebbi esztendőben a császár rendeletéből az ariánusok collegiumát és kálvinisták templomát átadták a pápistáknak, a kálvinisták a szász paptól megnyerték, hogy nekik is legyen szabad a szász isteni tisztelet után, kálvinista isteni tiszteletet tartani, s a szász pap, a kit mint kancsal kántort vak pappá s vakok vezetőjévé tettek, hallgatói megkérdezésén

¹⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* I. Folyam. 284 l.

²⁾ *Szilágyi Ferencz.* A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört. 29. l.

³⁾ *Fosztó Usoni István* sokszor idézett kézirati művében.

kivül nehézség nélkül megengedte, néhány finomabb szaglású lutheránus észrevette, hogy az kálvinista. Ezért őt vagy ott akarták hagyni, vagy hivatalából eltávolítani. A szász universitás a dologról értesült s az evangélikus vallásnak teljes visszaállítását kérték. A kálvinista nemesek és ariánusok ellene mondtak. Zabanius, a szász királybíró Nekesch Andrást hívta meg kolozsvári papnak, de a kolozsváriak nem fogadták el. A kormányzék elé kerülve a templom-ügy: súlyos föltételek alatt megengedett, hogy a szász ágostai vallásnak magán háznál, vagy a szász ágostaiaktól építendő templomban isteni tiszteletet tarthassanak. Klein Márton szebeni segédpapot [*diaconus*] vitték tehát kolozsvári papnak, a ki az ekléziát jó rendbe hozta s egy évig szolgált.¹⁾ A szász író *ez időben* alatt az 1693—1700 közötti időt értette, mert akkor történtek, a miket elbeszél, s ezért annak csak egy kis biztos része nyújt némi felvilágosítást a reformált és unitárius egyházi írók tényelődéséhez; a mit azonban csak ezutáni külön és tüzetes kutatás hozhat egészen tisztába. Azaz egy határozott történelmi ténykép derül ki ezekből, hogy a kolozsvári ágostai hitvallású eklézia újabbi megalakulása az unitáriusok óvári főiskolájának és a reformáltak templomának a katolikuskok s illetőleg a jezsuita rend birtokába átmenése idejére esik.

Ez azonban a reformált ekléziát még nagyobb tevékenységre ösztönözte. Néhány alapítványa ép ez időben keletkezett. Érdekes ezek között Szentkereszti András 1701. ápr. 29-ki ajánlévele, melyben így ír: „Az én Istenemnek velem tett atyai gondviseléséről megemlékezvén: abból, a mit ingyen kegyelméből — munkáimat s fáradságimat megáldván — adott, nem valami ösömtől, mivel afféle nekem nincsen, teszek az Erdélyben Kolozsváratt levő ev. ref. collegiumbeli tanuló ifjak számára ilyen megmásolhatlan bevallást: adok és fateálok az ifjaknak 200 r. frtot úgy, hogy 1701. jan. 1-től tartson számot említett kolozsvári ev. ref. collegium ez nálam levő 200 r. frtra ilyenformán, hogy magam vagy mindkét águ maradékim ennek évi 10 frt interesét, 20 frtot ha terhesnek látják, fizessék be a tőkét, de a professorok ismét adják ki, s interesét akár egyházi, akár politikai szolgálatra

¹⁾ *Trausch, Josephi: Chronicon Fuchsio - Lupino - Oltardinum II. k. 260—261. ll.*

készülő ifjaknak — életéig az ő hírével — hogy tudja, kinek adják.“¹⁾ Szöllősi Zsigmond 1705. június 26. 100 r. frtot adott. Ajándéklevele szintén érdekes. „Mivelhogy Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz ur kegyelméből succedált Szentkereszti András ur Kolozsvár városában levő javaiba s mivelhogy ő kegyelme ígért volt a ref. collegiumnak 200 frtot: ő azt magára vevén, elismeri, s maga is ad 100 frtot az elébbihez hasonló föltétellel . . .“²⁾

Az unitárius eklézsia életében azon tény mellé, hogy főtéri nagy templomának 5000 frt kárpótlás mellett a katolikusoknak átadása ohajképen a fejedelmi trónról nyilvánított, a mi benne a jövő iránt méltán aggodalmat kelthetett, csatlakozik ezen templomnak 1697. máj. 6. történt leégésének baljóslatu másik ténye. Az egykoru Inczédi Pál így említette *Napló*-jában. „1697. május 6-n Kolozsvárnak nagyobb része tűz miatt megégett, tornyaival, templomaival és óráival együtt. Ezt a lakosok a német quartélyos katonáknak tulajdonítják, mert miattok falukon is ily égések sok helyen történtek . . .“³⁾ Cserei azt írja: „hogy e napon Kolozsváratt tűz támadván, a város nagyobb része négy templommal, két collegiummal, tornyokkal s azokban levő harangokkal, mind a városi, mind a külső embereknek megbecsülhetlen javuk megemésztésével elége. Harmadnapra szörnyü égiháboru, menydörgés és sűrű menykőhullás, jégeső következett, melyek miatt a már elégett pusztá házak falai leomolván, még több károkat tettek, számtalan embert megöltek. Csudálatos dolgot irok — mondja az író — de bizony igazán. Az égés előtt egy héttel ott voltunk Kolozsváratt országgyűlésen. Minden bizonyos szerző [*autor*] nélkül azt kezdék hirdetni közönségesen: *no Kolozsvár bizony el ég a jövő éjszaka!* Azután ismét: *hogy a másik éjszaka!* Mind így volt majd két hétig, annyira, hogy a szállásunkon le sem merénk vetkezni, csak úgy feküdtünk le. Sokszor lárma támadt, hogy ég a város, pedig semmi sem volt. Mihelyt kijövénk Keczére az ural, harmad-negyednap mulva hozák a hírét, hogy Kolozsvár elégett, s úgy valósult meg a jövendölés, a kinek senki végére nem mehete, hogy az a hír elsőben kitől indult, azt sem tudják mai

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda levélt. levő eredetiből.*

²⁾ *Az ev. ref. főtanoda levélt. levő eredetiből.*

³⁾ *Tört. Emlékek. II. k. 19. l.*

napig, a tűz elsőben honnan támadott . . .¹⁾ Egy unitárius egyház történetíró így írja le az égést: „Kolozsvárnak csak két déli utcáját kimélte meg a tűz, farkasutczát, a hol van a reformátusok collegiuma, a Torda-utczát, hol később a jezsuiták akademiaja épült, s a két keletit: közép- és királyutczát, a belváros többi részét a május 6-ki irtóztató tűzvész elhamvasztotta. Egy ember koldulás színe alatt barát köntösben járt az utcában, s midőn magyarutczában egy házra talált, a hol senki otthon nem volt, azt meggyújtotta, s álruháját elvetvén, a másikban fel nem ismerve elmenekült. A vad láng szörnyen fuvó keleti széltől hajtva a város összes északi és nyugati részeiben elterjedett, s magyar-, szappan-, a falak melletti, hid-, piaczi templom körüli, monostor-, kismester- és szénautczákat s az Óvár minden részét pusztitva járta be. Az unitáriusok 3 templomát [a piaczit tornyával s három harangjával együtt], ide nem számítván a lengyel unitáriusok imaházul használt belmonostorutczai házát, a reformált hitvallásuak egy templomát, két collegiumot és valamennyi papi és tanári lakot megsemmisített. A torony körül levő kőboltokban bombák levén nagyobb biztonság végett letéve: az is tüzet kapott s miatta a templomnak és toronynak még a fundamentoma is szörnyen megrongálódott. Egy egykoru, Szentmártoni János, haranglábi unitárius pap, a ki az égéskor szintén ott volt, azt hagyta emlékezetben, hogy a város egyszerre 3 helyen gyult meg s legelsőben a piaczi templom. E tűzvész oly szörnyű állapotra juttatta az unitáriusokat, a kik az elvett helyett csak 3 év előtt 1693-n építették vala meg új collegiumokat s csak 1696. szerelték fel újonnan szerzett nyomdájokat, hogy adósságaik terhétől elhivatva, Belgiumban gyűjtött alamizsna pénzből voltak képesek iskolájokat, a plebániát és templomaikat újra megépíteni.²⁾ Kolozsvári Dimény Pál collegium igazgatója május 24. a bécsi erdélyi udvari kancelláriánál szolgáló Dénes Ferenczcel indult el, 1698. aug. 1. érkezett meg, 17,201 frt 47 pénzt hozván, melyből — egyezés szerint — az eklézsiának 6000 frt jutott.³⁾ Az író mint ritkaságot jegyzi meg, hogy az unitárius egyházi Timothe Dániel az

¹⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* I. Folyam. 262—263. II.

²⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. II. k. 82. l.

³⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. II. k. 86—87. II.

eklézsia felső-fülei erdejéből 194 drb 14 öles, 145 drb 10 öles, 171 drb 8 öles és 39 darab öt öles esodálatos vastagságu fenyő fát hozatott s még azon évben azokból rakatta meg a mennyezetet. 1698. május 21. ismét hozatott 132 drb 14 öles 100 drb 8 öles és 260 drb öt öles fenyőfát; jul. 1. kezdettek hozzá a fedélépítéshez, szeptemberben a szentélyt boltozták be s a templom hajója befedését végezték el. ¹⁾ Juniusban ismét iszonyu jégeső látogatta meg Kolozsvárt, mely minden gabonáját, szőlőjét elverte s a reformált hitvallásuaknak tűz által megkimélt farkas-utczai templomába a menykő tizszer ütött bé. ²⁾ Az 1697-ki égés versben is le van írva. ³⁾ Több ívre terjed e kézirat, de oly kezdetleges, hogy az egészben közlést érdemlő részt, sőt csak egy vers-szakot sem találtam. A megemlítés a műnek és ismeretlen írónak elég méltánylás.

Valamennyi hitfelekezet belsőségei: temploma, iskolája, papi és tanári házai, puszta telkei felől tanuságos felvilágosítás található az alább ismertetendő 1703-ki hivatalos összeírásban, melyet itt az egyházakat illető rész végén látok megemlítendőnek. E szerint az *unitáriusoknak* monostorutczában és a piaczi templom körében volt iskolája, plebánia háza, öt jövedelmező kőháza és hét más háza, az Óvárban és hidutczában egy faháza és a quartaház, hosszuutczában Dombi János, Schyrmer János és Jövedécsi András papok háza, az ispotályház, belközéputczában Csép Bálint pap és a püspök háza, együtt 20 középület és ház; az *ev. reformált hitvallásuaknak* az Óvárban és hid-utczában 2 faháza, 3 más háza, 1 pusztája, királyutczában Némethi Sámuel faháza, a ref. eklézsia és Hadadi pap faháza és 1 telke, az eklézsia három papi háza, egyik faház, farkasutczában 2 jövedelmező kőház, három faház puszta kerttel, 3 kőház pusztán, a collegium, 3 más ház, 2 sütő ház, együtt: 25 középület és ház; a *római katolikusoknak* királyutczában 3 faháza puszta kerttel, 1 más házuk, farkas-utczában 4 jövedelmező kőház, 1 jövedelmező faház és két telek [*fundus*], együtt: 11 ház kert és telek; a *lutheránusoknak* hosszu-utczában 1 kőházuk, ugyanott Conrad pap háza, belközéputczában 1 puszta kőháza, együtt: 3 ház. Ebből

¹⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. II. k. 85—86. ll.

²⁾ *Trausch Jos.* Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. II. köt. 269. l.

³⁾ *Bokros Jajszókiáltás, azaz Kolozsvár városának szörnyű tűzzel való megégéséről szerzett siralmas jajjal teljes Három Énekek.*

meglátszik a hitfelekezetek elterjedettsége s vagyoni ereje; világosan kitűnik, hogy az unitáriusok és reformált hitvallásuak egyházi és iskolai viszonyai teljesen rendezettek voltak, ellátva a szükségeseikkel s megszilárdulva; a reformált hitvallásuaknak több házuk és telkők volt, de az unitáriusoké jobb helyeken, szilárdabbak s értékesebbek; a r. katolikusoknak nem volt meg sem királyi és farkasutczai ugynevezett jezsuita nagy collegiumok, helyén csak kőházak s puszta telkek voltak; sem convictusuk és semináriumuk, melyeknek a helyén egyes kőházak és puszta telkek voltak, az ágostai hitvallásuak felekezete pedig épen kezdő korát élte. ¹⁾... Kolozsvár népe s főleg főnemessége magas miveltsége mellett különösnek tűnik fel a kormányzó gróf Bánffy Györgynek Refully vajda czigánya részére 1701. jul. 27. az iránt adott engedélye, hogy Erdélyben bárhol szerencsemondással és vándorlással kenyerét megkereshesse. ²⁾ Ezt a vajda Kolozsváratt is bemutatta a tanács előtt, de nem látszik semmi intézkedés nyoma. Mint közmivelődési adatot megjegyezmem — úgy vélem — szükséges volt.

Forduló pont s a dolgok teljes átalakulásának jele Kolozsvár egyházaira nézve a katonai hatalomnak a lelkiismereti ügyekben segédletül [*assistentia*] alkalmazása. Bizonyítja ezt a kolozsvári tanács és Jentes [*helyesen de Gentis Arnold*] Thirheim-ezredi őrnagy, kolozsvári katonai parancsnok között 1702. aug. 2. történt eset. „Kolozsvár főhadnagya és esküdt ülnökei, valamint vénei értesültek arról, hogy a parancsnok egy Krisztus urunkat ábrázoló szent keresztet a tanács tudta nélkül s szokatlan módon felállítatott a város birtokára, a *Kömál* nevű szőlőhegy sziklatetején; mint-hogy ez kiváltságaikkal ellenkezik, s mivel a katonaság a városban a rendnek megtartására van: kérték annak onnan eltételét; a mit ha — a mint hiszik — megnyernek, hálával fogadják, különben tiltakoznak ellene s ellene mondnak a keresztfelállításnak, sőt azt ott jogaik és kiváltságaik sérelmére el nem tűrik, de ő felségének fel fogják jelenteni, s jogaik védelmére mind azt elkövetik, a mit a törvény megenged. Annak, hogy a parancsnok a város határán máshová is hasonló keresztet állítson, előre ellent mondtak, mely két tiltakozásukat jogaik védelmére a kir. könyvekbe is beig-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXVI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCIX. sz.

tatták. E kérést és tiltakozást a tanács a kolozsmonostori konvent két tagja által nevezett parancsnoknak megküldvén: azok őt a hidkapun kívül, kimenőleg jobbra a vár mellett levő Commendans-kertben megtalálták, illően köszöntötték s a tiltakozást előtte állva olvasni kezdték. Mikor félig elolvasták, a parancsnok közbe szólva ugy nyilatkozott: „Hogy a keresztet onnan, a hol van, elmozdítam, nem teszem.“ Ezt hallva a konventi kiküldöttek, a tiltakozást tovább akarták olvasni, de a parancsnok magához ragadta azt, mondva, hogy ő jól tud olvasni, elolvassa magára s aztán felel. „Négy vallás van Erdélyben — mondá — hát nem szabad-e neki áhitatoskodás végett több kápolnát is építeni, a minthogy építi is, s ezt nem is köteles a tanácsnak és városnak tudtára adni. Menjenek panaszkodni a hová tetszik, nem bánja...“ Erről a konvent az előlirt napon a városnak átírti bizonyítványt adott ki. ¹⁾ A keresztállítás tényét Szakál Ferencz is megerősíti. ²⁾ Ennek nem sokára igen kellemetlen folytatása lett. A város parancsnoka t. i. arról értesült, hogy az unitárius püspök, Almási Gergely Mihály és a kolozsvári plébánus Jövedétsi András 30—30 forintot ígértek 3 embernek, hogy az előbbi Krisztus-keresztet kivágják, s kijelentette: *hogy ha ez megtörténik, ő azonnal ő felsége két compániájával az unitáriusok piaczi templomát elfoglaltatja.* Ez az unitáriusokat érzékenyen bántotta, hogy főpapjukról ilyet tegyenek fel, el nem viselhettek; eskettettek tehát, mert ugy mondának: hallván ezt roszakaratu emberek, a vétkes tettet elkövethetik, s a gyanu — ha magukon hagyják — ártatlanul őket fogja terhelni. A város parancsnoka is kikérdeztetett, s nem tagadta, hogy való, a mit róla állitanak. Ekkor a püspök és a plébánus azt kérte tőle: mondaná meg névszerint, kitől hallotta ezt, de azt felelte, hogy nem tudja megmondani, mert csak közhirből [*fama vulgari*] hallotta. Ez a kérelemnek élet vette, mert általa a vád alapja megszűnt. De az unitáriusok e mondásban egy szomorú jövő előrevetett árnyát látták — a minek elbeszélése hátrábbi korszakba tartozik.

A város beléletében új jelenség az összeírás. A kir. kormány-szék 1703. ápril 29. adta ki az útasítást 2 pontban, hogy irják

¹⁾ *Orsz. levélt.* kolozsmonostori levélt. oszt. *Claudiopolis* feliratu s K. jegyü ládájából.

²⁾ *Történeti Emlékek.* II. k. 42. l.

össze országszerte a nemeseket, polgárokat, parasztokat, földet, szöllőt, kaszálót, sat. mint a rendelet melléklete mutatja. Ez 1703. volt. Szakál Ferencz érdekes megjegyzéssel kezdi közlését. „1703. Rákóczi Ferencz hir lengedez... Nagy fontosságu dolog ez összeírás, a mi foly Erdélyben, Magyarországon tán meg is lett. ¹⁾ Távol legyen, hogy hasonlitsam a Krisztushoz; de ugyan mikor a Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban, és az alatt jött el a szabadító, világ megváltója, s Isten úgy intézte. Mostanis a szegény magyar nemzetnek valóban lenne szüksége szabadítóra. Hallatik, hogy Rákóczi jó dologban indult meg a szegény magyar szabadítására, kit Isten boldogiton jó ügyekezetiiben. Reménységünk lehet is, mert a mint a zsidóság a római birodalom alatt sanyargott, a mikor Isten nem testi, de lelki szabadítót küldött: úgy mi is ugyan azon birodalom alatt nyomorogván: nálunk is összeírást inditnak. De Isten el fogja küldeni szabadítónkat...“ Ezután így folytatja: A város azt határozta, hogy maga hajtassa végre, hátha megelégednek vele az országos összeírók, s az összeírásra városnegyedeként embereket választottak — az Óvárba engemet. De én vonakodtam. Kérés, rábeszélés és sok fenyegetés után elvállaltam, s jun. 13. hozzá fogtam, 26. a tanácsháznál számba adtam; jun. 29. 30. már itt voltak az országos összeírók. Az összeírás summája: „Mennyi a pénzed? házad jó van-e? mennyi az örökséged? hány hold szöllőd van? hány köbölre való földed? egyébbel való kereseted mi? van-e valami jövedelmes örökséged? ²⁾ Ez összeírás oka nem politikai vagy tudományos, de a vagyoni és vallási viszonyok alapos megismerése, jövő vallási czélok s politikai tervek érdekében... Szakál sejtette, s a következők is igazolta. Az összeírás 40 ívrétű oldalt tölt be, ³⁾ adatai szerint 1703. Kolozsváratt volt 53 egyházi férfi, birtok és közintézet. Ezek közül reformált hitvallásu egyházi férfi 9, unitárius 10, ágostai hitv. 1, r. kath. és jezsuita rendiek száma nem tudható, ők *pater*-ek név alatt jönnek elé. A városi tizedekben volt 1172 házbirtokos, 66 nemes, 396 mesterember, 64 kalmár vagy

¹⁾ A mi itt következik az eredeti kéziratban — Szakál igen érdekes megjegyzése — Szabó K. és Szilágyi kiadványából kimaradt, vétségből-e, óvatosságból-e? nem tudom. *Távol legyen* — ettől, eddig — *szabadítónkat*.

²⁾ *Történ. Eml.* II. köt. 45—46 ll.

³⁾ Czíme: *Conscriptio Universalis in A. 1703. Civitatis Claudiopobitanæ ad Mandatum suæ Majestatis.* s a t.

tőzsér, jövedelmet adó kőház volt 203, puszta kőház 97^{1/2}, jövedelmező faház 158, puszta faház vagy kert 319, kert vagy major utczasorban 30, szőlő együtt 699^{3/4} hold, szántó föld 1908 hold, ló 170, ökör 31. A kaszálóból évenként a kaszálás idejében kapja ki részét minden polgár. Legtöbb birtoka volt az unitáriusoknak.¹⁾ A város évi adója — *dica* — 1701-n tett 8779 frtot 51 pénzt, a kiadás szintén annyit; a nemesek, katonák, hajadonok, koldusok és nyomorultak adója tett 2356 frtot 17 p. 1702-n nem volt ily egyező a számadás, a feljülköltés 1003 frtot 65 p. tett, tételei közt két érdekes volt. *Egyik*: a kormányzó leányának lakadalmára adtak 100 frtot, de abból a számoltató biztosok csak 30 frtot fogadtak el, a többi a számadó által megtérendőnek javallották; a *másik* az átmenő angol követre tett költség, a mi fennebb már említve volt. Becsek a szent Erzsébet-kórház 1701. jan. 25-n készült leltára és ispotálymesteri számadása adatai is. Az *első* szerint²⁾ Merában és Kolozsvárat volt 26 jobbágy, 10 zsellér, 8 szőkevény [*profugus*], együtt 44; ezeknek 61 gyermeke, 5 lova, 93 ökre, 52 tehene, 42 tinó és tulok, 140 juh, 69 kas méh, 68 sertés. A gyermekek nevei gyökeres magyar népies nevek: Istók, Mihók, Ferkó, Gyurka, Marcsi, Bancsi, Jancsi sat. A *második* szerint³⁾ a kolozsvári határon levő hat szőlőből a számadó bevett 1296 veder bort, a mérai dézmából 55-öt, együtt 1796 vedret, 27 hordóban; vett át 11 drb szarvasmarhát, 30 kas méhet, 12 szekér szénát, 17 sertést, pénzt vett be 512 forint 44 p., adott ki 528 frtot 16 p. maradvány: 15 frt 73 p.

Dúló hadsergek s kegyetlen tábornokok és főhadvezérek mellett fejedelmek s királyok követei voltak Kolozsvárnak ez időben vendégei. 1702. decz. 22. a dán király követe Hainer Pál ment itt át egy Bécsből mellé rendelt tábornokkal Oroszországba. Hét napig volt Szakál Ferencz háza vendége, a kit távoztakor egy aranynyal ajándékozott meg.⁴⁾ 1704. a francia követe érkezett oda, kit nagy

¹⁾ *Legnagyobb földbirtokosok*: Kovács János 40 hold, Tóbiás András, Szakál Ferencz, Ujhelyi Márton, Fejér Márton 30—30 hold, Timár Pál 26, Székely János, Szappanyos Mihály, 25—25 hold birtokkal.

²⁾ *Inventarium una cum Urbario honor. et jobbagionum univers. Xendochii S. Elisab. Colosvar. 1701. 25. jan.* [*Eredeti*].

³⁾ *Ispotálymester Benei György* [a reformáltak részéről] *Ratiója*. Készítette Werner Mihály 1701-ről. [*Eredeti*].

⁴⁾ *Tört. Eml.* II. k. 41. l.

ünnepélyességgel fogadtak, s a középkapunál Vizaknai B. György üdvözölte ¹⁾ 1707. ápr. 23. II. Rákóczi Ferencz fejedelem érkezett meg ünnepies pompával, a husvétot ott töltötte s csak 27. ment vissza Magyarországra. ²⁾ Érdekes, hogy a mint II. Rákóczi 1704. Gyula-Fejérváratt erdélyi fejedelemmé választatott s beigtatására ugyan oda nov. 4-kére országgyűlést hívott össze, Kolozsvár nagy készülettel várta, az ország oda és Fejérvárra gyűjtötte a borokat és ágyukat. Mikor az országba beindulva Magyar-Egregyig érkezett, s a kolozsvári jezsuiták — a mint Cserei írja — pater Kapi [*a jezsuitáknak Kolozsváratt feje*] meghagyásából győzelmi kaput állítottak ben a városban Székely Lászlóné háza előtt, különb-különb féle festésekkel, jelvényekkel és hízegő tartalmu feliratokban az igazságnál feljebb magasztalván a fejedelem hadi viselt dolgait s a római császárt gyaláztván. Ő is látta — írja Cserei — a dískaput, s nevetve olvasta a szentatyák hazug találmányait. Maga a fejedelem arany pénzeket veretett, Herculest metszetvén rá, a mint az a hétfejű hydra fejét sorban leszedi — magát Herculeshez, a római császárt a hydrához hasonlítván. ³⁾ De a fejedelem serge épen az országgyűlés napján Zsibónál szétveretett. „Lett Kolozsváratt nagy félelem, a jezsuiták a nagy diadalkaput futva éjjel-nappal rontják, hányják — írja Vizaknai Bőreczk György, sok ember elszalad a városból, a kik megmaradtak, rettentő félelemben vannak.“ ⁴⁾ Cserei azt írja: „hogy midőn a német ármáda Kolozsvárra érkezett, már a jezsuiták dískapuját egyberontották volt s pater Kapi elszaladt. A német tábornokok elhordották a kapu fáit és megégették, a jezsuiták házaira pedig dánusokat rendeltek szállásba — lutheránusokat, s hogy inkább mortificálják, mind Kolozsváron, mind más helyeken elosztva az ezredeket, rettenetes hallatlan executioval nyomorgatták a szegénységet...“ ⁵⁾

Gyalogi János jezsuita részletesen leírta a diadalkaput, mely oly eszméket fejezett ki, s oly emlékeket keltett föl, melyek a jezsuiták hazafias érzületére mutatnak s méltán bánthatták a csá-

¹⁾ *Tört. Eml.* II. k. 99. l.

²⁾ *Tört. Eml.* II. k. 106. l.

³⁾ *Újabb N. Könyvt.* Első folyam. 351.

⁴⁾ *Tört. Eml.* II. k. 100. l.

⁵⁾ *Újabb N. Könyvt.* Első folyam. 355.

száriakat. „**Rákóczi Ferencz fejedelem, a szövötkezett magyarok fővezére. Emeltetett Kolozsváratt 1705.**“ ¹⁾ Ez volt az egyik fölirat. A főtér felét elfoglaló állványon [*machina*] 9 erdélyi fejedelem mellképe volt elhelyezve címekkel együtt: **Báthori István, Kristóf, Zsigmond, Endre, Rákóczi Zsigmond, I. Rákóczi György, II. Rákóczi Gy.** [a 9-ik] idősb **Rákóczi Ferencz** és ezek alatt az állvány alsó részén, mint [X-ik] fejedelem, a mostani **Rákóczi Ferencz** ²⁾ címe: **Isten kegyelméből a szövötkezett magyarok fővezére**, a ki a szécsenyi gyűlés után még e címekkel tiszteltetett meg: **Erdély e néven ötödik fejedelme, a Rákóczi-vérből tizedik, Munkácsi és Mako-
viezei herezeg [máskép Felső Vadászi...]** Jobbja felől Forgách Simon, Erdély vezénylő tábornoka volt festve, lovon ülve, balfelől a hét halmu Erdély [*Transylvania septicollis*]. A kapunyílásában feljül e felirat: **E tárt kaput neked a dákok [?] állították, nagy Rákóczi!** ³⁾ Alább: **Szeben, egy sziv körül Erdély jelvényei**, e felirattal: **A legkedveltebb fejedelemnek adjuk ajándékul e szivét.** ⁴⁾ Az alsó kapu jobb felén a *kegyesség géniusát* és a *szabadságot* ábrázoló jelvények; balfelén: *a tudomány és bölcsesség, a hadvezérei képesség és nagylelkűség* jelvényei. A kapu hátulsó részén különböző színekkel voltak rajzolva a fejedelem hatalma alatt levő városok, várak, a Rákóczi-örségek különböző rövid jeles mondatokkal, u. m. *Erdélyben*: elől Kolozsvár, Medgyes, Gyalu, Szamosújvár, Bethlen, Verestorony, Szent-Pál, Udvarhely, *Magyarországon*: Huszt, Szathmár, Munkács, Kassa, Eger, O-Zólyom, Árva, Ungvár. *Különböző várak*: Bajmócz, Szomolány, Holics sat. *Több kisebb városok*: Modor, Banin sat.; az utolsó *Besztercze*, különböző dicsérő, fenyegető, szemrehányó sat. jelmondatokkal... Az eszme — a mint Gyalogi írta — Kapi Gábor jezsuitáé volt. Hire elterjedt Bécsbe, sőt a tengerig a világra. Rosz néven vette az udvar és az egész német nemzet; de ben is meggyült miatta a baja, úgy, hogy el kellett Erdélyből távoznia... A zsigói csata után Herbeville tábornok a futó

¹⁾ Pr. F. R. D [uz] F [aederator.] U [ngarorum.] Erecta Claudiopoli 1705.

²⁾ *Franciscus Rákóczi, Dei Gratia D. F. U. Princeps Transylvaniae hujus nominis quintus, sanguinis hujus decimus, Dux Munkacsensis, Makovicensis* [alias de Felső-Vadász].

³⁾ *Porta patet posita a Dacis [?] tibi, Magne Rakoczi! A Dacia név jezsuita elnevezése Erdélynek.*

⁴⁾ *Dono Principi Charissimo Cor Hoc Damus.*

magyar seregnyomán oly hirtelen nyomult be Kolozsvárra, hogy a diadalkaput alig tudták szétbontani, hogy a németek meg ne lássák. Herbeville czélja az volt — jegyzi meg Gyalogi — hogy a Rákóczi megválasztatását meggátolja, a mi akkor sikerült is, s csak két évvel később lőn meg másadszor.¹⁾ ... Kolozsvárnak 1705. előtt — úgy látszik — nem volt pénzverő-háza; de Rákóczi fejedelem ismét életbe léptette; aranyai és *Pro Libertate* feliratu réz pénze, — a mi tömérdek volt Kolozsváratt, — igazolják ezt. 1705. ki is nevezte felügyelőjévé Vizaknai Bereczk György városi ülnököt,²⁾ hátrább látni fogjuk az alatta vert aranypénzeket.

I. Lipót uralkodása a nemzeti fejedelemség haldoklási korszaka, s ez haldoklása Kolozsvár szabad polgári létének és politikai önállóságának. Nem önczél többé, nem a fejedelem koronkénti lakhelye, süvegének egyik értékes boglára, nem is az erős magyar jellegű s jól biztosított alkotmányu kis ország székvárosa: alá szállott, lehányatlott, kis várossá lett, egy sokféle népű s fényes metropolisu birodalomban, magasb politikai czélok eszköze, s a polgárok egyéni, külön, valamint a közönség összérdeke mások érdekének szolgája, Bécs urainak és polgárságának kihasználási tárgya, sokszor áldozata. E helyzet Erdély elválásától kezdve mindig, de újabban 1661. óta, 30 éven át rendszeresen készítettett elő, a midőn Kolozsvár önvédelmi erejét legelébb törték meg, s várát és erődeit német parancsnokok alá rendelték, hogy ő — a meghódított — legyen egyik emeltyüje Erdély meghódításának s alkotmánya lassankénti megsemmisítésének. I. Lipót fejedelemnek ország kellett, őt uralkodó-háza érdeke vezette; autocrata volt, uralkodói elve saját akarata s az erősb joga, politikájának sarkpontja Erdélynek megszerzése a magyar korona jogán a Habsburg-örökség növelése végett. Új vészterhes idők kezdete e korszak, mely nyiltan s rendszeres öntudatossággal rombol, vagy korhadni engedi s bomlasztja a régi alkotmányos intézményeket politikában és egyházban, de újakat nem alkot, tapogatódzik és kísérleteket tesz, rendel és parancsol — osztrák minták szerint. Minket illetőleg különösen két eszme uralkodott ez időbeli nagy politikán és intéző elméken: az erdélyi fejedelemség egykori

¹⁾ *De Rebus memorabilibus Transsylvanie Anni 1705.* P. Joannes Gyalogi. Kézirat gr. Kemény J. gyűjteményében az *Erd. Muzéum* birtokában. *Adversaria.* Tom. III. 1610. A. 1707. 353. l. I. *Szigethi Album.* 1860. 192 l.

²⁾ *Tört. Eml.* II. k. 99. l.

önállósága minden jellegének s a reformált hitvallásu fejedelmek által a protestantismus és lelkiismeretszabadság javára létesített alkotmányos állapotoknak megszüntetése, a r. katolikus hitvallásnak átalában, s különösen a jezsuita rendnek egykori birtokaiba, jogaiba s hatáskörébe vissza helyezése. Az elsőnek legerősb oszlopa, az utóbbinak legkitartóbb ostromlója, a reformatio vívmányainak legbátrabb védője Kolozsvár volt. Ennek megtörése volt a cél, melyet a bécsi kormány maga elé tűzött. Az utolsó magyar fejedelem halála óta lefolyt 15 év ez irányban rendkívüli haladást és térfoglalást mutat, de nagyobbak útját egyengette meg, s alapját rakta le nagyobb és szükségképen bekövetkező mélyebbre ható változásoknak — a mint később látni fogjuk.

XXXIII. FEJEZET.

I. JÓZSEF URALKODÁSA. [1705—1707.]

II. RÁKÓCZI FERENCZ —

I. JÓZSEF EGYÜTT URALKODÁSUK. [1707—1711.]

I. József 1705. május 5. foglalta el atyja trónjait,¹⁾ s azok közt, mint magyar király. Erdély fejedelmi székét is, azon hűségi eskünél fogva, melyet Erdély 1692. a *Lipót-hitlevél* elfogadásakor a szebeni országgyűlés t. czikkei bevezetése szerint atyjának és neki egyszerre tett le,²⁾ a mi ugyan nem választás, de hódolat volt és kötelező erővel birt. A fejedelem biztosító hitlevelet adott ki az ország törvényei, s főleg a *Lipót-hitlevél* megtartásáról, a kk. és rr. az 1705. decemb. 15. segesvári országgyűlésen hűségére újabban megesküdték.³⁾ Előbb bár háborgatva, de mégis teljhatalommal birta az országot, II. Rákóczi Ferencznek az 1607. márcz. 28 — ápr. 21-ki m.-vásárhelyi országgyűlésen másodszor történt fejedelemmé választatásáig;⁴⁾ a ki már 1704. jul. 6. a gyulafejérvári országgyűlésen megválasztatott volt,⁵⁾ az erről készült oklevelet a négy bevett vallás és 3 nemzet fiaiból választott küldött-

¹⁾ *Századok.* 1879. III. füz. 194—195. ll.

²⁾ *Szász, Sylloge sat.* 133., 139., 142., 145., 151. ll.

³⁾ *Századok.* 1879. III. füz. 195—196. ll.

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diact.* IV. k. 315—356. ll.

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diact.* IV. k. 264. l.

ség neki megvitte, s őt a fejedelemség elfogadására kérte, el is fogadta, de a had szerencséje nem kedvezvén: csak két év mulva, foglalhatta el a fejedelmi széket, a mikor a fejedelmi föltételek és esküforma az I. t.-czikkbe igttattatván: ő arra, a kk. és rr. a IV. t.-czikkbeli hűségi esküformára hitet tettek, s hogy a távollévők is a szerint tegyék le, meghatározták. ¹⁾ Az első választás és Rákóczi fejedelemsége ellen az 1704. aug. 2-ki szebeni országgyűlés, ²⁾ utóbbi ellen a kir. kormányshék tiltakozott, az országgyűlést és végzéseit semmiseknek jelentvén ki, ³⁾ a minek azonban hogy jogérvénye legyen, országgyűlésen kell vala történni. II. Rákóczi Ferencz fejedelemsége 1711. ápr. 29. a *szathmári békével* végződött. ⁴⁾

I. József 1707-től fogva másod izben 1711. ápr. 11-n történt haláláig ellenfelével folytonos harcban élve uralkodott; halála napja és a *szathmári béke* aláírása napja közötti 13 nap időközében társfejedelem Eleonora özvegy császárné és királyné volt. ⁵⁾

Kolozsvár vára régen béke, szabadság és polgári jóllét menhelye volt, ez időben örökös harc, ostrom és védelem küzdtere, barát és ellenség rombolása tárgya. Már említve volt, hogy egy-egy darab várfalát a fejedelem is, Rabutin tábornok is lerontatta. 1706. május 17. megparancsolta Rákóczi fejedelem, hogy a kurucok által lerontott, s a németektől fölvettetett falakat a város építse meg. ⁶⁾ Május 21. a munka elkezdődött s jul. 5-ig tartott, ment rá 28 nap, 161 kőmíves, 853 napszám; ezen kívül porond, mész, cseber, deszka, kád, csákány, kapa, kötél, s más építési szerszámok, a költséget 3000 m. frtra emelték. ⁷⁾ Alig volt itt készen a fal, br. de Tige ismét porral rontatta le egy másik részét. ⁸⁾ 1707. gróf Károlyi a szabók bástyáját [*Bethlen*-bástya] vettette fel porral s seregével kivonult. ⁹⁾ Ugyanazon évben br. de Tige jött a kolozs-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* IV. k. 317—327., 330—331. ll.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* IV. k. 263—264. ll.

³⁾ *Újabb Nemzeti Könyvt.* Első folyam. 376. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diact.* IV. k. 391—403. ll.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CCXXVI. sz.

⁶⁾ *Tört. Eml.* II. k. 101. l.

⁷⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 438. sz.

⁸⁾ *Tört. Eml.* II. k. 105. l.

⁹⁾ *Tört. Eml.* II. k. 108. l.

vári német helyőrség segélyére, febr. 5. a várost megsarczolta, a jezsuiták adtak abba 204 m. frtot, Almási Mihály unitárius püspök 25 frtot, az alparéti malom helyett Kolozsvári Dimény Pál plebánus elébb 540, azután ismét 600 frt, Suki Mihály 20 frt, Szappanyos Mihály polgár 100, Rediger György 100 frt sat. 300 polgár és polgárné együtt 5982 frtot 59 p.¹⁾ Egy más *Regestrum* szerint, melynek czíme: *bárá Tige túzi sarcza*, még a következő ismert nevűek fizettek tetemes sarczot: Csepregi Sámuel 20 frtot, tiszt. Dimény Pál 6, Szakál Ferencz 12, tiszt. Ajtai Mihály ur 28 frt 80 p. Árkosi Lászlóné, kántorné 15, tiszt. Némethi Mihály ur 50, a lutheránus prédikátor 6 frtot.²⁾ Megint más hivatalos adat szerint a városra ekkor kivetett hadi sarcz 8000 frtot tett.³⁾ 1707. aug. 21-n Barcsai Ábrahám tudósította a kolozsvári főhadnagyot, hogy a hadak fizetésére 15 nap alatt jóféle pénzben szedjenek fel a polgárságon 2000 r. frtot, a pénzt régi értékében számítván, egy polturát 3, egy marjást 34, egy zlótot 105 pénzben.⁴⁾ Sept. 5. a Hassági táborból gr. Pékri Lőrincz parancsolta, hogy 3 nap alatt 2000 frtot adjanak a hadaknak, különben a következőt tulajdonítsák maguknak, ha a haza szolgálatára kedvetlen remediumokkal kényszerítettnek. Hogy az megszorodott vitézlő rend annál inkább consoláltassék — írja a tábornok — a felséges fejedelem oly rendelést tétetett, hogy nekik *fejér pénz* fizetessék. A parancsnok azt is tudatta, hogy e pénz az ő ezrede havi fizetéseül van útalványozva, siessenek előteremteni.⁵⁾ 1707. octob. 26-tól 1708. febr. 2-ig Löffelholz de Kolben tábornok ezredére Kolozsvár költött 1532 frt 69 p. áru fát, 50,290 szál gyertyát, konyhárávalóért 1632 frtot 82 p., kárt szenvedett 2961 frtot 64 p., összes költsége 6620 frt 5 p.⁶⁾ Herbeville tábornok hadseregének és a Toletiezrednek egy télen a rendes hadi adómennyiségen feljül nyugtatóvány s visszafizetés ígérete mellett 44,000 r. frtot. E felett a Rákóczi-zavar beálltával a kuruczok be-becsapása által gyakran mezei és szőlői dülattak fel, külvárosai elégték, az ostrom alatt a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 442. sz.

²⁾ Az *elébbivel* együtt.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 647. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 449. sz.

⁵⁾ Kivül rá írva: megérkezett sept. 11. *Városi levélt.* Fasc. II. 450. sz.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 454. sz.

császáriakat egyedül Kolozsvár tartotta.¹⁾ Elhez járult a polgárságon való kegyetlenkedés és magán megterhelhetésök. Mikor Schlick tábornok az 1705. novemberi zsigói csata után négy nappal Kolozsvárra beindult, a városnak elébe küldött követeit a rácok levágták, Tolnai István önként nyitotta fel a kapukat, sokan kegyelmet kérni gyalog mentek elébe iszonyu rettegés közt. Nov. 16. Herbeville marsal is bement a városba, két hétig tanyázott ott a nagy ármádával — írja Vizaknai — mindenöket megették, megitták, semmijök nem maradt.²⁾ A vár parancsnoka Stein-Leffel tábornok aratás idején kelt napi parancsában szörnyücket rendelt a polgárságnak megtartás végett: „a kinek a városhoz közel buzája van, legfőlebb negyednap alatt levágassa s elcsepeltesse, a bort a katonaság markotányosainak illő áron s az élelmi szereket ne adják drágábban mint eddig, írják fel az idegenek nevét, s a kik a városban benn akarnak maradni; a gyanusokat nyomozzák ki s jelentsék fel; a városiak a kőfalak bástyáin felosztatván: a jövő vasárnap és e holnap 22-n reggeli 7 órakor mindenki a maga bástyáján jelenjék meg, s a további parancsot ott várják; a tanács a nagy piaczon szuroknak való nagy réz edényt készíttessen, hogyha az ellenségnek támadása lesz, azzal mindjárt világ gyujtassék, lámpása is minden gazdának legyen, s mivel — a mitől Isten őrizzen! — minden órában támadhat tűz, minden gazda nagy edényekben, kádakban vizet tartson. Reméli, hogy minden kívánságának eleget tesznek . . .”³⁾ Mint a város hölgyeinek érzületét jellemző ténynt emlitem meg a Brassóban betegen fekvő br. Kriegbaum helyébe kinevezett gróf Montecuccoli Hercules ideiglenes vezénylő főttábornoknak 1710-ik év végén kelet nélkül kiadott hirdetményét, melyben Kolozsvár hatóságával tudatta: „hogy kebelében vannak oly özvegyek, férjes asszonyok és hölgyek, a kiknek férjeik, fiok, bátyjuk és öcsük a Rákóczi fejedelem táborában vannak, s a kiknek a nők és hölgyek a császári katonaságtól megtudott minden újságot és hírt, minden történt dolgot megirnak, sőt őket ruhával, étellel-itallal s egyéb jókkal táplálják. Szigoruan megparancsolta azért a város főhadnagyának és tanácsának, hogy az özvegyeket és

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 647. sz.

²⁾ *Tört. Eml.* II. k. 101. l.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 464. sz.

más nőket december hó folyamában személyválogatás nélkül üzzék ki, meg nem engedve, hogy a gabonájokból s más felkelhető javaikból semmit magukkal vigyenek; sőt azok minden javait a kitűzött időhatárig előtte mutassák be. Ezen szigorú eljárás alól csak úgy tehetik magukat mentekké, ha férjeiket, fiaikat, rokonait az irt ideig a kuruczoktól visszahívják és szállítják, mely esetben nemcsak jószágaikban s javaik birtokában megmaradhatnak, sőt azoknak a császártól kegyelem is adatik, a kik ha magukat illőleg jelentik s bemutatják, javaikban megoltalmaztatnak.“¹⁾ Minő hatása volt e kemény parancsnak? az emlékirók nem szólnak róla. A kiűzés oly hölgyek irányában, kiket özvegyekké s árvákká a háboru tett, a legridegebb télen, nem katonai szigor, de kegyetlenség, sőt embertelenség, a mit lovagias nemzetek fővezérkara nem tart megengedhetőnek, s a mit a háborunak sem joga, sem célja nem igazol. . . . Tényekben nyilvánuló szomorú képet ad Kolozsvár helyzetéről a tanácsnak ez időben a kir. kormányshékhöz intézett panaszos felirata. „Nem kétkedik — ugymond — hogy jól ne tudnák ő Nagyságuk és kegyelmek a nemcsak vég helyben levő, de ugyan a végveszedelemnek és a gyakori háboruságok örvényébe kitétetett szegény Kolozsvár városnak nagy pusztulását és csaknem véginségre jutását. A háboruság előtt 1703. a város a kir. kormányshék rendeletére magánosoktól 6000 frtot vett fel és adott Vass György kezébe megtérítés föltételével, 1704. 13,000 r. frtot, természetben való szolgáltatásokkal. E két esztendőben 40—45,000 frtig ment fel költségek, mik még nem térültek meg. 1705. Herbeville tábornok bejövetelekor legalább 57,941 m. frt 29 pénzt adtak terményben s egyebekben. Ezenkívül a Toleti-ezrednek maguk borát is oda adták s még vettek 1706 forint árut. Ostrom alá esvén a város: minden marhát a katonaságnak kellett levágnatni, főzeléket adni s készpénzt 2000 frtot. Br. Tige sarcaáért a két eklézsia malomhelyét tették zálogba s másoktól is nagy összegeket vettek fel, együtt 10,707 frtot. 1707. octob. 18. Rabutin tábornok érkezvén meg a felség ármadájával: a két eklézsia búzáit felmérték, 185 köblöt, ugy zabját, árpáját, töfkölyét; a lovaknak ismét vettek 173 köből zabot. A megmaradt kevés nép költött a katonaságra 3086 frtot 96 p., viasz és faggyugyer-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXIV. sz.

tyára 2159 frtot, a keresztülment katonaság és őrség számára terményt és konyháravalót 4489 frtot 92 p., átmenő tábornokokra 1025 frtot 45 p., különféle köz szükségekre 1235 frtot 45 p., várerősítésre 630 frtot 48 p., készpénzt Löffelholz tábornok és kapitány Schwartz kicsikart 1200 frtot, levélhordó postákra 1928 f., napszámosokra sütőházakban, malmokban, konyhán, császár szekerei mellé 25,590 személyre, ételökkel együtt, naponként 40 xrt véve, tesz 10,236 f. Ezek — mint a felirat szól — noha igen sokak és hitel felett valók, mégsem lehet elhallgatniok az ő régen néppel bővös, épületekkel teljes megbecsülhetetlen külvárosaiknak elpusztulását, városuk sok lakosinak megöletését, mint belső utczaikban is drága házaiknak, palotáiknak elromlását, a sok *blokada*, *obsidio* és *revolutio* miatt elfelejthetlen hasznos örökségeiknek, szállóiknek malmaikkal elpusztulását, sok jövedelmű malmaik porrá s hamuvá tételét, melyek ha számításra vagy becsüre mehetnének, könnyen tennének — ha feljül nem mulnák azt — *egy milliót!* Igy ruinálódván azért és egészben extremitásra jutván városuk, könyörögnek ő Nagyságoknak, kegyelmeknek: hogy mások helyett tett költségeiket térítették meg, a Toleti-ezrednek adott és vett borért elégíttesse ki Maros-, Aranyos- és Udvarhelyszékkal, elkergetett embereiknek vagy kuruczokká letteknek javait, kik a város földjén vannak, a köztük lakó nemesség ne foglalja el, azok egyenesen a városi fiskusra nézván, kevés ideig fizetéstől tétessék mentté . . .“ A panaszirat ama már ismert megdöböntő bezárással végződik: *Romlott Kolozsvár városának Hadnagya, mellette levő Assessorival és az egész Communitással együtt . . .*¹⁾ S hogy e panasz valóságon alapult, bizonyoságot szolgáltat rá a mondottak mellett még két adat. *Egyik* az, hogy a város 1706. ápril 19. kért Kapi Gábor jezsuita pater superiorától 200 frtot kölcsön, s felhatalmazta, hogy a jövő szüretkor a város akármely polgárának *Hója*-hegyi borát 500 vederig önhatalmulag lefoglalhassa.²⁾ *Másik* a tanácsnak 1710. [*kelte nincs megjegyezve*] a kir. kormányzékhez hivatalosan tett ezen nyilatkozata: „Költségünknek csak az adóból vagy gazdaságból kell kitelni; de az elsőből nem, mert Isten, világ s Nagyságtok látja, hogy a hely

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 441. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 439. sz.

nagy, a lakos ember kevés; ha felvottetik az adó, nagy része urak, nemesi rendek házára megy, más része a négy vallásbeli egyházakra, harmadrésze a pusztá telkekre, negyedrésze a már elsajátolt néhány emberből álló város tehetetlen népére.¹⁾ Egy később, 1751. a felséghez kárpótlásért benyújtott kérvényében Kolozsvár a Rákóczi-zavarokban 1703-tól 1707-ig tett készpénz kiadását 34,712 f. 42¹/₂ xrra számította, tételenként hitelesen igazolva azt.²⁾ Nem forgott Erdélyben — mondja csaknem elfogódott hangon Cserei, az akkori események szemtanúja és történetírója — egy város, mint ez, annyi változáson: *Kincses Kolozsvárból holdus Kolozsvár lőn a kétféle had között. Annál több [magyar] kerített város sem volt Erdélyben, az is elpusztult.*³⁾ Elszorul a szív ezek látásán. Mintha Ilium bukását s fölötte Odysseus keserveit olvasná, annak dicsősége, ennek bűne nélkül. Mert valóban Kolozsvár népe meg nem érdemelve jutott e sorsra. Egy hajdan virágzó jóllétben élő várost a bukás ily mély örvényére sodorva látni, hogy magát erkölcsi testületének feje évek során hivatalosan *Romlott Kolozsvár városának* vallja és írja a világ előtt, oly jelenség a történelemben, mely közrészvétet kelt s tanúságot ad a népeknek és községeknek, hogy ezt bölcseséggel s határozottsággal idejében kikerülni igyekezzenek.

Kolozsvár panaszai az országéival együtt a kir. kormányzék útján a felség elé jutván: az onnan ápril 12. érkezett legfelsőbb elhatározásnak rá is alkalmazható két pontja: „A forradalmiak házai ne romboltassanak le, hanem tartassanak meg a felség iránti hűségben megmaradtoknak ajándékozás végett Az 1705. ostrom idejében Kolozsváratt volt várparancsnok Kaltenplatt vonassék a letétemények iránt számadásra. A felség mindig meg fog emlékezni azokra, a kik a forradalom alatt hűségben megmaradtak.”⁴⁾

A várfalakon és bástyákon esett romlások közül csak a *szabót bástyája* igazítottatott ki; emléket maig fentartotta a várban bennlevő azon földszinti ajtó felett, melyen a bástyába jutni lehetett,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 474. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1039. sz.

³⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* Új Folyam. 373. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1706. 156. sz.

egy síma kőlapon levő felirat: *El torony a forradalom idejében 1707. october havában gróf Károlyi Sándor rendeletére porral rontatott le s L. B. Kriegbaum kegyelmes ur és erdélyi császári hadseregrevezénylő tábornok parancsára újra építetett 1709. évben.*¹⁾

A *közégyonnak* némi gyarapodására volt a pénzverő-ház, mit I. Lipót fejedelem megszüntetett. Hogy II. Rákóczi Ferencz 1605. helyreállította, leginkább két aranypénze igazolja, melyek egyikének körirata az egyik lapján: *Erdély új arany pénze* [MONETA NOVA AVREA TRANS.]. Faragott karimájú koronázott paizs szívében Rákóczi sasa s a kerék, mint ősi czimere, körötte a sas, nap és hét vár, Erdély hármass czimere, [melyből azonban az egyik székely czímerjelvény, az új hold hiányzik]. Másik lapon: *Az elnyomott valahára föltámad* [TANDEM OPPRESSA RESVRGET]. Hármass halomból nyulánk pálma fa emelkedik ki, a téren: K. [OLOS] V. [AR] és 1705. év. Ez minden kétségen kívül kolozsvári veretű. A másik, mely szintén egy arany nagyságu pénz, 1707-ből való; egyik lapon a fejedelem neve s czimere, a másikon szintén a címek egy része s H. V. betű, a H-val a K-t vélik fölcseréltnek. Én tudományos megállapítás előtt elégnék tartom a megemlitést²⁾ azon okból, mert egy 1706. márcz. 15-ki *Leltár* szerint a kolozsvári kamara pénzverő szerszámvasai egyenként megmázsálva³⁾ Szebenbe vitettek. A köz-

1) HAEC TURRIS
EST TEMPORE REBELLIONIS IN
MENSE OCTOBRI ANO 1702 IVSSU
COITIS ALEXDRI KAROLI PULVERIB.
DESTRUCTA ET ITERUM EX MANTO EXC
CELMÍ D. D. L. B. KRIEGBAVM CAESARE
TRANSILVANIAE GENERIS COENTIS ERECTA. ANNO 1709.

Erdélyi Nemzeti Társalkodó. 1840. I. félv. 65—66. II.

E császári hadvezér egy Rákóczi fejedelem elleni üldözö parancsa látható: OKLEVÉLT. CCXX. sz.

²⁾ *Dr. Érdi*: Erdély Érmei. 162. 1.

³⁾ *Első mérés*: egy nagy kovács üllő, más két nyolczszögű ötves üllővel, egy nagyobb és kisebb pörölylyel, nyom 1½ mázsát.

Második mérés: egy gépelyhez való kétágu vas, egy pörölylyel és más darab vassal, nyom 1½ mázsát.

Harmadik mérés: holmi darab vasak 1½ mázsa. *Negyedik m.* 1½ m. *Ötödik m.* 1½ m. *Hatodik m.* 1½ m. *Hetedik m.* 1½ m.

Nyolczadik m. egy öreg szakasztó, négy kisebbel, egy példázó, egy kis lapító 6 drb aczállal és más drb vassal 86 font.

ség és magánosok gyorsan rohantak a közromlás örvénye felé. A távozó ellenség mint a megérkező jó barát egyiránt parancsolt, sarczolt, pusztított és égetett. A város polgárainak egy része kibújdosott, az otthon maradottak a szűkölködés igájába görnyedten kétségbe esve, szorongás közt várták a dolgok jobbra fordulását, még — sokáig hiába!

Politikai életében rég ohajtott fordulat történt. Egy évtizeden át kérte régi polgári állapotára visszahelyezését, de sikere nem volt. Most a fejedelem meghallgatta kérését, s 1709. aug. 10. kelt kir. leiratában kivánságát teljesítette. „Kéréssel járultak elé — mondja — Kolozsvár főhadnagya, esküdt birái és közönsége az iránt, hogy még boldogult atyja, I. Lipót fejedelemnek elébe terjesztették volt, hogy városuk Apafi Mihály fejedelem idejében, Várad elfoglaltatása után az ország kk. és rr. által véghelyi állapotba tétetett, s jogaikon, kiváltságaikon, mesterségeiken és szokásaikon némi erőszak követtetett el, kapitányt tettek fejjé, a kinek nemcsak katonai-, de polgári törvényes és gazdasági ügyekben is alárendeltettek, azonban azon reményt nyujtva, hogy mikor Várad a török alól kiszabadul, városuk régi állapotába visszahelyeztetik. De már a régi véghelyi szükség megszűnt, Várad a fejedelem atyja dicső fegyverei által évek óta vissza van véve, a véghelyi állapot: a kapitányi állomás, nemzeti katonaság és a városi polgároknak a török elleni hadi működésekben való részvéte fölösleges, régi helyzetöknek tehát visszaadatását kérték. A fejedelem atyja meghallgatván az erd. kir. kormányzékot, s megértvén a gróf Bánffy György mostani kapitánynak és erdélyi

Kinczedlik m. drb vas 25 font. *Összeg:* 11 m. 41 f.

Az irat címe: Szebenbe vitt pénzverő szerszámvasak *Registruma*. Belől: 1706. márcz. 15. megmázsálva, lött ennyi mázsza, mit elvitt a pénzverő Hofmeister sat.

Egybehasonlítva e tárgyakat az 1701. gróf Apor által *Leltárba* vett pénzverő - házi leltári tárgyakkal [*látható a II. kötetben*] kitűnik, hogy akkor csak a mellékes részeket, székeket, asztalokat, sat. leltározták s viték vagy zárták el, de a pénzveréshez tulajdonképen tartozókat nem leltározták, el sem vitték, azok mostanig voltak Kolozsváratt. I. József nem veretett, s az itteni pénzverő - házban vert utolsó pénzdarab az, a mit megismerttettem.

Kiadta *Kurtány József* Kolozsvár jegyzője. *Városi levélt.* Fasc. II. 457. sz.

kormányzónak nézetét, a ki ugy nyilatkozott, hogy abból neki kára lesz s kérte e hivatalban megtartatását; dicsőült előde a dolog érett megfontolása után ugy találta, hogy Kolozsvár kérése oly alapokon nyugszik, hogy az igazság és közjó érdeke kívánja korábbi állapotába visszahelyeztetését, a melybe Várad elvétele előtt politikai, törvényes, polgári és gazdasági tekintetben volt, s ezen visszahelyeztetést még 1704. márcz. 5. állhatatosan elhatározta, s végrehajtása ellen semmi egyéb akadály nem volt, mint a mostani mozgalmak, melyek miatt szükséges lett volna, hogy ő felsége Kolozsvárról a helyőrséget vonja ki, tornyait és falait rontassa le, hogy azok az ellenségnek buvóhelyül ne lehessenek, s egy ideig őrség nélkül az ellenségnek tetszésére hagyja. De most Isten segítségével a lázadók serege legyőzötven s Kolozsvár a felség birtokába visszavétetvén: a város esedezett előtte is, hogy az előbbi jogaiba visszahelyeztetést erősítse meg s azt tanácsával és a mostani erdélyi kiküldött kormányzó bizottság tagjaival is tudassa. A fejedelem, a ki előtt semmi sincs elsőbb, mint hogy az alatta élő népek törvényes jogait, kiváltságait, szabadsalmait és szokásait épen és sértetlenül fentartsa és védje, sőt ha azok az idők és események mostohaságai miatt elenyésztek vagy megváltoztattak, nekik visszaadassanak és helyreálltassanak, megtekintve Kolozsvár városának iránta és háza iránt nemcsak a mostani ellenséges időkben, de más alkalmakkor is tanusított hűségét és tett szolgálatait: az ő előbbi törvényes jogaiba, kiváltságaiba, szabadsalmaiba és szokásaiba, melyeknek ő politikai, törvényes, polgári és gazdasági tekintetben Várad elvétele előtt birtokában volt, boldogult atyja által törvényesen történt visszahelyeztetését mindenekben nemcsak helyben és jóvágyni és megerősíteni kegyelmesen elhatározta, de azt ezen királyi levele által tényleg meg is tette s Kolozsvár városát s annak minden polgárait és lakóit, azok örököseit és jogutódait s következőiket minden említett törvényes joguknak, kiváltságaiknak, szabadsalmaiknak és szokásaiknak azonképen való használatába helyeztetni és állítja vissza, a minőkben és a mint Várad elfoglalása előtt volt, a legjobb formában és módon, a mint ezt a kedves Erdély tartományának adott *hitlevél* tartja, s akarja, hogy ezen levele mindenhol hitlevél és kiváltság erejével birjon. Meghagyta azért erdélyi tanácsosainak, a kormányzó bizottság tagjainak, a megyék

fő- és alispánainak, biráinak, szolgabiráinak, a székelj székek és vidékek kapitányainak, alkapitányainak, biráknak és alkirálybiráknak, nemkülönben a szász székek és vidékek királybiráinak, polgármestereinek, biráinak és városgazdáinak, s végre minden hívének átalában, különösen pedig Erdély és a magyarországi részek kk.-nak és rr.-nek, hogy előlnevezett Kolozsvár városát ezentúl minden jogai, kiváltságai, szabadalmi és szokásai azon állapotába és azonképen való használatába visszaállítottnak és visszahelyezettnek tekintsék, a melyben voltak Váradnak a török által elfoglaltatása előtt politikai, törvényes, polgári és gazdasági tekintetben, s őket nemcsak mindazokkal mindenképen élni, azokat élvezni és birni engedjék, hanem mindenki ellen, a ki ellenkezőt megkisérleni merne, védni, oltalmazni és fentartani mindenben tartozzanak és legyenek kötelezve . . .“ Hátrább ez volt ráírva: „E kiváltságlevél az erdélyi kk. és rr. előtt felolvastatott és kihirdettetett az. 1712. évi novemb. 12-kére Medgyesre egybehívott országgyűlésen decz. 20.“¹⁾

E kir. visszahelyező kiváltság- illetőleg hitlevelet a fejedelem 1709. aug. 12. az erdélyi kormányzó tanácsához megküldötte azon meghagyással, hogy arról minden törvényhatóságot értesítvén: őket szigoru maguk ahoz tartására útasítsa.²⁾ Vizaknai Bereczk György, az ismeretes emlékiró és a dolgok új rendében kolozsvári első királybiró, így emlékezik meg ez eseményről: „Ez esztendőben [1712. tehát a kihirdetés után] Aprószentek napján választattam Kolozsvár városának első királybirájává, minekutána a város privilegiumát és dicsőséges szabadságát a császár ő felsége helyreállította volna . . .“³⁾ Kolozsvár tehát 1665. megcsorbitott polgári alkotmányát s törvényhatósági ősi önkormányzatát csak 1709. illetőleg 1712-n, 47 év után kapta vissza. Mennyit epekedett és költött a polgárság, hányszor kért és könyörgött érette a város! Mily sokszor reméltek és csalódtak, mig végre lehetővé vált, hogy ismét szabad polgárokként s mint önkormányzatu város az alkotmány oltalmában, a katonai hatalmaskodásoktól megvédve létezessenek. Majd látni fogjuk, mennyiben érték el e czélt.

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXXII. sz.

³⁾ *Tört. Emlékek.* II. k. 115. l.

A magyar királyi városi alkotmányrendszer ismertetéseül helyén valónak látom a Kolozsvár városi polgárság közé bekebelezés föltételeit és ünnepélyességi formáit egy a XVI-ik század elejéről való eredeti adat alapján emlékezetben hagyni. „A ki Kolozsváratt megtelepedni s valami keresetet gyakorolni akar, e pontokat köteles minden kivétel és tekervényesség nélkül megtartani. 1. A tanácsnál magát illendően jelentse, 2. érdemeit világosan adja elé és igazolja, 3. minő sorsuak és polgári állapotnak szülői s addigi életét hol és hogy töltötte el, hitelesen mutassa ki, 4. nősüljön, 5. magát a polgárság közé vétesse fel, [*incorporáltassa*], elegendő birtoku polgárok kezessége mellett, miután lakhelyéről, vagy elegendő polgári birtokról biztosítékot mutatott elé, 6. a város minden köz szolgálatát arányosan hordozta s a szállásadásban és minden rendes és rendkívüli adófizetésben részt vett; 7. a tanácstól való függést ismerje el, a város megerősített és használatban levő *Unio*-ja, jogai, szokásai, a bevett vallások ellen titkon vagy nyilván, az ország felsőbb vagy alsóbb rendeinél, vagy bármi más emberek és személyek által valamit tétetni, ezek ellen mesterkedni, s így a városnak bármiképen kárára lenni ne merészeljen, 8. a várost semmi idő viszontagságai közt el ne hagyja, de minden ellenkező sorsban helyt maradjon, 9. a maga hasznát polgártársai sérelme és nyilvános kára nélkül keresse, 10. idegen bort és más italokat idegen földről a városba semmiképen be ne hozzon... Mindezekben mint becsületes, jámbor és igaz férfihoz illik, magát életében és magaviseletében egyenesnek, hasznosnak és kijöhetőnek bizonyítsa...¹⁾ Ezekben az elvek vannak kimondva, alkalmazásuknak azonban különböző időkben és viszonyok közt különböző alakja volt.²⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3960. sz.

²⁾ *Első alak.* 1638. febr. 21. Kopácsi Bálint, kolozsvári, magyar nemzetű, aranyműves, tiszteletes Kopácsi Antal polgártársunk fia kérvén és érte kezesek levén Telman Márton és Lajos máskép Szabó János száz-férfiak, miután az ünnepélyes esküt letette, s a törvény szerint fizetendőket lefizette, a polgárok sorába fölvétetett s azok *Album*-ába beiratott a jegyző jelenlétében. m. pr. [praesente *Notario*]

Van a város levéltárában egy j.-könyv, melyet 1625. jan. 14. Fenési Márton üresen ajándékozott Conrad István városi jegyzőnek, s ő azt másra is, de főként a város polgárai közé bekebelezettek neve bejegyzésére kez-

Az országgyűlésekre, melyek pártgyűlések s csonkák voltak, néha fegyver oltalma alatt vagy erős várakban tartva, meghivatott ez idő alatt is Kolozsvár. A városi levéltár egyetlen ily meghívás

dette használni s használta a míg élt, azután más jegyzők is folytatták. Czíme ez: „*Album, sive Liber continens Incorporationes Civium Civitatis Colosvár per seriem Annorum consignatus, ut plurimum manu Jurati Notarii solito more post praemissum homagium factus.*“ A könyv 293 levélre, vagy 586 lapra terjed, főbb alkatrészei ezek:

1. **Index** Nominum propositor. et cognominum universor. Civium et Inhabitorum Lib. Reg. Civit. Colosvár **Albo** sive **Libro** hoc ut plurimum manu jurati Notarii solito more inscriptor. Ordine Alphabetico subscriptor. et consignator. A. 1699. per *Petrum Rákosi* jurat. ejusd. Civit. Notar. m. pr. Continuatum A. 1713. per *Johannem Handsáros* Civit. Notar. m. pr.

Az Index kiterjed A-tól I betűig 79 levelen, több nem készült el. Nagy történelmi becű anyag, de közlését a tér szűke nem engedi.

2. Anno Domini MDCXXXVIII. tiltakozások 3 ívrétű levelen.

3. Az *Album* s néhány másféle bejegyzés.

4. 1638-an kezdődő bejegyzések 1676-ig.

A bejegyzésekben nincs időrend és folytonosság, a könyv tárgya sem egy, de a jegyzők különböző céljaikra használták szükség, kedv és ötlet szerint.

Másik alak: 1675. sept. 22. Szabó máskép Szijjgyártó János, a ki kolozsvári, szász nemzetű, s tímármesterséget űz, hasonnevű kolozsvári polgár és szijjgyártó fia, nemes Hosz Pál és Nagybányai István kezessége mellett, a szokott eskü letétele után a város polgárai *Album*-ába beiratott... A város jegyzője távollétében: Nagybányai István m. k. *Ismét másik:* 1676. május 27. nemes Dreszler Márton, szász nemzetű, vallására unitárius, mesterségére szabó, nemes Timár Bálint és Rhener Márton városi ünlökök kezességére, *Kolozsvár lakói* sorába felvétellett s előbb a szokott hitet letévén, a város *Album*-ába beiratott, jelen levén a jegyző = praesente *Notario* m. pr. *Megint egyben* az előzmények az eddigiek, berekesztés ez: *Az Album*-ba beiratott, letévén előbb a szokott esküt s megfizetvén a törvény szerint fizetendőket. Ennek azért kellett fizetni, hogy nagyszombati *német* volt, nem kolozsvári. Hátrább egy *lengyel* is fizetett. Soknál nincs említve a fizetés, sem az attól való fölmentés.

Megint más fölvételi alak: 1688. decz. 30-ról: N. N. fölvétellett *Kolozsvár nemesi sorába* [az olvasó ismeri már ezt a polgári nemességet,] letévén előbb a szokott esküt s megfizetvén a fizetendőket.

Egy 1689. febr. 16-ki fölvételi alak: N. N. fölvétellett Kolozsvár polgárai sorába. 1692. jun. 13-ról való: N. N. fölvétellett *Kolozsvár igaz nemesi száma* közé. Ez az utolsó ily alakban, ezen túl mind: *Kolozsvár város polgárainak*

emlékét őrizte meg. Az 1709. ápr. 8-kán, tartandó országgyűlésre t. i. [hol?] három követ hivatott meg, kiknek magatartása iránt a város írásban adott útastást. ¹⁾ E gyűlések tárgyalásaiban Kolozsvárt külön illető följegyezve nincs. A nemzeti fejedelmi korszak alatti erdélyi törvényhozás II. Rákóczi Ferencz 1707-ki marosvásárhelyi részleges országgyűlésével bevégeződött. ²⁾

száma közé vették fel. Ekkor kezdődött az eskü [*Juramentum*] helyett a hódolati hit [*Homagium*], így: letévén a szokott *homagialis hitet* sat.

Másik alak 1737-ből: *N. N. a mi igaz polgáraink és lakos társaink sorába számíthatott, befogadhatott és bekebelezetett.* Egy 1739-kiben: *N. N. megígérvén a szokott díjat, az idevaló polgárok közé mint honfi beiratott* [ad *Indigenatum hujatem* inscriptus]. *Máshol* 1744.: *N. N. a városi polgárságra* [ez nem fejezi ki a *conciuitas* egész fogalmi körét] megesküdött; 1753.: *N. N. fölvetetett a városi polgárságra*; 1760.: *a városi polgárságra esküjét letette* sat.

A polgársági díj itt nem volt szám szerint kifejezve sehol, hátrább kiegészítem, ott meg lesz mondva.

Valamennyi az *eredeti j.-könyvekből* kivonva.

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3887. sz.

²⁾ Az egész fejedelmi korszakból a következő törvényzikkeket találtam a *Városi levéltárában*, melyeknek közlését művem érdekében állónak itélem. Az azótai rendezésekkor még kerülhettek elé, de én már nem használhattam.

1559. jun. 12-kére Gy.-Fejérvárra egybehívott s jun. 17. végződött országgyűlés nevezetes törvényzikkének ép példánya; a végső cikkben meg van mondva, hogy a pártosokat kik fogják el. ³⁾

1621. ápr. 29. részleges országgyűlés végzései. ⁴⁾

1650. márcz. 20. gy.-fejérv. országgyűlés végzései. ⁵⁾

1669. jan. 25. gy.-fejérv. országgyűlés articulusai. ⁶⁾

1670. febr. 15. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. ⁷⁾

1670. decz. 1. gy.-fejérv. országgyűlés t.-cikkei. ⁸⁾

1675. május 25. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. [*Csonkán kezdődik az V-ik cikkben.*] ⁹⁾

1676. nov. 11. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. ⁸⁾

1679. márcz. 20. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott articulusai. ³⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 17. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 73. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1019. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 200. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 206. sz.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 208. sz.

⁷⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 221. sz.

⁸⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 224. sz.

⁹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 229. sz.

Az imént ismertetett 1709-ki kir. leirat és kiváltságlevél visszaadta törvénykezési téren is a város birái és birói hatóságai régi jogkörét polgári ugy mint büntető ügyekben.

Az *ipar* terén csönd és pangás. Az *Aranyműves czéh* 1706. czéh-mesterré választotta Vagner Mihályt és Szegedi Jánost, 1708-ra és 1709-re Szegedi Istvánt és Csizsár Györgyöt; leltározáskor az idő félelmes volta miatt a réz tarackokat beadták a *Tárházba* [a mi a

1680. május 28. gy.-fejérvári országgyűlés nyomtatott articulusai. ¹⁾

1681. jun. 10. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott articulusai. ²⁾

1681. nov. 21. kezdődött, 28-n végződött gy.-fejérv. országgyűlésről III articulus. ³⁾

1682. febr. 17. fogarasi országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. ⁴⁾

1682. nov. 12. gy.-fejérv. országgyűlés törvény-cikkei egyszerű másolatban. ⁵⁾

1685. octob. 24. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott articulusai. ⁶⁾

1685. octob. 24. gy.-fejérv. országgyűlés t. cikkei. Másodpéldány, Colophonja ez: Excudit Claudiopoli *Michael Némethi*. MDCLXXXV. ⁷⁾

1687. febr. 13. Fogaras mezővárosban nyomtatásban levő articulusok, Colophonja ez: Claudiopoli per *Michaelem Némethi*. A. D. 1687. ⁸⁾

1707. ápril 21. bezárt m.-vásárhelyi országgyűlésen hozott nyomtatott articulusok egy csonka példánya; meg van a *Limitatiot* illető [VI. *articulus*] egy levele, továbbá a XXIII., XXIV., XXV., XXVI. articulus és *Conclusio*. ⁹⁾

1707. ruás nyomtatott törv.-cikkek I—XXI. articulusig. Elöl a fejedelmi conditiok; a cikkek a XII-diken kezdve vannak meg, hátul a XX-ből két sor.

Jegyzés: Közül is csak a II. t.-cikk, *Apafi Mihály erdélyi fejedelem-ségre való Electiojának Abrogatiojáról*, a III-dik az *Ausztriai ház erdélyi fejedelemséghez való minden jussának s egyéb Donatioinak is abrogatiojáról* — csonka, a XXI-nek a vége, s a XXII. t. cz.-is meg van, hiányzik a XXIII. XXIV. XXV. XXVI. és a *Conclusio*; tehát itt az hiányzik, a mi az elébbi példányban meg van, s így kevés hián kiegészíthető. ¹⁰⁾

Meg van az 1718. jul. 21. passarovitzi békekötés egyszerű másolata is. ¹¹⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 233. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3655. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1965. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 249. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 240. sz.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 255. sz.

⁷⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 256. sz.

⁸⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 261. sz.

⁹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 445. sz.

¹⁰⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3947. sz.

¹¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 53. sz.

város házánál ágyuk s löszerek tartására boltozva készített helyiség volt] a számvevők gondviselése alá, a szakállasokat és puszkacsőket a város szakállasai és puszkacsővei közé; 1711-re Csiszár Györgyöt és Szegedi Gáspárt. ¹⁾ *Az Asztalos czéh* 1705. márcz. 27., a fejedelem parancsára, bombának és golyóbisnak való 6 ládát csinált Gyürki Pál tábormoknak: hossza 5, szélessége 1 sing volt, magassága a mi egy öreg deszkából kitelt; fizettek darabjáért 2 német forintot, a mi 2 m. frt és 40 p. A czéh 10 pénzzel többet kért, de így fizették ki; a képirónak pedig valami czímerirásért, melyet másfél nap elvégzett, s a minék harmada is elég lett volna, fizettek 5 frtot, holott az asztalosok festették és gyantázták meg, a mit nekik jóba nem vettek. 1708. márcz. 2. Szakál Ferencz és Kövendi György elbúcsuzván: a czéh vagyonát leltározták. „Volt a czéhnek a Kismezőn túl a Bodon-kut felett, közel a Nádashoz Kovács Sebestyén és Járai Sámuel árvái szomszédságában egy földje, négy öreg köblös, a Hendelyben szereztek egy szőlőt, melynek mivelésére a czéhnek van egy hordó bora; később a május 23-ki czéhgyűlésben az tűnt ki, hogy az felfogott szőlő volt, bora hasznáért fogta fel s miveltette a czéh a maga költségén. A czéh mesterek miveltetésére ez évre kaptak 3 forintot s dézmául minden 10 vedertől egyet. 1710. márcz. 24. a leltározáskor minden meg volt a konventi kiváltságon kívül, a mit Bécsbe küldöttek megerősítés végett. Új adatott ki, a régi ottmaradt.“ Jun. 10. Szakál Ferencz javallatára nevezetes határozatot hozott a czéh. Dolgoztatott volt t. i. ő ezelőtt 8 évvel Kabós Pálnak egy koporsót, melyet mivel eddig ki nem fizetett, a czéh kiváltsága szerint megtiltá, hogy neki senki czéhbeli semmit ne dolgozzék, míg Szakál Ferenczcel a fizetés dolgát el nem igazítja. 1712. nov. 7. tartott czéhgyűlésben a fejedelem által megerősített czéhkiváltság kihirdetése eszközzésére Szakál F.-et küldötte a nov. 14-kére Medgyesre egybehívott országgyűlésre, a hol ez decemb. 20-n ki is hirdettetett, útra való költségül adtak 12 frtot. ²⁾ Ugy látszik, ez években Szakál és Kövesdi voltak a czéh mesterek. A *Csizmadia czéh* 1709. kezdette j.-könyveiben megkülönböztetni: a mester vagy inas magyar vagy szász nemzetü-e? A *Fösüsök* czéhszabályait 1711. febr. 20. erősítette meg a város

¹⁾ *Az apródok j. könyvéből.*

²⁾ *A czéh eredeti j. könyvéből.*

főhadnagya és tanácsa, j.-könyve 1710. jan. 16. kezdődik. ¹⁾ Ugy látszik, most alakultak legelőbb czéhhé, s a megelőző évi gyűlések célja a megalakulás és czéhszabály alkotás volt, a mi 23 czikkből áll; eredetiek és sajtóságosak ezek: 1. a patricius ifjút tartozzanak a mesterek elébb tanítani, mint mást, nemzetségeről és nemességéről legyen jó bizonyosága, apródesztendeje 3 lesz; 5. felszabaduláskor fizet 2 veder bort, 1 tál ételt, egy pecsenyét, erre a czéh szabadlevelet ad neki; 10. a mely mesterlegény czéhbe akar állani, remekben tartozik csinálni egy öreg fogvájó fűrész, egy apró fogmetsző fűrész, egy jegyzőt s egy paraszt fűsüt; 11. a remek elkészítése után tartozik az egybegyült czéhnek egy tisztességes vendégséget [*collatit*] adni, a mi legfeljebb 8 frtra menjen. E pont az 1711. jun. 20-ki czéhgyűlésben egézzítettett ki. „A ki mester lesz, a következő vendégséget adja: 1. fűszerszámos leves, 2. kolozsvári káposzta egy tisztességes fazékkal, 3. riskása velős konceczal, 4. czitromos nyul, 5. petrezselymes, tehénhússal, 6. egreses, majorsággal, 7. tisztességes sült kövér lúd, mellette tehénhús sült salátával, ugorkával, retekkel, tyúkmonyos perez, dió, magyaró. 15. Ha valamely mester vért talál ontani, a hatalom dolga nem a czéhet, de a birót illeti. 19. Ha a czéhben oly özvegy marad el, kinek férje magát jól viselte, őt és árváit meg ne szomorítsák, hanem a mesterség folytatását neki engedjék meg, úgy, hogy a czéhapán kívül a legényjét akárkinek is elvegyék és az özvegynek adják, hogy az árvák és özvegy élhessenek a mesterség után, míg fősüs urának nevét viseli.“ E szabályhoz útasítás járult, melynek 1. pontja rendelte, hogy a mesterek az apródot mind a négy vallásból fogadják az *Unio* szerint, 3. ha elefánt csont fűsüt hoznak a városra, szabad legyen árulni, mivel nálunk elefánt csont nincs; németországi fűsü árulása is megengedettik, ha bár nem elefánt csont, 5. idegenek vásárra nem méltó munkáit a fősüs mesterek sokadalom napján se engedjék meg. 6. A mely kalmár idegenek rossz munkáit veszi be s idevaló gyanánt a sokadalom egy napján kívül árulja, a biró erejével vétessék el.“ ²⁾ A *Szócs czéhek* az egész országból panaszoltak a kir. kormányzék előtt, hogy kiváltságaiknál fogva nyert bárány- és vad-

¹⁾ Kemény bőrtáblába van kötve, egészen magyarul irták, lejő 1863-ig, a mikor Gilovics József volt a czéhmester.

²⁾ OKLEVÉLT. CXXV. sz.

bőrt Erdélyben senkinek rajtok kívül venni nem szabad; előmutatták az örményeknek saját püspökjök neve alatt kelt kötelezését, hogy soha nyers bőrt nem vásárolnak, de alá vetik magukat a szöcsök kiváltságainak. Megfontolván a kir. kormányzék az iratokat, 1711. ápr. 23. meghatározta: „hogy az örmények mutassák ki, mennyi pénzt adtak a hazafiaknak nyers bőrökért, ezt a szöcsök fordítsák meg nekik s a bőröket vegyék maguk kezéhez. A kiket ezentúl a határokon, tiltott ösvényeken bőrt behozás és kivitel tettén érnek, méltó büntetés alá vétessenek. Kikészített bőrt ellenben mind az örményeknek, mind magoknak szabad venni a szöcsöktől s azokat az országból kivinni is, de mind a bárányok, mind azok bőrének ára meghatározottat, következőleg:

Egy megölhető kövér fekete bárány ára 50 pénz, gyengébb minőségűé. 40 p.

Egy fejér báránybőr ára nyers állapotban, mely ködmönnek való, ára 12 p.

Fekete báránybőr ára nyers állapotban 30 p.

Béllésnek [*subductura*] való fekete báránybőr ára nyersen 15 p.

Fejér báránybőr béllésnek való nyers állapotban 12 p.

A szöcsöknek szabad falukra is kimenni báránybőr vásárlás végett.“¹⁾

A *kereskedelemről* nem találtam megemlíteni valót.

A *szellemi élet és köznevelődés* csekély mérvét, sőt hanyatlását mutatja a *sajtó*, az *iskola* és *szószék*. Mindenütt lekötött erők, félnék munkásság, kevés siker. A magyar irodalmat 4 kalendarium képviselte: az 1707-ki,²⁾ 1709.,³⁾ 1710.,⁴⁾ 1711-ki,⁵⁾ 1 imakönyv,⁶⁾ 1 hittani oktató könyv 1707-ből, mely gróf Teleki Mihálynak volt ajánlva, az író e jelentős jelmondatával: „*Hallgatásban és reménység-*

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Az 1744. 498. szám alatti *egyszerű másolati* mellékletből.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1726. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1760. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1774. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1785. sz.

⁶⁾ *Preces matutinae et vespertinae studiosae Juventutis Coll. Reform. Claudiop.* Impressit Samuel P. Telegdi. Ao. 1706. Csak a cím latin, szövege magyar. *R. Magyar K. I. k.* 1712. sz.

ben;“¹⁾ végre egy zsoltáros könyv 1710-ből, melynek írója: „bújdosóvá lett enyedi tanár, kora leghirnevesebb ev. reform. tanára; művét ajánlta gr. Teleki Sándornak és nejének gr. Bethlen Juliának, ajánló levelét írta ugyan ő Nagy-Enyeden, *collegiumoknak hamva és kőpora* között 1710., művét kezdette Szathmárt a *bújdosásban*, decz. 10. 1707., végezte Nagy-Bányán aug. 30-án 1708.; az olvasóhoz írt verseket szintén ott írta *keserves bújdosásban* sept. 18-án.“²⁾ Mind három mű reformált hitvallású író és nyomda terméke. Latin nyelven négy halotti s egy üdvözlő beszéd jelent meg. Az első gróf Apor István erdélyi kincstárnok felett mondatott, ezíme: *A halál után is élő erény* 1706.³⁾; a másodikat gróf Bánffy György erdélyi kormányzó felett tartotta Szathmár-Némethi Sámuel kolozsvári ev. ref. pap: *Erdély kialudt lámpása* 1709.⁴⁾; a harmadikat: *A haza igaz atyja*, — Haller István es. kir. tanácsos felett egy jezsuita pap;⁵⁾ a negyediket I. József császár és király emlékezetére: *A növekedő hírű József* cím alatt tartotta Kolozsváratt a jezsuita akadémia egyik szerzetbeli atyja.⁶⁾ *Erdély öröme*. Üdvözlő beszéd, melyet II. Rákóczi Ferencz 1707. Erdélybe jöve tele s fejedelemségbe beavatásakor tartott Lischcov Endre, a bölcsészet- és hittan tudora s a fejedelem tábori papja.⁷⁾ Egy reformált hitvallású, három jezsuita és egy r. kath. tudós által írt latin mű.

¹⁾ Az imádságról, annak mivoltáról, hasznáról és módjáról. *Szakmári Pap János* kolozsv. ev. ref. pap 1707. Kolozsv. Nyomt. Telegdi P. Sámuel. *Régi Magyar K. I. k. 1727. sz.*

²⁾ *Régi M. Könyvtár. I. k. 1775. sz.*

³⁾ *Vivens post funera virtus*. Dictio Funebriis, in ecclesia B. V. in Óvár dicta, Claudiopoli [ubi et excusa]. A. 1706. die 28. jun. *Régi M. Könyvtár. II. k. 2248. sz.*

⁴⁾ *Lucerna Transsylvaniae extincta*. Claudiopol. Impr. P. Samuel Telegdi. A. 1709. *Régi M. Könyvt. II. k. 2370. sz.*

⁵⁾ *Verus Patriae Pater* sat. Oratio Funebriis ab uno Societ. Jesu Presbytero celebrata. Claudiopol. Impr. Sam. P. Telegdi 1710. *Régi M. Könyvt. II. k. 2399. sz.*

⁶⁾ *Josephus accrescens* sat. Publica Parentatio s a t. a quodam Societatis Jesu Patre . . . Mens. jul. die VIII. A. 1711. Claud. Impr. Sam. P. Telegdi. *Régi M. Könyvt. II. k. 2418. sz.*

⁷⁾ *Laetitia Transsylvaniae* sat. 1707. Nyomtatási helye nincs megnevezve, de a kiállítás a kolozsvári nyomdában megjelenését mutatja. *Régi M. Könyvt. II. k. 2285. sz.*

E korszakhoz Kolozsvárnak még csak Basta és a II. Rákóczi-Rhédei-Bartsai-Kemény fejedelmek boldogtalan korszakának szegény irodalma hasonlítható. A történetíró lelke ilyek látásán elborul s a nemzet szerencsétlenségének szomorú részvételével áldozik . . . A jezsuiták s a r. kath. tudósok nagy hátránya a nemzet előtt, hogy ők folyvást a latin irodalmat mivelték, meglepő ellenben a reformált hitvallású írók azon ritka erkölcsi bátorsága, hogy műveiket két Teleki grófnak, II. Rákóczi fejedelem ismert párt-híveinek ajánlták s az egyik egész őszintén elbeszélte, hogy ő a fejedelem hűségeért Erdélyt elhagyva, soká szerteszét bújdosódott a hazában. Kétségkívül a reformált hitűek nyomdájában jelent meg a II. Rákóczi Ferenczet dicsőítő mű is. A loyaltas köteles alattvalói erény; de az ily hazafiság tiszteletre gerjeszt.

Mint létezőt s a történetírás tárgyát, megemlítem azon *Kolozsvári bánatos Muzsa* című élezelődő gúnyos verset, mely Kolozsvár természeti fekvését és égalji viszonyait vevén alapeszméül, a gyakori szeles és hideg időjárását, rövid nyarat s hosszú telet éneklie meg; jó élő helynek mondja, mely sok országok közt ritkítja párját; borát, kenyerét dicséri, utczáinak nevét a történelemből és életből találgatva, élczes megjegyzéseket tesz rá, gyakran kitér az utczán s piacon látottakra, némely társadalmi hibát megró, s így megy e vers könnyű vérű s játszi elméjű írója tárgyán végig élezelődve s gúnyolódva. ¹⁾

¹⁾ *Czíme: Claudiaca Musa valde dolorosa.* A költemény keletkezési idejét 1706-ra teszi maga a szerző, s írója, *Vinczi György*, a thoroetzkoj unitarius iskola rectora. De ez évre mutat a versnek harcziás szelleme is. Hogy a *Vinczi* név alatt *Felvinczi* értendő, nem fér hozzá kétely.

Fosztó U. I. ifjúkora némely kalandját is fentartotta; [*Unitar. Egyház-tört.* [kézir.] I. könyv IX. fejez. 450—451. ll.] de itt rá kiterjedni nincstér. Elég néhány jellemző vers-sor ismertetésül — s mindjárt a legjellemezőbb első:

Ritkán kellő hives szellő fú téged Kolozsvár.
Csak Kisasszony s Jakab közt van te benned egy kis nyár;
Kül ezeken, túl és innen ködmönt le ne vess bár,
Görgény-háta vagy Kalota hevet tőled elzár.

Jól ismerlek s ugy dicsérlek, a mint most hozzád fér.
Szilvád, szállód, teljes időt [*údos az eredetiben téves*] bár hogy csak ritkán ér;
Mert vagy ragya, vagy jég rongja, vagy elsüti a dér.
Ha történik, hogy megérik, pezseg benned a vér.

Az iskoláknak e szomorú időkben is volt egy-két lelkes barátja s alapítója, a kiket saját erényök a napi zavaros élet s közönséges emberek fölé emelt. A r. katolikusok közül Illyés István hagyott 1711. decz. 20-n kelt adomány-levelében a kolozsvári tanuló ifjuság semináriumának 200 körmőczi aranyat, oly módon, hogy ha ott növendék papoknak állittatik seminárium, a tőke kamatostól legyen azé. Az ifjak fölvételénél legyen különös tekintet a csik-szent-györgyiekre és az ajándékozó rokonaira. Ha pedig, [a mit Isten távoztasson], a kettő közül egyik seminárium sem lenne képes fennállani, azon esetben, az alapítvány a székelyudvarhelyi r. katolikus iskolák segélyezésére, vagy oda fordittasék, a hol az legcélszerűbben lesz hasznosítható, a fölvételi föl-

Az Óvárról és Hidutzáról.

Szegény Óvár! bezzeg sok kár folyt te rajtad sokszor,
Van műszered, nincs kenyered, elapadt most a bor.
E veszélénél jobbat vélnél, ha jutna rád a sor,
De jutalmod s lakodalmod megdulta most a tor.

Hidutzáról.

Hajh régi Hid! te is elhidd, meg romlál sok izben.
Ha meglátnád mostan utczád a szép Szamos vizben.
Pusztaságod ha vigyázod, nincs egy ép ház tizben,
A mi kellett, mindened lett, mikor vóltál díszben.

Farkasutzánál mintegy forradalmi hangulat szállja meg az író.

Hajh szép klastrom! hány volt ostrom, kiken által mentél:
Utczád rütült, házad pusztult, kiket építettél.
Farkas neved, de már szived nyulnál is inkább fél;
Mert farkasok, nagy éh sasok által emésztettél.

Berekesztő vers.

A ki szerzé ezt, éneklé ezer hétszáz hatban,
Kurucz sereg, hogy kesereg Vár körül a hadban.
Szöllőnk szűri, néptünk túri ¹⁾ Van éhség sok házban.
Kézi malom, mert unalom — hitesd el magadban. ²⁾

¹⁾ Szakál Ferencz *Napló*-jából fennebb közöltem a külvárosok szenvedéseit.

²⁾ Én *Mike Sándor* néhai tisztelt ipam: EGYVELEGE 10. **Claudiopolis** czínű gyűjteménye eredetijéből közöltem a 439—442. lapról.

tételek ott is figyelemben fogván tartatni.¹⁾ Az unitáriusok kolozsvári és tordai iskolái szükségére Széplaki Petrityevith Horváth Kozma özvegye, árva Folthi Borbára és fia Boldizsár: „bárhol levő jószágaikban, a melyeket eddig birtak, vagy ezután birhatnak, esztendőnként termő maguk majorságabeli szántóföldeik, búza és szőlőhegyeik borbéli igazságos dézmáját Isten dicsősége és tisztelete előmozdítására örökösen adták és adományozták, oly módon, hogy azt az irt két városbeli unitárius templomok és iskolák szükségére fordítsák; szabad rendelkezésére állván azonban a főtanácsnak ennek minél igazságosabb elintézése s a részökbe jutó jövedelemnek a szükségesebb helyekre beszolgáltatása. Ez elhatározás — úgy mondják — a bújdosás szenvedései között fogamzott meg szívökben, s az ajándékot tették az 1710-ik siralmas esztendőben, febr. 8. Magyarországon való hosszas bújdosásukban Ugoesa vármegye Varkocz nevű falujokban levő szállásukon s pontos teljesítését mind maguk alólírottak szigoruan ígérík, mind utódaiknak átok alatt lelkökre kötik.²⁾ Az ev. reformált hitvallásnak kolozsvári főtanodájának gróf Bethlen László és gróf Bethlen Elek 1711. octob. 13. a bethleni dézmáról adtak szép adomány-levelet.³⁾ Forrásom ily általánosságban említi meg, hogy 1712. aug. 15. Szalacsi József 300 frtban hagyta Kolozsváratt a belső királyutezában a a Szerencsi Mihály-féle házat, szomszédai nyugatra a Viczei-ház, = keletre a templomba vivő síkátor⁴⁾; Koronkai Király Sámuel 1712. jul. 28. kelt végrendeletében a főtanodának hagyott 1000 tallért.⁵⁾ II. Apafi Mihály választott fejedelem 1711. jun. 24. Bécsben kelt levelében [*kíhez volt írva, nem látszik meg*] a felszólító és Istenháza iránti tekintetből — ámbár szükségei kevés másfelé való kiadást engednek meg — írta: „hogy Keszey Jánosnak, birtokai gondviselőjének meghagyta, hogy a kolozsvári ev. ref. collegiumból 4 becsületes ifjat alunniára felvevén, a mint más urak szoktak eselekedni, ő is gondoskodjék róluk, hogy fogyatkozásuk ne legyen, a mit örömet és tiszta szívből tesz s kívánna alkalmatosságot tehetsége

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXXIII. sz.

³⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁴⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁵⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

szerént egyebekben s nagyobbakban való segítségre is.“¹⁾ Erdői Körösi István zilahi iskolamester 1712, május 12. kelt végrendeletében szintén megemlékezett ez intézetről. „Én Körösi István zilahi iskolamester — írja — az elmúlt hétfőn estvéli isteni tiszteletet végezve a templomban, az Isten nyilat testembe lövé, melynek mérge miatt életemnek közel végét lenni bizonyosan érzem, de lelke csendes, mert Istennel megbékéllett, melyhez képest azon Istentől nekem adott javakból teszek az én nyelvemmel szabad utolsó rendeletet az alábbi becsületes személyek előtt, u. m. a kolozsvári collegiumban tanuló ifjak számára 50 vonás forintot, epitaphiumra 5 frt 48 p. sat.“²⁾ Érdekes világot vet e főtanoda viszonyaira még két levél. Az egyikben, mely 1710. nov. 13. kelt Batzoni J. Máthé írta a főtanácsnak: „hogy a mint látja, Némethi Sámuel vénsége miatt elmegy a philosophiai tanszékről s helyét hihetően neki kell betölteni; de ő nem készült arra, hanem theológiára, nem is vállalja el; kérte, adják neki azt, a mire készült, ha nem, valami hozzá illő tisztességes hivatalt. Tudósítja a főtanácsot, hogy a vizsgálat szokás szerint decz. 13-ka körül lesz, de még nem hirdették ki.“³⁾ A másikat 1711. márcz. 30. irták a kolozsvári ev. ref. kebli tanács tagjai a főtanácshoz, melyben írják: „hogy Némethi Sámuel már másfél év óta nem teheti hivatalát, Zilahí András, a másik tanár nem akarja a helyét elfogadni már másfél év óta a fizetlenség miatt, pedig többet nem adhatnak a szegénység végett; nem sokára be kell zárni a classisokat s megszüntetni a tanítást a collegiumban. Kérték: ne játszdják tovább velök Zilahí ur, hanem jelentse ki: megy-e? nem megy-e? hogy gondoskodhassanak.“⁴⁾ Ugy látszik, Némethi jobban lett, s Zilahí meggondolkozott, mert azon évi sept. 3. kelt levelekben az első mint hittanár, Zilahí mint philosophia és philologia tanára, együtt folyamodtak a főtanácshoz: „hogy az kérje fel gróf Teleki Pált, jöjjön be s vegye kezébe a kolozsvári pusztuló ev. ref. collegium dolgát. Ideje volna — írják — megépítéséhez fogni. A főtanács intézkedjék fa, zsendely, mécsz, vas s egyéb építési szük-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXVII. sz.

²⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

³⁾ *Az ev. ref. főtanács levéltárában 25. sz. a. levő eredetiből.*

⁴⁾ *Főtanács levéltár. 1711. 632. sz.*

ségekről, sőt mesteremberről is. Istenes buzgóságát Isten áldja meg s ök is meg fogják szolgálni.“¹⁾ Végre a mozgalom megindult, számba vették, hol, mennyije van az egyháznak? mire van még szükség? s azt honnan szerezzék meg? Különös történelmi értékkel bír a főtanoda gondnokainak ez ügyben 1712. tartott gyűlése javaslatainak bevezetése. „Collegiumunk — így hangzik az — felette nagy ruinában van, hogy nincs egyetlen classis is, melyben egész télen tüzet tehettek volna, csoda, hogy a gyermekek a nagy hideg miatt meg nem fagytak. Kivált két classis olyan, hogy mikor eső vagy hó van, teljességgel nem mehetnek bele az eső, sár és egyéb alkalmatlanságok miatt. Szintoly lakhatatlan a collegium kőfal felőli része is, s csak az utcza felőli részre vannak az ifjak szorulva. De már mind a deákok, mind a tanítványok annyira megszaporodtak és szorultak, hogy helyet sem tudnak nekik adni, s féltő, hogy e miatt idegen vallású iskolákhoz ne folyamodjanak. Szükséges azért e munkák megigazításáról gondolkozni, és : kik, miképen segíthetnének mésszel, fával, zsendelylyel, vassal és egyéb szükségesekekkel? idejében megtalálni, hogy Isten a jövő tavaszt és nyarat elhozván, foghatnának az épülethez. Kő iránt a főtanoda 1699. ugy végzett volt, hogy a magyarutcza szegletén levő templom köve s anyaga fordíttassék a collegium építésére; azért azon elhanyagott köveknek jobb volna oda fordíttatniok, mintsem kárunkkal az utcza közepén heverjenek. Költség dolgában a Büdöskuti-féle 700 firt hagyaték megfizetését sürgetni kellene, ugy az iskolának hagyott Tolvaj István-féle 865 firt 72 p. és 20 véka buza hagyatékot is, melyekkel az építés jól elé mehetne. A Lorántffy Zsuzsánna-féle 1600 r. f. hollétének is végére kellene járnai, hogy hová tette az eklézsia? mint szintén az Apahida, Alsó- és Felső-Füle kiváltására az ekléziának a collegium által adott 3450 firt miben állását is meg kellene tudni; az ifjuság buzájáról, az osztálytanítók [*classis praeceptor*] fizetéséről gondoskodni szükség. A máramarosi sóaknáról az alumunusoknak járt *Isten sava* nevezet alatt esztendőnként 100 firt megszűnt, mikor a herczeg [*II. Apafi Mihály*] kezéről a birtok elidegenítettett. Ő felségénél sürgetni kellene megadatását, valamint a papok és tanárok *nemesi sóit* is. A felség hadai tavaj Tiburezről 6 szekér szénát és 6 köből zabot vittek el, ugy, hogy

¹⁾ Főtanácsi levéltár. 1711. 81. sz.

adójukba tudatik, Fejérváratt is adtak két marhát, ezeket is meg kell téríttetni.“¹⁾ Itt az íromány megszakadt, de a mozgalom az egyházat áthatotta, a minek a főtanoda helyzete és pénzei kitisztázására s az építkezésre jó hatása elmaradni nem fog — a mit hátrább látni fogunk.

Az *egyházak* közül a r. katolikusok közt volt élénk cselekvő élet. Előttük czél volt, s minden nap közelebb vitte ahoz. A német ajku ágostai hitvallásuak egyháza is terjedett az uralkodó-ház erősödése s az osztrákok és más németek ide telepedése által. 1709. az ev. ref. főtanács értesült, hogy Divini Pált hallgatói rábírták, hogy németül predikáljon. Nem vette jó néven, mert meg volt határozva, hogy a szász és magyar reformáltak egyformán tartsák az isteni tiszteletet. De a főtanács ápr. 23. megírta a kolozsváriaknak s a püspöknek is, hogy az innen támadható rossz következmények tekintetéből Divini Pál szünjék meg a magyarul való tanítástól és köznapokon való könyörgéstől.²⁾ A külön ágostai hitvallásu egyház alakulása ugy a reformált, mint az unitárius egyház kebelében a szász nemzetbeliek megmagyarosodását feltartóztatta. Az unitárius egyházzól nem adott életjelt a szószék és sajtó, nyomdájuk holléte, sorsa sem tudható. Tüérése a jelenvaló rosznak s még nagyobb roszra előre készülés volt sorsuk, ami nem soká váratott magára.

A *város beléletéből* a j. könyvek főn nem maradása miatt — sajnos! kevés közölhető. A katonaság zsarolása általános. 1706. febr. 2. kinyomozást vittek végbe, 13 kérdő pontra iszonyu kihágások bizonyultak be. A parancs iránta a Segesváratt tartózkodó kir. kormányszéktől jött.³⁾ Fennebb már volt érintve, s hátrább is lesz. ... 1712. jan. 28. a kir. kormányszék 2000 frt egyenes adót vetett ki a várostra.⁴⁾ Uj esemény életében. ... A szegények házának, Borosnyai István ev. reformált hitvallásu iskolamester 1708-ki számadása szerint az időben 14 szegénye volt, kikre 448 kenyér költ; 1712. Teleki Ferencz unitárius ispotálymester számadásából azon évben a szegények házának 6 hold szöllője tűnik ki: a

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXIX. sz.

²⁾ Látható: *Az erd. ev. ref. főtanács*. 1709. évi 2. sz. a.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 435. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 484. sz.

szabók szőlője mellett a Kómál-ban 5 fertály, a szabókén túl 1 hold, sütő házuk 2, egyik az Óvárban, másik a középutczában. ¹⁾

II. Rákóczi Ferencz fejedelemségének alkotási nyoma nincs. Egyetlen maradandó emlékü ténye Kolozsvárra nézve a pénzverőháznak — ha rövid időre is — új életre keltése. A város vagy céhek kiváltságot tőle nem bírnak. Magánosoknál is szabad oltalomlevélnél [*salva guardia*] más kedvezménye nem maradt fenn. A benne személyesülve volt önálló, s szabad választáson alapuló nemzeti fejedelemségi elv és nemzeti törekvés változó harcokban emésztve fel magát, létjogát kivívni nem bírta.

I. József és II. Rákóczi Ferencz uralkodásukat a réginek teljes elmállása jellemzi, új alkotások nélkül. Minden ideiglenes. Az ország e hosszú harcban kimerült, a nép elszegényedett. A nemzeti fejedelemség, melyet Erdély annyi jó fia, oly gonddal és bölcsességgel alkotott s tartott fenn, melyért a nép oly soká és híven küzdött s pazarul ontotta véréit, az almakereki kriptába lőn temetve. Rákóczi kibujdosása egy lehető kedvező esély reményét is Rodosto szirtei tengerörvényébe sodorta. A másfél század vihara közt megizmosult reformatio, főleg annak hosszason egyházi zászlóvivője, az unitarismus a hanyatlás pontjára ért. Egy katastropha már érte, de az, az erősebb testvérrel, a reformált hitvallásu egyházzal együtt s egyszerre találván: kábitó csapásának súlya nem érte egészen őt, abból fölcsudott. Azon válság, melynek villámai s romboló vése a közelebbi években gyűltek össze Erdély politikai légkörében, nemsokára egyedül őt sujtandja. Látni fogjuk majd kitörését s rombolását.

XXXIV. FEJEZET.

III. KÁROLY URALKODÁSA.

— 1712—1740. —

I. József halála után az uralkodást — a felségi jogokon kívül — a trónörökös III. Károlynak Spanyolországból hazaérkeztéig, Eleonora özvegy császárné és anyja királyné vette át. Az erdélyi kormányzó bizottság, 1711. jun. 27. kelt jelentése szerint, már

¹⁾ Az eredeti számolásokból.

előre letette a leendő uralkodó iránt a hűségi esküt, hódoló felirata Bécsben várt rá, a ki 1712. május 12. királylyá koronáztatván: azon bizottsággal azelőtt, márczius 15. kelt kir. leiratában tudatta: „hogy összes országai, s így Erdély kormányát is átvette,¹⁾ megdicsérte hódolatuk kijelentése által tanusított hűségöket, s ígérte az országnak atyjától, I. Lipót királytól és fejedelemtől akár hitlevélben, akár azután kelt kir. leirataiban adott és biztosított minden törvényei, szabadságai, mentességei és kiváltságai megtartását,²⁾ de ezt esküvel nem erősítette meg.³⁾ Meghalt 1740. octob. 20.⁴⁾

Kolozsvár életében új korszak kezdődött *várvédelmi rendszere átalakulásával*, a mi a háboruhoz szokott, katonás szigorú új fejedelem műve. Elrendelte, hogy a város a régi vár romban levő falait építtesse újra, a kör- és elővédfalakat és külső fa- és földerdőket [*pallisada*] igazittassa meg, maga a **Kömál** kőszikla csúcsán új sánczvárat építtetett, katonai lakházakkal és ágyutelep-helylyel.⁵⁾

¹⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 197. l.

²⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 193. l.

³⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 204. l.

⁴⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 300. l.

⁵⁾ L. KOLOZSV. TÖRF. I. köt. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI közt a IV. Táblán. Építési rajzát sikerült megtalálnom, a belső épületekét nem. Egy 1783-n gr. Csáky János főispán és Lukács József kolozsvári senator által végbe vitt hivatalos összeírásban belsője s épületei így vannak leírva: „1. Az épület neve: *Új katonai kazárma*, kőből, zsendely födéllel; egy fedél alatt van 8 szoba, melyek hossza, széle egyenlő, s mindenik 4° 2' 7", üveg ablakkal s jó német kemenczékkel elkészítve, van 4 konyha, 2 árnyékszék; az északi részben két bolthajtásos boros pincze. 2. A tisztí épületben zsendelylyel födött 6 szoba, négynek hossza-széle 4 öl, egynek 2° 4' 6", a hatodiké 4° 5' széles és hosszú. Az első szoba végében nyugatra van 2° széles közkonyha. Ez épület végében keletre ugyanazon fedél alatt van a korcsmaház, melyben van egy 1° 2' széles, 2° 3' 9" hosszú kamara, 2° széles 2° 3' 9" hosszú konyha, 2° 6' széles s a konyhával egyenlő hosszú pitvar, ebből lejárás a pinczébe, mely 3° 6" széles, s be a nagyobb korcsmaházba, melynek széle 3° 6', ebből bejárás a 3° 2' 3" széles és a pitvar hosszával egyező kisebb szobába. Ez épületek nyugati és északi része a vársáncz halmairól lefolyó esővíz miatt vizes; a szobákban mindenütt üveg ablakok, ajtók és kemenczék vannak. 3. Az ugynevezett *bécsi kapu* felett [*észak-nyugatra*] van a tisztek lakása, eseréppel fedve, 4 szoba, 2 konyha; a két nagyobb 2° 5' 6" széles, 2° 2' hosszú,

A várfalakban tett javítások emlékét feliratok tartották fenn. „A városnak belső magasabb kőfala — így szólnak a már ismeretes *Város Leírás* szerzői — a délnyugati szöglettoronyhoz közel Rabutin császári vezénylő tábornok parancsára és jelenlétében, a Rákóczi-forradalomkor, midőn az a Sós-völgyben legyőzetett, 20 ölnyire löporral lerontatván, ámbár rövid időn ismét helyreállított, de nemsokára egy része felülről ismét lerontatott, s azután újabban megépítettett, a mit tanusít egy oldalaslag fekvő faragott kő im e fölirata: *Megújítatott az 1717. évben Horváth Márton, szab. kir. Kolozsvár város fő-, Baumgard János királybiróságuk idejében* ¹⁾ A másik felirat szintén a délnyugati falrészén volt.

a két kisebb 2° 9" széles, 3° 1' 9" hosszú; a két kis konyha 2° 1' hosszú. Ez épület alatt van a *bécsi kapu*, a melyen egy, a váron kívül épült hidon lehet a várba bejutni. A kapu alatt ajtóval, üveg ablakkal és kemenczékkel ellátott két őrház a katonasereg számára. 4. Épület a régi fából épült katonai kazárna, zsendelylyel földve, régisége miatt annyira romlott állapotban, hogy megújítani szükséges, széle 3° 3', hossza 20° 6'. Ennek közelében van a kőfallal körülvett kút, zsendelylyel földve, oly mély, hogy belőle 5 percz alatt lehet vizet meríteni, s az egész várban több viz nem levén, mind innen élnek. 5. A kapitányi szállás, cseréppel földve, 2 konyha, 1 árnyékszék, az első szoba 3° széles, 2° 2' hosszú, a második szintén, mindkettő deszka padlással; a kettő közötti 3-ik szoba boltozott, 4° 4' 3" széles, 2° hosszú, a konyhák 1° 1' hosszúak, rajtuk ajtók, üveg ablakok, kemenczével ellátva. Ez épület alatt levő 2 alsó szoba a vársánczokról lefolyó esővíz miatt nedves, lakásra nem alkalmas, boltozott, a két szoba közt szintén boltozott kapu. 6. Épület zsendelylyel földött, 12° hosszú, 3° széles, keleti részében téglá istálló, a nyugatiban deszka szekérszín. 7. A kapu felett a város felé a tisztek szállása, cseréppel földve, 2 szoba, 1 konyha, a szobák hossza és széle 2°, padlásuk deszka. Ez alatt van a kapubejárás, boltozatos, s van két kis szoba, szintén boltozottak, üvegablakkal, kemenczével ellátva. 8. A cserép fedelű, rostélyos, 4° 3' 6" széles, 6° 4' 6" hosszú, kőből, boltozva készült puskaporos épület. 9. A zsendelylyel fedett, 6° széles, 14° hosszú katonai gabonaraktár, alsó része boltozott és kazamatául szolgál, a felső deszkával padolt. 10. A katonai sütőház vagy konyha, zsendelyezett, két szobából áll a sütők részére és egy konyhából. Maga a sütő két dolgozó szobából áll és 3 [kemenczéből, egy kamarából] sütés végett és sütő eszközök számára. 11. A vár közepén van egy zsendelyes deszka-épület, romlott állapotban, liszttartó edények számára.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 5599. sz.

¹⁾ *Renovata Anno 1717. sub Primario Martino Horváth, Regio Joanne Baumgarto Liberæ Regiæque Civitatis Kolozsvár Judicibus.* Mike Sándor: EGYVELEG 10. CLAUDIOPOLIS című gyűjt. 14. l. *Emléklapok Kolozsvár Előkorából.* 24. l.

„A széna-utczai toronytól — mondja az említett kézirat — a Monostorkapu felé, ettől nem messze, a Rákóczi-forradalomkor br. de Tiege tábornok midőn a császári katonaságot a városból ki akarta vinni, a falat mintegy 60 ölnyire alája tett löporral lerontatta, azután a város költségén fölépíttetett, az újonnan épített falon látható a császári czímer, az újra építés [1717.] évével, alább a város czímere e felirattal: *Helyreállíttatott Horváth Márton fő-, Baumgard János királybirósága idejében.*¹⁾ A harmadik felirat a Monostorkapu-torony külső védbástyája kijáratánál jobbra, a már ismertetett 1606-ki feliratos kő alatt egy másik emlékkövön volt, rajta a város czímere s alatta ez: *Leomolván e várfal: egész alapjától kezdve újra építtetett Nagytekintetű Vizaknai Bereczk György orvostudor főbirósága és Kurtány József első tanácsos felügyelősége alatt 1716. augusztus hónapban.*²⁾

A várfalak és erődök jó állapotban tartása nagy akadályra talált a viszonyok megváltozásában. A kapuk kulcsai ugyanis a város birájától már régen elvétetvén: a polgárság nem érezte magát kötelesnek a súlyos tehernek megfelelő jogok nélkül viselésére. A katonaság parancsainak s a kir. kormányzók rendeleteinek ezért csekély sikere volt. Megkísérlették a szomszéd vármegyét segélyadásra bírni. A császári erődítési főmérnök költségtervet készített s kiszámította a falak kijavítására szükséges anyag- és pénzmennyiséget, a kormányzók a vármegyékhez kiküldötte, ez alapon 1717. kirótták mindeniknek kő-, mész-, faanyag sat. illetőségét.³⁾ Fával bővülködő vármegyékhez a pallisádául adandó fenyőfa iránt ment rendelet.⁴⁾ 1718. megint *Kimutatás* készült a várfalak megigazítására szükséges költségekről.⁵⁾ Szakál Ferencz, Szöllősi Gábor száz-férfiak, Pataki István jegyző, 3 ács, 3 kőmivestermester május 21. Barri Lőrincz várparancsnok rendeletéből körül-

¹⁾ *Tempore Judicatus Primarii Martini Horváth, Regii Joannis Baumgartus Restauratus. Ugyanott. 15. l. Emléklapok sat. 25. l.*

²⁾ *Collapsum ex fundamento restauratur sub Amplissimis Domino Georgio Briccio Vizaknai Judice Primario et Medicinae Doctore,Inspectore Josepho Kurtány, Senatore Primario. Anno Domini 1716. Mense Augusto. Mike Sándor s a t. 16. l. Emléklapok sat. 26. l.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1717. 174. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 196. sz.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1718. 687. sz.*

járták a falakat és bástyákat s mindent jól szemügyre vevén, úgy találták, hogy fanemű, u. m. tölgygerenda 3 öles kell 111, 4 öles 169, 5 öles 267, 7 öles 231 drb, koszoru és szarufa vonó gerenda s kötésnek való 5 öles 1133, székülésnek, lábfáknak 5 öles 271, kötő vagy vonó gerendának, szarufának, fenyőgerendának 7 öles 94, a kőfal befedésre vékonyabb fenyőgerenda 5 öles 1259 drb, lécszeg legalább 16,671, zsendely legalább 610,000, régeni öreg deszka 146, hajó-deszka 5—6 öles 217 drb; vasanyag: szaruszeg legalább 3502, lécszeg 66,684, zsendelyszeg 1.220,000; kő legalább 600, mész 38, porond 1500 szekérrel. Kőműveseknek, ácsoknak, apróbb s nagyobb műveseken kívül pénz legalább 5000 r. frt.¹⁾ De mindenik terv fogamat nélkül maradt. 1730. a tanács kérte a kir. kormányzékot, hogy várfalai megigazítása végett Kolozsvármegyét útasítsa segélyadásra.²⁾ Később ismételte kérését, előadván: hogy a városok falainak fentartása közvetlenül ő felsége szolgálatát illeti, azok nemcsak a polgárokért állnak fen, hanem háborus időkben a nemesség és föld népe menhelye ellenség ellen, hogy azok dühének kitéve ne legyenek; ezért sürgetve kérte a vármegyék segélyét, mind pallisada fák adása, mind a kapuk és falak megépítésében való részvétel iránt.³⁾ A kir. kormányzék 1734. kérdést tett a tanácshoz: mi módon lehetne a czéheket a vár-erődök megigazításában segélyadásra bírni?⁴⁾ Mire a százférfiak azon évi jan. 30-ki közgyűlési határozatukban azon feleletet adták: „hogy mivel a török iránti hűségről lemondás [*abjuratio*] után s a császári felség hűségére téréstől fogva, a bástyák kulcsai a czéhektől elvették s azok azóta többé azokba be nem bocsáttattak, elpusztulásuk oka nem a város és czéhek, nem is kényszeríthetők megcsinálására.⁵⁾ Erre következőleg a kir. kormányzék ápr. 14. a vár falai helyreállítására az ország közpénztárából 370 frtot rendelt kiadatni, a városra pedig 238 r. frtot és az anyagot róttá ki.⁶⁾ A következő évben a város követséget küldött a fővezérhez és kir. kormányzékú elnök gróf Wallis

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1734. 89. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1730. 730. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1730. 582. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1734. 89. sz.

⁵⁾ A város levéltárában levő *eredeti j. könyvből.*

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1734. 170. sz.

Ferenczhez, előadta: „hogy részint a maga költségén, részint mások segélyével a legszükségesebb javításokat megtette, de még annyi van igazítani való, hogy azok helyreállítása költsége 1000 frtra rá megy, a mire ő nem képes, kérte a kir. kormányzék pártoló közbenjárását.“ A főhadvezér átírt a kir. kormányzékhez, s kifejezte azon reményét: „hogy miután Kolozsvár sokképen való megterheltetése köztudomásu, vára falai veszély idejében az egész országnak s különösen a szomszéd vidéknek javára és védelmére vannak, a kir. kormányzék a falak teljes kijavítására czélzó igyekezetét javalni, és a mennyiben helyesnek látja, elő is fogja mozdítani“ ;¹⁾ egyszersmind pedig a felséghez is pártolólag írt fel, melynek következtében az erd. udv. kancellaria 1735. october 8. megrendelte a kir. kormányzéknek, hogy Kolozsvár megerősítése végett rójjon ki Erdélyre 6000 frtot.²⁾ A kormányzék az ügyet az országgyűléshez tette át, melynek kiküldött bizottsága 1735. azon véleményt adta, hogy az ügy a kir. kamarához teendő át azon oknál fogva, mert a mint a város feliratából kitűnik, falai a régi időkben is a királyok és fejedelmek kincstárából építették és javították ki, de megjegyzik, hogy a kolozsváriak veszély idejében házaikért a közjők menekülőkötől jó béreket szoktak kérni és kapni; a mihez az is járul, hogy a szomszéd vármegyék a legközelebbi évben is a kir. kormányzék rendelete következtében falai megigazitására nem csekély segedelemmel voltak.³⁾ Ezeket a kir. kormányzék 1736. jan. 26. az erdélyi főhadvezérnek azon megjegyzéssel írta meg: „hogy Kolozsvár falai megépítésére nem rég adatott az ország közvagyonából szerzett tetemes kőanyag, a vármegyék által fa és 300 forint s a kormányzék ezután sem mulasztja el szükségeiben segitni, csak hogy lássa, hogy falai megigazitásában szorgalmatoskodik; mert nem romlását, de gyarapodását ohajtja, a mint ez a főhadvezér és erdélyi udv. kancellaria előtt tudva van.“⁴⁾

A *Kömál* szikla esucsán levő, fennebb érintett föld- vagy sánczvár, a nép nyelvén egyszerűen *sáncz*, *Fellegrvár* név alatt lett

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1735. 286. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1735. 98. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1735. 299. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1736. 14. sz.

átalánosan ismeretessé, megépítése után mindjárt. Az építés kezdődött 1716. jun. 4. s 30-n már készen volt. A város e ritka jó bort termő szőlőhegyének várhelyül elfoglalásáról még az előbbi évben Vis-Conti Mirando, azután ápril hónapban báró Crozili értesítette. „Tartozó engedelmességgel fogadták, de mivel a megelőző évi két rendeletből az látszott, mintha az erdélyi főhadvezér, br. Steinville az építést még egy ideig függőben akarná hagyni, e szőlőhegy birtokosai mind a múlt őszi, mind a mostani tavaszi munkát megtették, a mit nem tettek volna, ha a tábornok báró Crozilihez intézett parancsát korábban megértik, bárha a városnak annál szebb és hasznosabb szőlője nincs is, melynek borából az ostrom alatt ő felsége katonái is gyakran meritettek enyhülést. E szőlőhegy termését ritkán veszi el a hideg. Itt van a szegények kórháza szőlője is, melyből a szegény nyomorultak életét fentartják; a hegy tetején a legszebb buzavetések s gabonák nagy bőségben. Ha mindezt elvesztik, mely nagy lesz kárunk, s ők ő felsége szolgálatára is mennyire elégtelenek, könnyen átlátható. Kérték a főhadvezért, hogyha az építés az idénről semmikép el nem maradhat, legalább haladjon addig, hogy idei gazdaságukat egészen kárul ne vallják.“¹⁾ Itt is a bezárás a város szerencsétlenségét tolmácsoló ismeretes régi alaku: „*Romlott és elerömlenedett Kolozsvár városának tanácsa és közönsége.*“²⁾ A kir. kormányshoz is folyamodott a város. „Nagy fájdalommal jelentik — így szól a folyamodás — városuk sérelmét ilyen dologban. Ugy tudják, értésére esett a kir. kormányshoz is, hogy *Kömál* nevű szőlőhegyeket, a főhadi vezér parancsából ott építendő *Fortalítium*-nak elfoglalták, s el is lineázták a német tisztek, mely miatt mely szörnyű kárt valljon a város, ki nem mondhatják, melyet a kir. kormányshoz segélyével megváltoztatni ohajtanának, s ha nem lehetne, legalább hogy az idei termésöknek vehetnék hasznát, minthogy Isten ítéletéből csak mostanában télhez hasonló hideg dér többi szőlőhegyeiket mind elrontotta, ott maradt valami kevés, a miből a szegény szükségét pótolhatná. Kérik azért panaszuk orvoslását.“³⁾ A kérésnek nem volt sikere. Az építés elkezdődött

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 515. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 516. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 512. sz.

minden tekintetet félretevő katonai szigorral. A munkához a városnegyedek kapitányai a következő számú gyalog napszámot adták: *Monostorutcza* 695, *Óvár* 1970, *Magyarutcza* 1379, *Hidélve* 250, *Középutcza* 844, *Farkasutcza* 644, együtt: 5782-öt. A személtbiró csak 4377-et ismert el, különbség 1405 volt; 24 pénzzel számítva egy napot, a kapitányok feljegyzése szerint tett 1387 frt 68 p.¹⁾ A különbözet alkalmából meghagyatott a szekérmestereknek és fertálykapitányoknak, hogy jövőre bizonyos lajstromot vigyenek a közszolgálatokról.²⁾ A sánczmester kívánságára a várban levő házakra és kalyibákra való dologra adott a város június 11-től 30-ig 124 napszámot, 24 pénzbe számítva, 29 frt 76 p., szekeres napszámot 964-et, melyek, mivel igen szoros volt szolgálatjuk s éjjel-nappal ott tartattak, egy szekeres ember napszámát marhá-jával együtt 60 pénzre számítva, tettek 578 frt 40 p., a szekere-sek egy napi vízfordásáért 24 frt 59 p. Ezen kívül a mit mes-teremberek: lakatos, kőműves, asztalos, ács, fazekas, tölcéses czéhbéliek a kőmáli vár építésénél az új házakban csináltak, mik-nek részletezése sok tért foglalt volna el . . . Minyoczky Szabó István város koreszolyásmestere a *Kőmál* tetejére épített *sánczra* jun. 11-től 30-ig 20 napon át, naponként 6—6, együtt 120 nap-számot adott . . .³⁾ De másféle kiadások is voltak. Hihetően egyikétől azon németeknek, kikre fennebb mint felmérőkre hivat-kozás van, egy név és kelet nélküli válaszirat egyik pontjában ily tény jó elé: „5. kétszer jegyeztem ki a vár körüli szőlőket, egy-szer a szántóföldeket [*messziről, hogy a nép dolgozhassék*], testem nagy fáradságával. Ezért 3 aranyat követelek. 6. A város körüli minden szőlők és szántók kimérését a legmelegebb nyári napon 8 nap hajtottam végre, napjára 2 aranyat követelek.“⁴⁾ Midőn Kolozsvár 1715. jul. 1. félévi számvetésre [*generalis computus*] Szebenbe köve-teket küldött, utasításuk egyik pontjában kötelességökké tette, hogy fedezzék fel a főhadvezér előtt, minémű nagy szolgálatot kellett tenniök a *Fortalitium* építése iránt, a miben a vár-megye egy jó darab ideig semmivel segítségül nem volt. Kérjék,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 514. sz.

²⁾ A megemlítést elégnék vélem.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 512. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3705. sz.

hogy azért is vigasztalja meg a várost;¹⁾ ugyan egy ekkori kérvényben több panasza orvoslását is kérte Steinville főhadvezértől, ezek közt a 9. pontban az új erősség számára elfoglalt szőlők és szántók becsűárát, a mit Bruno katonai becslő biztos 7739 frttal és 16 pénzzel hagyott helyben. A főhadi vezér válasza az volt: „Valóban igazságos követelés, de mivel most nincs rá mód, a tulajdonosok egy kis békötürésre kéretnek.“²⁾ 1733. a szegények kórházának a kőmáli erősséghez csatolt szőlője kárpótoltatását is kérték, mely Bruno katonai becslő biztos szerint 999 m. frtot és 65 p. tett, azonban foganat nélkül.³⁾ A város 1716., a kir. kormányshékhöz intézett kérelmében, számokban fejezte ki a *Fellegvár*-ra és ottani katonaságra tett költségét. „A közelebbi két esztendőben — ugymond — az új erősséghez [*Fortalitiium*] való kettős szolgálatra és rendkívüliekre 17,227 r. frtot és 35 krt. költött, az ezelőtt való háborus időkben pedig a nemes országért — a mint az a medgyesi országgyűlésen liquidáltatott volt — 220,000 forintot adott ki.“⁴⁾ Kolozsvárnak a *Fellegvár* és épületei, helyet, pénzt, munkát összeszámitva, 25,000 frtnál többre kerültek.

E sánczvár rendeltetése eredetileg a polgárságnak a katonatartás terhétől megkímélése volt. Ez mentette némileg a jogtalan tényt, hogy az e végre szükséges hely a birtokosoktól önkényesen, kárpótolatlanul elfoglaltatott, a sánczok és lakházak a város pénzével és munkaerejével épültek s később fentartattak. De a főczél nem az volt. Az építettő fejedelem és erdélyi főhadvezér jelleme, sőt a várnak fekvése, az ottani állandó katonai őrség, s az épületnek ágyuk, fegyverek, golyó és lőpor lerakodó helyévé alkalmazása mutatta, hogy a katonai hatalom abban a polgársággal szemben támadási pontot keresett és talált. Ép ezért a város és polgárság közérdekeinek nem volt javára. A kelet-déli sánczormon városnak szegzett ágyui, a miket a fejedelmek és katonaság ünnepei alkalmával szoktak *Örömlövésre* használni, állandó fenyegetés volt a polgárok szabadsága ellen. Az a katona, a ki éjen át mellhez tartott fegy-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 518. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3856. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 379. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 538. 540. sz.

verrel a sánczormókon végig őrt jár, s midőn az óra rátelt, felváltásra jelt kiált, soha nem akadályozta meg az ott tanyázó katonaságot őszszel a szomszéd szőlőbirtokosoknak okozott szőlő-, vetemény- és gyümölcskártételben, télen a karók, gypük éghető anyaga elhordásában. E vár és katonasága állandó békétlenség forrása köztük és a polgárság, a katonai és polgári hatóság közt — hátrább látni fogjuk.

Vagyonosodás helyett romlása és pusztulása hosszú sorát és okait kell e helyen elbeszélnem, a hol a nemzeti fejedelmek korában adományok, kedvezmények s kitüntetések által fejezte ki bizalmát s rokonszenvét a fejedelem, s a város a hűség és áldozatkészség önadaadó tetteivel érdemelte meg azt. Maga a fejedelmi kincstár közügyigazgatója által perrel támadta meg 1733. Kolozsvár azon kiváltsági jogát, hogy az ott magtalanul elhalt vagyonát örökölje. A tanács védelmében mondja: „hogy régen, midőn valamely adománylevelen ott volt a fejedelem neve és pecsété, senki nem mondott ellene. Hogy Báthori István fejedelem ezen adománylevelét a kancellár nem irta alá, oka az, hogy mind Sulyok István erdélyi, mind Berzeviczi Márton lengyelországi kancellára 1575. Lengyelországban voltak követségben. A fiskus azon ellenvetésére, hogy nem hirdették ki, azt felelte a tanács: a kihirdetés célja az, hogy: *a mások joga épen maradásának* elve fentartassék. De itt a fejedelem ismerte saját jogát, mit átruházva a városra, maga magának sérelmet nem okozhatott. Végre e jogával 100 éven feljül élés tényét is felhozta, megjegyezvén, hogy nemcsak a polgárok, de a városban benlakó elhalt idegenek javaiban való örökösödéshez is jogot adott a szóban levő kiváltság.¹⁾ E védelem célját érte. A következő 1734. évben a magvaszakadtak utáni esetleges jövedelem még a város bevételei között jött elé;²⁾ sőt a tanácsnak egy 1740-k-i felirata szerint ez időszakban a Serédi-, Vitzei-, Rátz István- és Kamuthi-féle pusztá házak és Péter deák háza is a városra szállott; utóbbit a postamesternek adták, a többi az útasítások és negyedkapitányok becsüje szerint eladták, s árukat a közpénztárba fizették be.³⁾ Volt a szegények házának is

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 746. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1734. 36. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 856 sz. 12. tétel

régi szent királyoktól alapított 4000 kő sója, a miből 2000 darabot régóta nem kapott meg; 1733. kérte a város, adná ki a felség és kamara; ennek értéke 3600 frtot tesz, a mi a városon sokat segítne s a szegények nagy örömére lenne.¹⁾ A város nem, de a szegények háza, mikor felekezetivé lett, később megnyerte . . . Más oldalról is veszély fenyegette Kolozsvár anyagi állapotát. A maga területén vas-árulási kizáró jogát is megtámadta a fejedelmi kincstár, a mi szintén jövedelmes volt. 1735. követeket küldött Szebenbe a kir. kormányzékhez s előadta: „hogyan az elmúlt 1734. évben decz. 29. a kamara a kolozsvári 30-adi hivatalhoz a tanácsal közlés végett azon rendeletet intézte, hogy a bécsi udvari kamarának Thalheim vajda-húnyadi haszonbérrelővel kötött szerződése egyik pontja szerint, a mig azon haszonbér tart, se Magyarországról, se a Bánátból vagy bárhonnan az országba vas be ne hozassék, hanem Erdély lakói csak az erdélyi vasat vegyék, a nevezett haszonbérletől a végre rendelt helyekről és vas-árusoktól; kétszer 15 nap alatt vasát kiki adja el, s azután Kolozsváratt sem lesz szabad senkinek vasat árulni. A követek a baj orvoslását fontos okoknál fogva kérték. Az erdélyi vas ára — mondák — felemelkednék, s a város terheit viselő polgároknak, mint szintén az ország lakóinak is rendkívüli kárt okozna, ha máshonnan vasat behozni nem lehetne; a városi polgárok, kik eddig szabadon árulhattak, ha a vas kincstári egyedárúvá lesz, *egy jó izü falatocskától* esnek el s a fiskusnak is a 30-adon nagy kára lesz. Ily haszonbérek becsuszása veszélyezteti a város más szabadságait is; s ha csakugyan haszonbérbe adatnék a vas-árulás, bírása a várost illetné, s nem idegent, a ki nem a közjót, hanem a maga hasznát nézné.“ „A kormányzéknek nincs hírével a dolog — válaszolá márcz. 18., ne is fogadják el e bérletést, a kormányzék is fel fog irni iránta az udvarhoz.“²⁾ Azonban később ez is a fiskusnak jutott birtokába . . . Szintén károsan hatott Kolozsvár anyagi állapotára a sónak királyi egyedárúvá tétele. Ezelőtt mindenki tetszés és szüksége s módja szerinti sótt vitt az ország bányáiból, csekély vágatási díjt fizetve érte; élt belőle, adhatott is el s pénzt kapott árából. Most a bécsi udvari kamara megsokalván a magá-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 739. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 777. sz.

nosok által Erdélyből Magyarországra, eladásra vitt sót, minthogy másképen meggátolni nem lehetett, összeiratni rendelte a nemeséget és városok polgárait: kinck mekkora a háznépe és gazdasága s mennyi sóra lehet szüksége? Ezen összeírás alapján fogják azután — rendelte a fejedelem — a nemesek egyenként, a városok és faluk illetőségeiket meghatározott számú szekérrel egyszerre elvitetni.¹⁾ A fejedelem a maga tárháza gyarapítása végett versenyzőként lépett fel alattvalóival szemben, azoknak nem egy jövedelmi forrását elvonta s megélhetésöket és a közterhek viselését megnehezítette. Megjegyzem, hogy Bethlen Gábor s I. Rákóczi György nemzeti fejedelmek is kereskedtek kizáró joggal ökörrrel, mézzel, viasszal, kénesóval sat. Az újítás tehát régi példákon alapult.

Kolozsvár vagyoni romlásának azonban okai voltak a katonaságnak fizetett rendes és rendkívüli pénz- és terményadó s egyéb kiszolgáltatások, és a mi legsérelmesebb volt, a katonai zsarolás és borkiváltsága megrontása. A rendes adó 2000 frt volt a nemzeti fejedelmek alatt; a mivel meghaladta, de a mi 5000 frton feljül nem ment, a rendkívüli adóba tudatott be. Tudták mennyiségét, célját; megfizették s megnyugodtak. De az osztrák uralkodóház alatt súlyos teherként nehezdedtek a népre kivált a rendkívüli adók: kiróva kedv és önkény szerint, tábornoknak és fejedelemnek, várparancsnoknak s néha — katonáinak. Ezek célja törvénytelen volt, határát tudni nem lehetett, néha mesés összegekig emelkedtek. Súlyosította az eljárás is. Egyetlen köz panasz adataiból kitűnik ez. Kolozsvár 1724. jun. 25. követeket küldött Szebenbe jogai védelmére, főleg az adózásnak kiváltságellenes volta miatt. Károly, Lajos és Mátyás szent királyok kiváltságait kivonatban közébe adta, átadta a *zöld táblájú artikulus könyvet* [minden kiváltságok sommás tartalmával], s megjegyezte, hogy mikor más helységek kapuszámot fizettek, Kolozsvár abban az időben is azt soha sem fizetett. Rá kerek összegben vetettek adót. Senki nem emlékszik, hogy kapuszámmal vagy rovatallal terhelték volna. Azt is kérte: „ne irassék össze megromlott volta, a rajta átment sok háborúságnak, tűznek, dőghalálnak, éhségnek, armádiák letelepedésének miatta lett elszegényedése tekintetéből. Neki eddig a kir. kormány-szék határozta meg adóját, figyelemmel lévén, hogy e városban

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 672. sz.

mindig a felség őrsege van, mind a hazába bejövő, mind a kimenő hadaknak nyugvó helye, respiriuma Kolozsvár, a vecturában is ki és be ez egy városnak mind azt kell tenni, a mit a közelfekvő vármegyék . . .¹⁾ Nem lett foganata. Egy sorba, egy szabály alá vétetett azokkal a városokkal, melyek az ily terheket nem ismerik . . . Mély és fájó részvét tárgyává lesz Kolozsvár, ha a rendes és rendkívüli adók, téli tartás és más kiszolgáltatások során végig tekintünk, melyekről a következő adatokat őrzik a különböző levéltárak. Téli katonatartásra 1716. jun. 25. ápr. utolsójáig kiróttak rá 1483. r. frtot, 150 köböl gabonát, 295 köböl zabot, 50 szekér szénát;²⁾ máj. 8. az őrsegek számára 240 r. frtot³⁾, 16-n II. Lipót austriai újszülött herczeg születése örömére verettek 240 r. frtot.⁴⁾ 1717. jan. 1-től octob. 4-ig költött a város a katonaságra [*rendes adón kívül, a mi 1800 m. forint volt*] 12,050 frt 69 p., octob. 4-től 1718. febr. utolsójáig 11,990 frt 14 pénzt;⁵⁾ [*a forint neme nem volt kifejezve;*] ezen kívül 1717. márcz. 22. Hohenzollern herczegnek adtak 2284 véka zabot, 130 szekér szénát, 164 véka buzát, 362 r. frtot 56^{1/2} krt. pénzzé számitva mindent, 923 frtot 20^{1/2} krt;⁶⁾ ugyan 1718. decz. 24. téli katonatartásra 2089 r. frtot 30 krt;⁷⁾ 1720. máj. 1-től oct. 1-ig a katonaság téli tartásáért 2880 r. frt;⁸⁾ Octob. 1-től 1721. máj. utolsójáig 3000 r. frtot és 180 köböl buzát, novemberben a Kolozsváratt telelő Heissler-ezrednek téli tartásaul havanként mindenféléből 264 gyalog, 30 lovas adagot;⁹⁾ 1722-re téli tartásul 4290 r. frtot s 50 köböl gabonát,¹⁰⁾ 1726. 190 r. frtot.¹¹⁾ 1728. rendkívüli kiszolgáltatásai tettek 7676 frtot 56 p.¹²⁾ 1730 a város 3700 r. frtot és szállást adott 3 századnak.¹³⁾ 1735. márcz. 31. az évi

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 640. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 524. 526. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 563. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 531. sz.

⁵⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 549. sz.

⁶⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 544. sz.

⁷⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 572. sz.

⁸⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 541. sz.

⁹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 608. sz.

¹⁰⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 617. sz.

¹¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 670. sz.

¹²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1728. 362. sz.

¹³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 690. sz.

rendes adó pótlásaul 410 r. firtot.¹⁾ Ez évben rendkívüli szolgáltatásokra ment el 13,964 frt 40¹/₂ kr.²⁾, 1738-ra 5400 r. firt;³⁾ 1740 jun. 17 kivettetett 5305 m. firt,⁴⁾ azon évi octob. 10. a katonaságnak téli szállásra 3333 r. firt 20 kr.⁵⁾ „Erendelet az adórendszerben gyökeres változást jelez. Meghagyatott t. i. hogy ezentúl mindenki köteles adózni: főről, marháról, egyéb vagyonáról [*facultas*], senki magát kine vonja, fizessenek az eddig mentesítettek is. Az összesség segítse az egyest, ez az összességet, ebben áll a haza erősödése s a hozzánk tartozók iránti kötelék bensősége, valamint ez a tisztek kötelessége is. Ez elvet kell megtartani a szállásban is, hogy a sok panasz immár valahára szűnjék meg.“⁶⁾

A zsarolásokat nem hitte a katonai felsőbbség, kételkedve fogadta a kir. kormánysszék. A tanács 1717. febr. 27. az egész várost negyedenként kérdeztette ki, a mi tömérdek fizetés kicsikarást, zsarolást, rablást s a családok ellen elkövetett sérelmek és bántalmazások hosszú sorát derítette ki. Egyik polgár vallotta: „a németek a szénafűrőről szénáját úgy hordják, mint a magukét, a másik:

¹⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1735. 167. sz.*

³⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. 786. sz.*

⁴⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

⁵⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. 846. sz.*

⁶⁾ Hogy az olvasónak fogalma legyen e rendkívüli kiadások nyomasztó voltáról, ide íglatom a város félévi összes rendes bevételeit és összes rendes szükségeire való kiadásait az 1725-ki számadásból.

Bevétel: a tiz városnegyedre tett rovataltól 4896 frt 46 kr.

<i>Kiadás:</i> A téli katonatartásra előlegül	2280 m. frt
Az összes tisztviselők és szolgák fél évi fizetése	800 „
Tűzfára	400 „
Gyertyára	200 „
Katonatiszteknek szolgálmányokban	186 „
Épületekre	300 „
Piacz birák kezére, rendkívüli szükségekre	120 „
Félévi kamatban	282 „
Összeg	4896 m. frt 40 p.

A város jövedelméből 2366 frt, tehát csak 176 frttal menvén kevesebb a katonaságra a rendes rovat czímén is, mint a város összes szükségeire, tisztviselőire és szolgálóra: a katonatartás terhének iszonyu súlya a polgárság vállain első tekintetre kitünik.

neki saját szénáján saját szolgájával 3 hétig tartatta lovát a német; egynek a piacon kucsmáját ellopták, s pénzért adták vissza; egy nő vallotta: hogy őt a katonája megrugdosta, káromolta, ütötte, kergette; másik: hogy őt megverte, vízbe mártotta, sokszor bujt el előle, s harmadnapig sem mert házához menni; egy férj vallotta: hogy feleségének a német kardját nyakára tette, s azt mondotta, megöli mint a másik nap egy másikat, ugy sem szánja megölni a magyart, mint a madarat; a másik: katonája fenhangon mondotta, hogy szabad neki megölni a magyart, ha tizet megöl sem bántják; egy fiu vallotta: neki édes anyját lőtte agyon a német, s őt kegyetlenül megverte; egyik katona lakója egyszerre 10—12 szál gyertyát gyújtott meg magának, a másik viradtig égetett 2—3 szálát; egy polgár vallotta, hogy hazatértében 3 német lámpáját elvette, megverték, az őrhelyre vitték s reggel 10 pácát ütöttek rá, két hónapig feküdt miatta; egy másik szüretre menvén: katonája az asztalfiókot feltörte, felesége jóféle gyöngyeit, arany boglárait, sok egyéb holmiét elvette; panaszolta tisztének, de semmit sem tett javára; egy nőt ugy megvert a kapitány, hogy orrán száján folyt a vér, s ajtóját elállották, hogy senki se be ne jöjjön, se ki ne menjen...¹⁾ Égrekiáltó zsarolásaikról az egész monostorutczai negyed vallotta: „hogy a vásárra menő embereknek pénzért útlevelet adnak; ha a szabadalmas elveszti czéduláját, mást kell hogy vegyen helyette, gazdasági dolgukra sem bocsátják ki a kapun, míg 12 pénzt nem fizetnek.“ Egy más panasziratban tanuvallatással van igazolva: „hogy az új erősségben levő katonák a közel levő kertekből veteményt, szőlők-ből gyümölcsöt, a külvárosokból fát hordanak el, sőt kivágják az élőfákat s tüzelni a várba hordják; zöldség nem kell nekik — árpa, dara, liszt fűszerszám adásra kényszerítik a szegény népet, heti és országos vásárokkor taxát szednek a kapuknál; a generális halat követel a halászoktól, s a mészárosoktól a marhák nyelvét szedik el számára, pedig a város egyet naponként ugysis ígért s ki is adja; a vásárra jövők áruit, sajtját, mézét megdézsmálják, a szállásokat maguk választják, vagy őrnagyuk s kapitányaik adják, a városi hatóság tudta nélkül s akarata ellenére.²⁾ A kir. kormányzék

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 543. 551. sz.

²⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 552. 554. sz.

országgyűlés elé terjesztette e tényeket, az 16 pontra osztva gr. Könisgegg erd. kir. biztosnak adta át orvoslás végett, a ki 1725. máj. 9. szigoruan megfiltotta a katonaságnak: „hogy a nép szénáját, kaszáló réteit erőszakosan használja, a kapuktól taxát szedjen, szállást maga magának önkényüleg válaszszon sat...“¹⁾ Ily orvoslást nyert a nép tenger könnye, kinja s panasza!... Hasonló panaszt terjesztett a tanács az erdélyi főhadvezérség elé, az egymást felváltó kolozsvári várparancsnokok ellen 1712. dec. 1-én. „Az eddigi és mostani várparancsnokok — írja — szüretkor a külsőktől és falusi szekerektől valamint a városiaktól is taxát vettek, 1—2 garast vagy többet is; a mostani a kapuknál és piacon ökörtől, tehéntől, disznótól, tüzi fától, gabonás szekértől szintén taxát vesz; a tanácsnak nem engedi meg, hogy a legközelebbi faluba is útlevelet adjon, ők pedig a távolság szerint 1—2—3 márvást is vesznek; a nép kifosztva, szétozslásról gondolkozik, a falusiak városba nem jönnek. A vásárokat járó polgárok, kereskedők és mesteremberek amyi taxát fizetnek, a mi feljül haladja évi adójukat; az itt maradt katonák gazdáikkal kegyetlenkednek, verik őket s áristomba teszik, pipával s puskaport gyujtva perzselik el szakállukat, s mikor eleresztik, 4—5 márvást húznak rajtuk, pedig hibájuk csak az, hogy nincs módjuk drága liszttel s fűszerrel készült étket adni, mert sót, veteményt, petrezselymet nem tagadnak meg tőlük a békességért; a malmokban az őrlési tizedet nem fizetik, mi által a bérlők 5—600 sőt 700 véka kárt szenvedtek; a leölt marhák nyelvét mind ingyen kívánják be, más beteg orvosságnak sem kap belőle, a mészárosnak egy *obulus* haszna sincs áruján; a város kapui közelebb is ismeretlen okból félnapig voltak zárva, a barmok éheztek, bögtek, futkostak az éhség miatt, a napszámosok elvesztették napi díjaikat; pinczéket feltörtek, loptak, verekedtek, gyilkoltak; Zilahi András ev. ref. tanárt saját házában agyba-főbe verték, megsebesítették, házát, jószágát háromszor rabolták ki katonái; egy tisztos polgárnét megverték, megrugdostak, katonakéssel megsebesítették; szüretkor két izben 14 font puskaport s 600 óngolyót kellett adni a városnak; 600 kutyánál többet befogtak, s ha mindenikért egy garast nem fizetett a tanács, a várról lehajgálták; a maeskákat a városból a mos-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 650. sz.

tani parancsnok előde mind kipusztította, a mi a czéhbelieknek nagy kárával történt; a mult évben a várparancsnok a búzás szekeket addig eltiltotta a városból, míg a maga gabonáját el nem adta; a malmokban is bárhonnán hozott gabna eladása addig megtiltatott a polgárok nagy kárára. Az idén a város szénafüvein a polgárok szénáit és fűvét elszedték, magukéval egybe vegyítették, holott részökre volt fű kiszakasztva. Keservesen panaszták, hogy ily boszantásoknak, mortificiumoknak, kártételeknek és sanyargatásoknak a város soha a mult legzavarosabb időkben sem volt a császári katonák részéről kitéve, mint most a nemes Virmondczred itt léte alatt és által. Kérve azért sérelmeik orvosoltatását, kijelentették, hogy imádkoznak életéért. Aláírva: *Elpusztult Kolozsvár városa lakói és polgárai.*¹⁾

Sérelmei ily állandó megújulása, s vagyoni romlása egyik okának tekintett a város borkiváltsága megrontására irányult minden kísérletet. Nagy kiterjedésű szőlőinek termése a polgárok egyik legfőbb jövedelmét, s életök és jóllétök alapját tevéen: nem csoda, ha e jogukat féltették, természetes, hogy a kik ezt ostromolták, vagy bármikép fenyegették, ellenségeiknek tartották s irányukban elkeseredtek. Ilyen volt a közējök letelepült nemesség és a jezsuita rend, s később az ott székelő kir. kormányzék és kir. tábla tagjainak helyzete; mindenik vagyonos, kényelemhez szokott s bőv asztal tartási élvezetéről lemondani nem tudó. A kormánytagok s birák magatartása szenvedőleges és elváró, másokat hagytak cselekedni, elősegítve a hol lehetett azt, a mi nekik is érdekökben állott; utóbbiak a vallásban bizva, a bécsi udvar előtt kedveltségben létöket érezve, koronként meg-megújították azon követeléseiket, hogy szükségükre a városba saját borukat vitethessék be. 1714. csaknem kitörésre került a dolog. Az ápril 7-ki tanácsi és száz-férfiak gyűlésébe ugyanis Körmöndi János atya, a jezsuita collegium rectora két megyei táblabirót küldött be, felkérve és intette a várost, hogy maga és convictor urfiai számára engedjen bort behozni; mert különben végletekre kényszerül [*extremum tentat*]. A tanács és száz-férfiak felkiáltva tiltakoztak, hogy kiváltságunk mellől semmiképen el nem állnak, a mint az országgyűlésen

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 373. sz. Összevetve: *Orsz. levélt.* Erd. oszt. 1717. 483. sz.

is kijelentették, s a borbehozatalt meg nem engedik halálíg.¹⁾ A rector sem engedett, s nemcsak bort hozatott be maga számára, de másokat is társul véve, korcsmákban árultatta. 1715. a város követei által panaszolta a kir. kormányzék előtt, hogy az óvári collegiumban a jezsuita atyák sütőházában a postamester, Hutmansdorfer biztos és egy német lakatos pinczéikben idegen bort tartnak és árulnak, kérte megtiltását. Az aláírás az ismeretes: *Romlott Kolozsvár város követei, Kurtány József és Handsáros János.* A kir. kormányzék 1715. május 26. Mikola Lászlót küldötte ki, hogy a dolognak végére járjon, s ha úgy találja, az idegen bor áruháztól nevében a hibázót tiltsa el.²⁾ Azonban az ügy ismét e főhatóság elé került, mely 1716. ápr. 19. e határozatot hozta: „1. Beleegyezik, hogy idegen borok bevitelével és bentartásával a város kiváltsága meg ne rontassék; 2. kinek-kinek magáén termett bora bebocsáttatik, ha hirt ad a borbíráknak: kihez? hová? ki pecsété alatt teszik le? 3. a városban benn bort eladni nem, de ki a városból való eladás szabad, szintugy, ha szükölködőnek ad is valaki, de a díjt le kell tenni róla; 4. a ki valamely bort a maga hasznára meg akar kezdeni, az arra rendeltéknek megmutatván, fizessen egy negyvenestől 2 m. frtot, mig e mostani hírek lecsendesednek a város consolatiójára, mihelyt pedig az idő lecsendesül, kiki borát kivihesse.“³⁾ E határozat még ez évben oda terjesztetett ki: „hogy nemcsak a zavarokban bejöttek, de a kir. kormányzék tagjai is a maguk szükségére vitethessenek be bort, de csak hivataloskodásuk tartama alatt,“⁴⁾ a minek azonban a tanács és város ellene mondott. 1718. a nemesség a fejedelemhez folyamodott, a ki az ügyet országgyűlésre útasította, s bizottságilag és békésen elintézendőnek határozta;⁵⁾ de hogy az intézkedett volna, nincs nyoma. 1723. ismét folyamodott a tanács és város a kir. kormányzékhez, az külsőknek most is csak bizonyos díjfizetés mellett engedte meg a borbevitelt a maguk szükségére, de — mondja a rendelet — kolozsvári bármely sorsu polgároknak soha nem volt, s most sem szabad bort bevinni. A kívülről behozott borok rovatos

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 502. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 517. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 529. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774., 10271., 10424. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1730., 582. sz.

jegyzékbe írva egy e végre választott polgár felügyelete alatt állottak, az 1. rovatban az volt: kinek? 2. hány hordóban? 3. hány veder? 4. hány forintot érő bora van a pinczejében? utoljára az összesítés; díjúl egy vedertől 24 pénz volt meghatározva, borfelügyelő volt Szentmiklósi István. ¹⁾ Utolsó rendelete a kir. kormányshéknék ez időszakból 1737. febr. 13. kelt, melyben meghagyta a városi tanácsnak: „hogy az oly külső bort, melyet csak tartás végett visznek be, de ismét ki fognak vinni, díj nélkül boocsássák be.“ ²⁾

E szívós küzdelem mutatja, hogy Kolozsvár borkiváltságát, mint szeme fényét féltette, védelmében mindenre kész volt. A katonaság s borkiváltsága veszélyben léte aggodalma miatt van fölírásainak s felsőbb helyekre intézett panaszainak amaz állandó bús hangulata, mely mindig e már stereotyppé vált bezáró mondatban nyilvánul: *Romlott Kolozsvár városa*, a mi a hajdani *Kincses Kolozsvárnak* lehangolólag szomorú ellentéte..... Majdnem 30 év alatt csak egy, eddig ismeretlen, igénytelen vagyón- és egy fontos birtokszerzés emléke maradt fenn a köziratokban, a mi — olvasva — a város szenvedéseinek e komor képére némileg derűsb színt vet. Az első egy 1739-ki kötlevél, melylyel a város szappanyutezában a köfal mellett ³⁾ levő, s mostani állapotában 98 m. frtot érő pusztáz száraz malmát, a város fájából leendő megépítés végett 30 évre, 16 véka vámgabona fizetés mellett egy vállalkozónak adta ki, oly föltétellel, hogy a városi edényeken lakat s méréskor a város embere jelen legyen, a felügyelői jogot a város gyakorolja, s kiváltáskor a fák ára és 98 frt a malom akkori becsüértékéből levonassék; ha a kivevő örökösei nem tudják fentartani, a város időközben is visszaveheti tőlük, az építkezésekről azonban költségjegyzéket tartoznak adni. ⁴⁾ A másik egy vásári szerződés, melylyel a város *Mátyás király születési házát* a hozzátartozó szántóföldekkel, kaszálókkaal, halastavakkal sat., ugy a várban azon ház végében levő sütőházat, a boldog emlékezetű nagy királytól azon házra és hozzá-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 752. sz.

²⁾ *Városi levélt.* számozatlan eredetiből.

³⁾ Azon néhány kis ház helye látszik — három utca egybeszőgellése által képezve — e malom álló helyének, mely a hidutezáról keletre a fal mellett betérőnek 30—40 lépésre jobbra szemébe ötlük.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 806^{1/2}. sz.

tartozókra ruházott szép kiváltságokkal együtt Joó Borbárától, ki azt atyjától örökölte, s férjétől Pápai Istvántól, 900 forinton megvásárolta. ¹⁾ Tiltakoztak ugyan ellene az eladó rokonai, de foganat nélkül. A ház a város birtokába ment. 1740. 20 frt évi bére fordul elő a számadásokban. ²⁾ Értékes birtok, nagy kincs ez, melynek történelmi és nemzeti becsét — úgy látszik — még ma sem fogja fel egészen Kolozsvár mivelt közönsége. Egyetlen nagy királyunk születéshelye sem ismeretes oklevélileg. Corvin Mátyásét nemesak ismerjük, de tulajdonul birjuk. Idevaló polgár, a mi szerencsés elődünk fogadta be a fejedelmi hölgyet polgári hajlékába; a hol a magyar nemzet legdicsebb uralkodója született. Királyi érzület, fényes uralkodói tulajdonok, hadi szerencse és az államélet minden terén nagy alkotások, parancsoló tekintély és soha el nem haló népszerűség emelték Európa azon kori uralkodói fölé. Mekkora, mint ember, mily igazságos mint király, s Kolozsvárnak mily jóltevője és dicsősége! Soha sem volt az uralkodásra hajlandó magyar nemzeti jellem, érzési és gondolkozási fenkölttségével, nemes becsvágy nagy tetterővel úgy kifejezve, mint e királyban! Ne akarnák elismerni politikai és erkölcsi értékét? Ne akarná épen Kolozsvár, e kijelölten magyar és nemzeti város? Nem tudom feltenni s mégis maig semmi méltót nem tett királyi polgára emléke örökítésére. Nézzetek végig Európán, Bécestől és Münchentől Londonig, menjetek túl az Atlanti tengeren, a democratia szabad világába: minden művelt nép kőben és ércben örökitette meg nagyjait s jeleseit. Nem nevezem meg Laxenburg és München, a Louvre és Panthaeon, Wilhelmshöhe és Westmünster földi nagyságait. Tudja nálunk mindenki. Miért nem érzi hát erkölcsi szükségét a nagy példák követésének? Miért nem követi Kolozsvár a külföldet csak ez egy szépben és jóban? Miért nem melegszik fel szívünk a világtörténet nagy alakjaira emlékezve sajátunkra, a ki magának és nekünk abban oly fényes helyet vivott ki? Tegyük valahára jóvá százados mulasztásunkat! megtisztelve benne magunkat s hírből ez által is emelve e szép várost.

Politikai életében nagy változást idézett elé a hitfelekezetek Lipót császár hitlevelében biztosított egyenjoguságának későbbi

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLIV. sz.

²⁾ A városi levélt. levő creditiből.

módosítása. Az ágostai hitvallásuaknak a közhivatalokból kizáratása, az unitáriusoknak csak a kisebb hivatalokhoz és száz-férfiti tiszthez bocsátása a közhatalmat a r. kathol. és reformált hitfelekezettek kezébe tette át. A r. katolikusok annyi jogot követeltek, s gróf Wallis főhadvezér és erdélyi kormányzó elnök érvényesítette is, a mennyit a nem-katolikusok együtt, s az egyenjoguság elvének csak a sarkalatos hivataloknál engedtek alkalmazást az ev. reformált hitvallásu polgárok javára. Kérés és panasz, törvényre és igazságra hivatkozás most oly kevésbé változtatott a kor irányán és tényeken, mint fél és egy századdal régebb, mikor a r. katolikusok voltak gyöngék és kérelmezők. A város polgári alkotmánya visszaállítása utáni korszakból elég lesz két választást; az 1714. decz. 26. és az 1732. szintén 26-ik idénem a helyzet megvilágítására. Az első alkalommal választottak ezek: 1 fő-, 1 királybíró, 10 tanácsos vagy ülnök, 8 számvevő, 2 ispotálymester, 2 jogügyigazgató, 2 serbíró, 2 vásárbíró, 4 szemlélő, 2 húslátó, 2 határjáró, 2 építető mester, 2 favásárló, 2 hidat csináltató, 2 szekérmester, 2 erdőbíró, jegyző. 1732. a vallások egyenjogúsága okából az alsóbb tisztviselők száma 3—3-ra növeltetett. ¹⁾

A másik alkalommal választottak: fő- és királybíró, jegyző, közpénztárnok, igazgató, serbíró, vásárbíró, határjáró, oculator, szállásmester, 3—3, tekintettel a 3 vallásra, építetőmesterek hidcsináltatásra, a biztosi hivatalra 3—3, ispotálymesterségre reformált hitvallásu. Ezek decz. 29. a száz-férfiak jelenlétében föleskettek. ²⁾ Megjegyzendő, hogy mindenik hitfelekezet maga választotta meg az őket illető tisztviselőket s száz-férfiakat, ³⁾ néha — mint 1736—37-n — városnegyedenként. ⁴⁾... Bár mily nagy volt a tisztviselők száma, a város dolgai oly rosszul mentek, hogy a kir. kormányzék többször figyelmeztette a tanácsot egy s más mulasztásra vagy megfeddette érette, komolyan tevén kötelességévé, hogy erélyesebben lásson tiszte után. 1725. nov. 20. az utcák és várárkok tisztán tartása, sár és szemét kihordása végett megengedte, hogy a mit maga erején nem tehet meg, sokadalomra

¹⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

²⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 855. sz. 52 pont.*

⁴⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

bejövő falusi szekerekkel, melyek üresen szoktak haza menni, magát segítse, melyben a város katonai parancsnoksága is, ha megtaláltatik, segítségül lesz. ¹⁾ 1729. decz. 14. a kir. kormány-szék szemrehányólag hozta fel a tanács ellen: „hogy a kapukban és utcákban levő veszedelmes sár és rondaság megannyi vádak ellene; a mihez tavaj a középutczában kezdett, azt is félbenhagyta, figyelembe nem véve a kir. kormány-szék sokszori intését; szegénysége ugyan előtte ismeretes, de ha akarna, mégis többre mehetne; ilyen rútt sáros helyek a legszegényebb falunak is szegényére válhának, annyival inkább egy oly városnak, mely a kir. kormány székhelye. Ezt tűrni nem lehet, mert ez egyedül a tanács gondatlanságának tulajdonítható. Megparancsolta tehát, hogy tisztét folytassa úgy, mint kir. városhoz illik, s a város kapuiból és utcákon, úgy a külvárosokban levő veszedelmes utakat és sárt állandóképen megigazítani el ne mulassa, különben keres és talál a kir. kormány-szék útát és módot, hogy a tanács kisebbségével, s a város elviselhető költségével az utakat megigazíttassa.“ ²⁾ 1730. márcz. 15. harmadszor is figyelmeztette a kir. kormány-szék a várost e tárgyban. „Kedvetlenül látja — ugymond — hogy rendeleteinek kevés eredménye van, azért utoljára a legszigorubbán parancsolja, hogy tisztaság iránti rendeleteit teljesítse, különben tulajdonítsa a maga gondatlanságának, ha ezt behunyt szemmel nem nézhetvén, a város birájára katonaságot küld.“ ³⁾

De míg egyfelől szigorral, másfelől saját érdekeinek tett szolgálattal igyekezett a kir. kormány-szék a várost és tanácsát hivatása magaslatára emelni. 1717. Kolozsvár lőn ismét a kir. kormány-szék székhelyévé kijelölve. Ez sept. 30. azonnal figyelmeztette a változásra, reményét fejezve ki, hogy a város, mind a fejedelem első kormányhatósága jelentőségét, mind önhirnevét előtte viselvén, más kir. városok jó rendtartásai szerint, mindenek iránt hasznos és szükséges intézkedéseket tesz, s azokat sikeresíti is. Azonban nagy összegyülekezés levén a városon, némelyekre a tanács figyelmét felhivta. „I. A szállások ügyét a város rongyos és pusztá voltához képest jobban igazítsa, a tűzre vigyázást a ház-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1725., 264. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1729., 441. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1730., 343. sz.

tulajdonosoknak tegye kötelességévé, sok szénát, szalmát a házhéjakra hordatni, ott éjjel tűzzel, pipával, gyertyával járni, szénáshelyeken, istállókban dohányozni senkinek meg ne engedje, az éji vigyázásra gondja legyen, a toronybeli vigyázóhoz társat adjon, az óra rendes járására ügyeltessen, mindenféle húsról gondoskodjék, beteg, pestises marháktól őrizkedvén, az utcákat, udvarokat tisztán tartassa, szemetet, ganéjt, döglött, nyuzott marhákat az utcán állani ne engedjen.“¹⁾ 1718. decz. 27. kelt kir. leiratánál fogva a fejedelem — miután már a béke helyre állott — a kir. kormányzék lakhelyévé, ugy a hely fekvésének, mint az élet fenntartása eszközeinek alkalmas voltáért Kolozsvár szab. kir. várost rendelte, kegyelmesen, de a melyet mással fog föleseréltetni, ha a körülmények idővel mást kívánnak.²⁾ A kir. kormányzék a legfelsőbb szándéknak még nyilvánulása előtt 1718. márcz. 5. tudatta a tanácssal, arról is értesítve, hogy az országgyűlés is oda hivatik egybe, tartsa tehát magát ez idő alatt csak a maga hatósága körében, egyebeket a kir. kormányzéknek hagyván fenn.³⁾

A kir. kormányzék hosszab Kolozsvárott léte, az országgyűlés és nyolczadnapos törvényszék ott tartása előhaladására volt a városnak, de az ingyen szállásadás nagy terülvvel járt és sok kedvetlenségnek volt oka. Már 1731. a város panaszolta a kir. kormányzéknek, hogy mikor országgyűlésre vagy nyolczadnapos törvényszékre a hazafiak egybegyűlnek, akár maguk, akár ország dolgában járnak, a tartományi postamestertől vett irással ingyen szállást kívánnak; ezért, mivel a város lakói többnyire mesteremberek, mesterségek folytatásától elzáratnak, sem a fejedelem adóját, sem a maguk szükségére valókat meg nem kereshetik, sokakat házaktól is kiszorítanak, mások házuknak semmi hasznát nem vehetik. Ugy tudja a tanács — írja kérelmében — hogy más dicasteriumos helyeken nincs ingyen szállásolás. A mult évek alatt a lakosok igyekeztek építeni, remélvén belőle hasznukat, ezután is építenének, ha látnák, hogy nem ingyen való lakóknak építik. De így bajos nagy szorgalmatosságot várni . . . Az is nagy terhökre van, hogy bármily kicsi és szoros, többnyire minden hazafi

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1717., 502.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1732., 263. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1718., 77. sz.

a várban kíván szállást, még a kancellista urak sem akarnak külvárosba szállani. A katonaság pedig sok a városon, úgy, hogy most a hazafiak ide jövetele miatt összeszorítván: 3—4 katona is van némely gazdánál, kiket nem gyöz fával, gyertyával, mosással, s terhét hordozni nem bírja. Kérte azért a kir. kormányzékot, adja ki hivatalosan: kinek, mikor tartozik a város ingyen szállást adni? s kinek minő commoditást? Azt is határozza meg, hogy a kancellista urak ne kíváncsozzanak mind az itélőmesterek körül lenni, hanem fogadják el a szállást külvárosokban is. Alkalmaztassa a kir. kormányzék a szállásokat úgy, mint van Pozsonyban és Pesten . . . A kir. kormányzék ennek következtében az ingyen szállásra nézve 1731. nov. 21. azt határozta: hogy a város a kir. kormányzéknek azért, mert annak székhelye, az itélőmestereknek, táblai ülnököknek, a közügyigazgatóval együtt, a főtiszteknek, vármegyék, székek követeinek, tartományi biztosoknak, kir. hivatalosoknak, mikor kir. meghívóval vagy parancscsal hivatnak meg a felség szolgálatára, vagy ország dolgában járnak, tartozik ingyen szállást adni, de az itélőmesterek mellett való deákoknak csak 10 egyénnek s nem többnek.“¹⁾

1719. május 4. tudatta a tanácscsal, kik számára kell szállásról gondoskodni, ezek: „a kir. kormányzék 12 tanácsosa, 2 titkár, 2 lajstromzó, tartományi kancellisták, a kir. kormányzék orvosa, patikája, postamester, 12 posta, ajtónálló; a tanácsosok és mellettök levő irnokok, úgy a postamester és posták lovai számára elégséges rétről, sőt mivel remélhetőleg a nyolczadnapos törvényszék is ott fog tartatni, a kir. tábla birái, úgy a főtisztek, itélőmesteri író deákok, s ha a vármegyék, székek és városok követei az ország közügyeiben behivatnak, azok részére is szállásról kell gondoskodni. Ez alkalommal hibáztatta a kir. kormányzék, hogy a szállások, füvelő rétek, koldusok eltávolítása, szalmás apró kalyibák helyett tisztességes házak építése, a romladozottak megigazítása, szénának, szalmának a házak hijaira nem rakása, tűzoltó szerszámok szerzése s több ilyenek iránt tett rendeleteinek kielégítő sikerét nem látta. Újabban megparancsolta azért, hogy ha az említettek 8 nap alatt végre nem lesznek hajtva, az a várparancsnoknak adatik át, a mit a tanács saját engedetlenségének tulaj-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 707. sz.

donitson. Ez május 9. mentegetőző jelentést tett, előadta: „hogya szállások iránt kiküldötteik két nappal ezelőtt végezték el a város bejárását, de annyira romokban vannak, kivált a nemesi rend házai, hogy nehéz volt minden részre kivánt szállást találni; a város a most rajta forgó Isten ítéleti miatt, mások romlott házait megigazítatni elégtelen, eddig is sok építésre kényszerített, a minék megtérítéséért escedezik, hogy a szegény városon segíthessenek; a réteket kijelölték és elcsóválták oly jó helyeken, hogy a nép már neheztel s a nemesség és eklézsiák 1000 forintnál több kárt vallottak miatta; az idegenekre vigyáznak, de némely szerencsétlen koldusok kiutasítását a keresztény szeretet tiltja; a tűz eltávoztatása végett a városnegyedet az illető kapitányok időnként szorgalmasan eljárják, a tűzhelyeket megvizsgálják, bórvedreket, létrákat, horgokat készítetttek, 20 év óta elhagyott kútakat megigazítottak; a lakosoknak meg van hagyva, hogy — a mitől Isten őrizzen — ha tűz támad, bórvederrel, csebrekkel, fejszével, létrával azonnal jelenjenek meg az oltásra; az utczák is *tavaj* szépen megtisztítottak, most is meg van parancsolva a kapitányoknak, hogy a mennyire lehet, a mostani terhes időhöz képest takaríttassák ki; az órák rozsuljárása okai a szeles idő, régiség, gyakori harangozás, de intézkedtek, hogy a város órafelügyelője pontosan teljesítse kötelességét, s a középkapura új órát csináltattak; Pataki István senator alkudta meg Enyedi Órás Zsigmondtól oly módon, hogy az égés után a mi megmaradt, a város házától minden romját vegye át, igazítsa ki és újítsa meg, csinálja esengetyüre, oly tisztességesen, minő legalább a szamosújvári; munka bére 150 frt 50 véka buza, 50 veder bor volt.“¹⁾ A tanács kérte tekintetbe venni a katonaság miatti sok terheiket s annak száma kevesbitését, hogy a város sorsa a kir. kormányzék kebelében léte által jobbuljon, s az oda bejövő nemesség és cselédei s a polgárok közt az egyetértés és rend fentartassék, a szegény gazdák ne mortifikáltassanak, különben kénytelenek lesznek házaikat eladni.“²⁾

E felvilágosító jelentés és adott biztosítások legfelsőbb helyen megnyugtatólag vétettek tudomásul, a hozzá csatolt kérés telje-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 782. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1719., 153. l.

sítése meg lön ígérve. Hosszas húzás-halasztás után végre a kir. kormányzék átment, s egy évtizednél tovább volt az ország köz-igazgatásának központja Kolozsvár. De voltak az udvarnál, a kik ezt nem szívesen látták, s főleg Szebennek állandó törekvése volt e főhatóságnak oda visszavitele. Megnyerte, hogy ezt az udvarnál kezdeményezzék. E célból 1727. ápr. 28-kán maga a felség kívánt tudósítást az iránt: „hogy miután 1717. csak ideiglenesen tétetett volt Kolozsvár a kir. kormányzék székhelyévé: most azt Nagy-Szebenbe ohajtaná áttétetni, vajjon melyik állana inkább a felsőbb szolgálát érdekében: az egészet átvinni-e? vagy csak két tanácsost s egy titkárt?” A kir. kormányzék kifejezte: „hogy azok az érvek, melyek Kolozsvár mellett akkor felhoztak, midőn a kir. kormányzék oda tétetett át, most is mind állanak, jelesen: 1. Kolozsváratt mind a négy bevett vallás és három nemzet hitfelekezeteinek anyanyelvű isteni tisztelete és főiskolája van, a r. katolikusoknak egyeteme, a hol a nemes ifjuság virága magát a fensőbb tudományoknak szenteli, s vizsgák alkalmával nyilvános színi előadásokat tart, melyeken a főrendek is jelen szoktak lenni, s ez által ifjaikat tanulásra buzdítják. 2. Kolozsvár az erdélyi vármegyék és a politikai, polgári és fiskusi jók tekintetében Erdély hatósága alá tartozó magyarországi Részek között fekszik. Ha csak a vármegyéket nézzük, azok mind nemesi állapotuak, a kiknek egyedül szabad közvetlenül a kir. kormányzékhez és kir. táblához folyamodni, a vármegyéktől elkülönzött többi nemzetek, mint a polgári sorsu szászok, s a katonai rendű székelyek a kir. kormányzékhez csak közvetve, felhívás útján, azután folyamodnak, ha az alsóbb ítélőszékeken ügyeik átmentek, ezért helyeztetett a kir. kormányzék a vármegyéknek mintegy közepébe a perló felek könnyebbségeért. 3. Az élet fentartása eszközeinek bősége, s az, hogy a nemességnek Kolozsváratt szabad házat tulajdonul venni, sok főrendünek, kir. kormányzék tanácsosnak van is háza, vannak kerteik és a szomszéd vármegyékben birtokaik; Szebenben házat sem lehet venni, birtokai nincsenek közel a nemességnek, s magánvagyonuk nélkül, csak fizetésökből élni nem lehetne, sőt az is illetlen, hogy a kir. felség személyét képviselő tanácsosok ott házat ne vehessenek. 4. Azon szükségesség, hogy Kolozsvár emelkedjék, azon város, mely egészséges helyen fekszik, a felség szolgálátára igen alkalmas, hajdon virágzó volt, de az ifjabb Rákóczi

György lengyelországi esete után, az őt üldöző törökök és tatárok dühének lón kitéve, s hogy pusztulását kikerülje, minden belső és külső javaiból, s nem megvetendő mennyiségű birtokaiból, miket a királyok és fejedelmek bőkezősége hív szolgálatokért juttatott neki, teljesen kivetköztetve, nagy adósságokba merült, mely okokat a felség tábornok főhadvezére és a kir. kormányzék akkori feje, a kormány székhelyének oda áttételére nem utolsó érdekűnek vallott, azért, hogy annak ott léte, s az ország termékeinek, melyekkel inkább bővölködik, s a miket olcsóbban ad el, mint Nagy-Szeben, nagyobb kelendősége által Kolozsvárnak erősbödése és emelkedéséhez valamivel járuljon; ezen kívül indította a tábornokot az is, hogy a közelebb elcsendesedett forradalom idejében kivonulván onnan a helyőrség, a város azonnal zsákmány tárgyává lett és sok károsításnak volt kitéve . . .¹⁾ Ez érvek fontosságát a fejedelem elismerte s következménye az lett, hogy az ország igazgatási székhelyének megváltoztatása ezúttal elmaradt.

A tanács ígéretei, a királyi kormányzék és udvar sok kedvezése daczára sok volt a panasz a város ellen, a minek okát a tisztikar hiányos szervezetében és kötelességmulasztásában keresték. Ezért a kir. kormányzék 1730. decz. 18. megintette a városi tanácsot, hogy a házakat, név szerint a kir. kormányzék tanácsosok szállásait állíttassa helyre, a gazdáknak hagyja meg, hogy tehetségök szerint legyenek azon, hogy építsenek; mert bárha igazolt is némelyek szegénységi mentsége, többen vannak, a kik szántszándékkal nem építenek, sőt elpusztulni hagyták házaikat azért, hogy szállót ne tarthassanak; megparacsolta azt is, hogy új évkor oly birót és tiszteket tegyen — minden egyéb tekintet mellőzvé — a kik mind a felség szolgálatára, mind a város közjavanak előmozdítására, helyes igazgatásra és igazságszolgáltatásra alkalmasok, hogy miattok a közönség kárt ne szenvedjen. Az ily egyéneket a város keresse ki. Végre a szegény vásáros emberek sok panasza orvoslásául meghagyta a tanácsnak: gondoskodjék, hogy a vásárra jövő falusiak elébe kimenő polgárok, azok idejét alkudozással, kéregetéssel ne töltsék, őket fel ne tartóztassák, a mi miatt azok gyakran vagy elmenni, vagy árniukat, ugy, a hogy az erőszakoskodó városiak kérik, odaadni kényszerülnek, hanem

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1727., 263. sz.

engedjék azokat szabadon a városba bevinni. Ez eljárás elidegeníti Kolozsvártól a külsőket, a városiakra nézve kárt, a piacon szükségét idéz elő. A kir. kormányzék ez alkalomból megparancsolta, hogy ezentúl a városiak elővásárlási joga télen 9, nyáron 8 óráig tartson, ki a mit addig meg nem veszen, tovább le ne tartóztassa, hanem vehesse meg akárki. Az elővásárlási jog pedig nemcsak a városi polgárokat, de a kir. kormányzék tagokat is illeti. ¹⁾ Nem sokára e rendelet után, decemb. 25. a kormányzó gr. Kornis Zsigmond saját aláírása alatt két kir. kormányzék nemes kancellistától egy másik rendeletet is küldött a tanácshoz, intézve a száz-férfiakhoz és összes lakosokhoz, ²⁾ melyben azon tapasztalatnál fogva, hogy Kolozsvár csaknem végpusztulása okát tisztviselőinek kötelesség nem teljesítésében látja, a kir. kormányzék iménti intézkedésein kívül maga is a város megtartása s a legfelsőbb ur közszolgálati érdekében néhány figyelmeztetést intézett a városi tanácshoz és közönséghez: „1. a hivatalokra az egyéneket ne válasszák valamely különös érdekből, hanem olyakat válasszanak, a kik lelkiismeretességökről, tudományukról és érdekeikről ismeretesek s a kik inkább a közjót mozdítják elő, mint magánjavukat; mert az önjavukat a közjó elébe tevő tisztviselők káros felforgatásra viszik a dolgokat, a mint a város eddigelé is vehette észre. 2. Nagy romlására van a városnak a mesterségekben való csekély foku képzettség, s e miatt hol erre, hol gazdaságra, hol egyikre, hol másakra való kapkodás, úgy, hogy sem jó gazdák, sem jó mester emberek nem levén: elszegényednek, ama mondás szerint: *tízféle mesterség meg annyi szegénység!* 3. A mesterségöket űző czéhekben a czéhbe álláshoz teljesíteni szokott pénzfizetéseket, miket azelőtt részint a város kőfalai, bástyái építésére, részint a közszükségekre gyűjtöttek és adtak a czéhnek, most a mint köztudomásban van, a czéhbeli vének különböző címek alatt elköltik. 4. Vannak oly elsőbbségi tisztségek, melyeket az előtt egy, most 3 visel, ilyenek: a vásárbíró, húslátó, fabiztos, építőtömester, serbíró, szekérmester, igazgató sat. a kik nem a hivatal terhes voltáért, de egy és más mellék érdekért vannak,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1730. 503. sz.

²⁾ A rendeletre ez volt írva: Allatae A. 1730. hora circit. 8 vespertina per duos Cancellistas nobiles Dnos. *Városi levélt. Fasc. II. 703. sz.*

s ismeretlen ürügyek alatt, magánpártfogás következtében a gondolkozni nem tudó vagy nem akaró polgárok kárával, a közterhek viselésétől menttek, többnyire mind olyak, kik ezek viselésére alkalmasabbak lennének. Szükséges azért a fejedelem ő felsége parancsa szerint is, hogy ezek a régi jó rendtartás szerént jó karba hozassanak . . .“ ¹⁾

Az eddigi választási rendszerben kétségkívül voltak hiányok, a tisztviselőkben hibák, az új viszonyok új szükségeket, a köztisztviselőkkel szemben új követeléseket támasztottak, s a felség parancsa úgy, mint a kir. kormányzék azon ajánlata, hogy a város tisztviselőitől nagyobb képességet, a közszolgálatban több pontosságot kívánjon meg, egészen igazolt. De a valódi okok mások voltak, egyfelől legfelsőbb helyről jöttek más utasítások, másfelől a százférfiak között kezdődött mozgalom több javítások iránt, melyek a polgárok jogi állását és a közdolgok intézésénél egy választott egyén által képviseltetését, a közvagyon helyesebb kezelését, a tanács eljárásainak szigorubb ellenőrzését tárgyalták sat. 1730. márcz. 23. savoyai Eugen herczegnek egy fontos előterjesztését fogadta el s parancsolta végrehajtatni a fejedelem, melynek egyik pontja az volt: „hogy a városokban német indigenákat alkalmaztassanak hivatalokra, a kiktől jobban meg lehetne tudni azok dolgait,“ egy másik pontja ez: „mivel ezelőtt néhány évvel a felségnek az volt határozata, hogy az arianus, vagy a mint Erdélyben nevezik, unitárius vallásuak által viselt hivatalokkal azok megüresedése esetében, a felség igaz vallásán levő hívek vigasztaltassanak meg: ezért a legfelsőbb akaratnak ott mindenek előtt az országgyűlési választásoknál eleget kell tenni; megint egy harmadik pontban Sorger erdélyi r. kathol. püspöknek b. titkos tanácsosi czímet és méltóságát rendelt adatni . . .“ ²⁾ Az utóbbi mozgalom később indulván, hátrább lesz helyén ismeretnem. Báró Sorger püspök ismerte a felsőbb körök szándékát, s azt Kolozsváratt valószínű akarva, az 1731. decz. 26-ki tisztválasztáskor írásban ajánlott főbiróságra egy egyént, a kit azonban a közönség nem fogadott el, hanem mást, az unitárius Teleki Ferenczet, s egész tiszt karát az eddigi szokás és gyakorlat szerint választotta meg. A püspök panaszolt

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 703. sz.

²⁾ *A m. t. Akad. kéziratárában századok szerint rendezettek közt levő másolatból.*

gróf Wallis Pál Ferencz erdélyi fővédvezérnél, felfolyamodott orvoslásért a felséghez, s decz. 29-ki folyamodványában panaszosan adta elé: „hogya a midőn decz. 26. a senatorok és száz-férfiak bíró választásra egybegyültek s egy katolikus polgár a püspöknek tudtára adta, hogy a nem-katholikusok elméje mind arra hajlik, hogy nem-katholikusokat válasszanak, s a püspök megtudta, hogy egy szász unitárius sincs, a kit bírónak választassanak, de katolikus szász van, a most arianusból lett Kolosvári András, érdemes, szorgalmas, magasb hivatalra képes egyén és igazán törzsökös szász eredetű: irásában ajánlotta őt a tanácsos száz-férfiak választó gyűlésének, mert nem a vallásoknak, de a két nemzetnek adták a királyok a kiváltságot sat. De a levél elolvasása után mind az unitáriusok, mind a reformátusok egyesítették szavazataikat, s nem tekintve a kiváltságot és fejedelem vallását, sem a püspök ajánlását, sehogy sem akarták Kolosvárit bírónak választani, a mi ellen a katolikus senatorok és száz-férfiak tiltakoztak, s az új bíró megválasztását a felség határozásáig elhalasztatni kérték. Kérte tehát a püspök a felséget, hogy Kolosvárit, mint valóságos szászt, senatort és áttért katolikusot, jogban és közszolgálatban jártas és közhivatalokra alkalmas egyént nevezze ki bírónak . . .“ ¹⁾ Kolosvár a püspök akarata nem teljesítéseért két-képen lakolt. 1732. jan. 22. a fejedelem elrendelte a kir. kormány-széknek Szebenbe átköltözését: „mivel ott a köz, katonai és országos dolgokat jobban lehet igazítani, s ha a kormány-szék kebelében nehézségek támadnak, a császári királyi szolgálatra nézve jobb, ha ezen főhatóság ott van, a hol a főhadivezéség. A kir. kormány-szék és Sorger püspök, mint annak elnöke, nem nyilatkozott a dolog érdemében, csak katolikus kormányzó kinevezését hangsúlyozta, hogy a mi jót eddig a felséges osztrák fejedelmek Erdélyben nagy munkával véghez vittek, nehogy nem-katholikus kormányzó alatt megsemmisüljenek . . .“ ²⁾ A főhadvezér és kormány-széki elnök pedig a kir. kormány-szék fennebbi határozata ellen tett választást 1732. jan. 3. megsemmisítette s eljárásukért felelősségre a kir. kormány-szék elé útasította, ³⁾ hol az tárgyalat-

¹⁾ *A városi levélt. levő eredeti j. könyvéből.* Lásd: *erd. udv. cancell.* 1734. 16. sz.

²⁾ Látható az előbbi udv. cancell. szám alatt.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 708. sz.

ván : a tisztviselői kar addig, míg a tanács és száz-férfiak közötti egyenetlenség dolga eldől, helyén hagyatott.¹⁾ Ez egyenetlenség az imént érintett mozgalom volt. A száz-férfiak t. i. octob. 22. huszonként pontból álló kérést terjesztettek a tanács elé, melyek főbbjei voltak: „1. hogy a királyi adón kívül közszükségre más rovatalt a tanács ne tehessen a száz-férfiak tudta és beleegyezése nélkül; 2. a város adósságáról terjeszzen elő a száz-férfiaknak kimutatást, s a kölcsönszerződéseket mutassa be, hogy a közönség tudja s kedélye megnyugodjék; 3. a katonai szállások díjáról szintén terjeszzen elő kimutatást; 4. ugyszintén a főbíró, jegyző és tanács fizetéséről is; 5. a város kocsijait maguk szükségére ne használják; 6. a város kiváltságait évenként egyszer olvassák fel, hogy a nép ismerje meg jogait; 7. adókimutatásra 24 száz-férfit nevezzenek ki; 10. a kik közföldeket fizetés nélkül bírnak, 15 nap alatt fizessenek róla illendő díjt; 12. ezentúl a város híre nélkül a réteket és szántókat se senator, se más el ne foglalja; 13. a szegény külvárosiak által használt legelőket a tanács idegeneknek ne adja; 14. kölcsönt a száz-férfiak híre nélkül fel ne vegyen, 19. a főbíró és tisztek Mátyás király kiváltsága szerint minden évben búcsuzzanak; 22. a száz-férfiak gyülekezete kérte, hogy mint más városokban van, neki is oratora lehessen. Végre kívánták: hogy esküdt polgárt ítélet előtt elfogni ne lehessen, száz-férfit postálkodásra ne küldjenek, a hivatalokra jelöljenek ki a száz-férfiak, szénafüvet 12 rúdnál többet egy senator se vehessen, a szavazatok összeszámitásánál legyenek jelen a száz-férfiak . . .”²⁾ Rendkívüli fontosságú kívánságok! Új eszmék és tervek, s a város régi polgári alkotmányának a hivatalviselés, választás, a közvagyon ellenőrzése, a felelősség elvének valósitása sat. tekintetében csaknem gyökeres átalakítása jött e kívánságokban napirendre. Mindezeket eddig a tanács csaknem teljhatalommal intézte, e pontokban a száz-férfiak egyenesen a hatalom megosztását kívánták. Látszott, hogy a polgárság kebelében új állapotok, létrehozása, a közigazgatás teljesreformjának élénk vágya ébredt fel. November 17-től 19-ig folyt a két fél közötti egyezkedés és alkudozás, míg végre a száz-férfiak által támasztott nehézségeket mindkét részről tett kölcsönös ígéret

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 734. sz.

²⁾ *A város ered. j. könyvéből.*

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 724. sz.

és biztosítások enyészttették el.¹⁾ Csak ekkor jött ismét sor új tisztválasztásra. Most a tanács Buda város polgármesterétől kért felvilágosítást — és ez a másik tény — az ott gyakorlatban levő választások iránt, mire az 1733. febr. 14. tudatta, hogy náluk a török foglalás előtt s kiűzetésök után is az volt a szokás, hogy a polgármestert és birót a választott községi tagok minden két évben választják, s azok nem voltak kötelesek minden évben búcsuzni, a senatorokat választotta a tanács élethossziglan. Közlebb ott is követelték a száz-férfiak, hogy ők választják a senatorokat, át is ment rájuk e jog, de a tanács felszólalt ellene, s az ügy még a felség előtt áll. Nemzetiségre nézve náluk nincs különböztetés, mert ott kevés magyar van s egyiknek az a joga, a mi a másiknak.²⁾ A tanács állandósítani kívánta a hivatalokat s álláspontját erős érvekkel védte.³⁾ De a kir. kormányzék és főhadvezér az eddigi szokás szerinti választást rendelt, a mi 1733. dec. 29-én megtörtént, s a sarkalatos hivatalok a r. katolikusok és ev. ref. hitvallásnak közt egyenlő arányban oszlottak meg, a kapuvám kezelését egy, az adószedést ismét egy, magszakadásból, szántóföldekből s minden másból való jövedelmek kezelését egy külön egyénnek adták, 3 serbiró, 3 vásárbiró, helyett 1 — 1-et választottak, a fiskusi ügyekre egy, legfeljebb két egyén választását javalták, a tanács hatáskörébe eső ügyek elintézési napjai úgy állapították meg, hogy a gazdasági és birtok-ügyek, ugy a várost illető más közügyek, a város régi helyhatósági törvényei szerint szerdán, a fiskusiakban az ítélelhozás hétfőn, a végrehajtás szerdán, a polgárok közötti ügyes-bajos dolgok és perek pénteken igazittassanak el, a mit 1734. febr. 19. a kir. kormányzék is helyben hagyott.³⁾

Egy veszélyes természetű belső viszály keletkezett a város kebelében a katonai kiszolgáltatások miatt. A nép megunta nagy terheit, s a katonaság helyett, mely okozója volt, a tanács ellen kezdett békétlenkedni, hogy őt igazságtalanul terheli s megalázza. 36 külvárosi lakos, kiknek külön 4 vagy 6 marhája volt, 1740-n panaszoltak a kir. kormányzéknel a tanács által szerfeletti megterhelhetésökért. „A közlebbi években — irták — mindenikök

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 731. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 733. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1734., 36. sz.

20 szekér fát, 21 szekér fűvet, s évenként 125 napszámmal többet tett. Van még 18 egyén, a kik szintugy mint ők, lóval teszik a közterheket, azon különbséggel, hogy ők csak 5 szekér fát adtak. Ez bántja őket, mert ők csak azzal az eszküvel vannak a város iránt lekötelezve, mint a falakon belől lakók, s mégis a terhek viselésében nem ugy bánnak velök, mint polgárokkal, hanem mint alattvalókkal: ők csak névvel polgárok, tényleg alattvalói a belvárosiaknak. Sérelmök annál nagyobb, mert nagyobb részöknek semmi földjük nincs a város határán, s a közvaló faluktól és birtokosoktól szerzik meg élelmöket. Sokszor kértek orvoslást a tanácstól, de nem nyerték meg. E miatt közülök többen eladták marháikat, hogy magukon könnyithessenek. Ha a kir. kormány-szék rajtuk nem segít, kénytelenek lesznek ők is marháikat eladni s lakhelyökről eltávozni. Ne engedje, hogy a város népe egymás között meghasonljék és elpusztuljon vagy megromoljon; segítsen rajtuk s a külvárosiakat a falon belől lakókkal egyenlővé tenni parancsolja meg.“ A kir. kormány-szék irt a tanácshoz — ez volt a válasz — hogy mód nélkül és rendkívül a kérelmeseket ne terhelje; de komolyan megparancsolta nekik, hogy a tanácsnak ellene ne szegüljenek, megtekintvén a nehéz időket; még ha szerfelett terheltetnének is, engedelmeskedjenek, de orvoslásért folyamodjanak hozzá, mely az egész város könnyebbségének módját fogja találni.¹⁾ Még azon évben kelt a tanács és követség közt ismétlődött e viszály. Mindkét fél panasza s kérése a kir. kormány-szék elébe jutott, július 5-ki ülésében felolvastatott, a kelt határozat a tanácsnak megiratott, azon rendelettel: „hogy roszalja az egyenetlenkedést s el nem szenvedheti, sőt a kik erre okot adtak, kitudni és példásan megfenyitni el nem mulasztja; intette mindkét felet, keressék módját a kölcsönös kiengesztelődésnek s a közdolgok rendes folyását egyenetlenkedéseikkel ne akadályozzák; a nép engedelmeskedjék előjáróinak, ezek pedig békétlenségre okot ne adjanak. A tanács illendő kimutatást adjon a közönség elé az elkerülhetlen szükségokről és rovatalokról, feltüntetve, hogy azt a közjó kívánja, ekkor a közönség nem fogja ellenezni; az ő vagy tisztviselői kezén forgott bevételekről és kiadásokról tartozik szintén hiteles számadást előadni a közönségnek . . . Ha a rendes közjövödelmekből a költség nem

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 762. sz.

fedezhető, csak akkor lehet és kell rovatalt tenni, de a valódi szükséghez mérsékelten. Ez szigoruan megtartandó. A kir. kormányshék ennek a meghivandó száz-férfiak előtt nyilván felolvas-tatását rendelte.¹⁾ Ez azonban a kedélyeket csak mulóan nyugtatta meg. Mikor a tanács a számvevő bizottságot az adókirovás végett egybeállította, a község [*populus*] sept. 1. irásban szólalt fel az ellen, hogy az elébbi rendelet ellenére olyakat neveztek bele, a kik maguk is számadók, azt is helytelennek mondva, hogy a tanács a dolognak a közgyűlés elé terjesztése előtt kezdett a kirováshoz; mindkettő ellen tiltakozott s kijelentette, hogy a kir. kormányshékhez folyamodik.²⁾ Megbizottakat választott tehát, panaszos sérelmeit 53 pontba foglalta össze, mik többnyire vádak voltak a tanács ellen; mindkét fél kérelmet intézett s követeket küldött a kir. kormányshékhez, mely kihallgatás után azokat a felekkel közölte, mire azok egymáshoz némileg közeledni látszo-ttak, két kir. kormányshéki tanácsos kibocsátását kérték, a kik előtt — ha lehet — a dolgot kiegyenlitsék. Gróf Petki Dávid és br. Bánffi Zsigmond küldettek ki, az egyezés sept. 19. létrejött, 9 pontja közül a fontosabbak ezek: 1. a város kiváltságai a község előtt fel fognak olvastatni; a közvégzések minden polgárnál meg-levén: a tanács mind törvényes, mind osztályügyekben azokkal fog élni, 2. a tartományi főszámvevősegtől kiadott számvetések és számadások eredetiben közölnetnek, 3. a kir. kormányshék adót illető rendeletei szintén, 5. a fizetési es egyének fizetését a tanács véteti számba, 6. a tanács minden számadókat szigoru számadásra szorít, azok részletes kimutatását a közönség előtt bemutatja, noha karácson előtt már a száz-férfiak előtt felolvastattak; a szá-mon kérő bizottság számadással köteles férfiakból nem fog állani, ezek közé a 3. osztoztatón kívül 3 száz-férfi is fölvétethetik; 8. a bíró választásakor választassék a szószóló is, [*orator*], 9. a tanács a száz-férfiakkal együtt veszen számot a szállásmesterektől. A titkári és főpénztári hivatal, mely csak a vallások közötti egyenlőségért vétetett föl, megmaradhat, vagy ha úgy tetszik, eltörölthetetik, csakhogy a r. kath. és ev. ref. vallás nem engedheti a maga két egyénét u. m. jegyzőjét és főpénztárnokát egy évben is hivatal

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 836. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 836. sz.

nélkül maradni, ez okon így az unitárius vallás rekesztetik ki. A főpénztárnokságnak régi gyakorlat szerint is fenn kell maradni.¹⁾ Ezután a feleket atyailag intette: a tanácsot, hogy tisztét, a népet, hogy a törvény iránt köteles engedelmességét teljesítse; van útja és módja a kormány köteles tiszteletben tartása mellett a megbántódásnak és panasznak a kir. kormányshoz előtti csendes előadására és orvoslására; de zugolódni, összeesküdni, gyülekezeteket tartani s fellázadván, az engedelmességet megtagadni főbenjáró bűn; nemkülönben a tanácsnak is minden dolgában szem előtt kell tartani, hogy ő a nép és polgárok megtartásáért van s úgy kell velök bánni, mint saját tagjaikkal, s uralkodási hajlamot mutatni nem szabad, hogy a polgárok egyetértése által a közjó gyarapodjék, s viszály miatt meg ne rontassék. Ezeket a tanács és község így értse meg, nehogy egyik fél tulságos, másik a sehogy sem engedelmeskedés miatt abba essék, a mit ingyen sem vélt.“²⁾

Politikai életének hihetően régi irányát adta volna vissza kiváltságainak megerősítése. Folyamodott is érte 1728. de fogamat nélkül.³⁾ A fejedelem nem akarta azok által kezét megkötetni s akarátát korlátoltatni . . . E korszakban jött szokásba a száz-férfiaknak városnegyedenként választása csak az illető negyedbeliek által, úgy, hogy a megválasztottnak mindig oda kellett tenni egy betűvel, például s. [*saxo*] vagy h. [*hungarus*] a nevéhez a maga nemzetiségét: magyar-e? vagy szász? s vallását, például: r. [*reformatus*], u. [*unitarius*], c. [*catholicus*] vagy melyik vallásu? Így történtek a választások 1736. aug. 2. és 1739. jan. 16.⁴⁾ A közgyűléseken a tanácskozás, czéhekkal a levelezés nyelve a magyar volt, nem az ország magyar jellegénél, de a szokásnál fogva, s mert ellenkezőre senki sem gondolt. A külső törvényhatóságokkal szintén ez volt gyakorlatban, kivéven néhány szász várost és hatóságot, valamint czéheiket, honnan német s latin átiratok érkezvén: Kolozsvár is úgy irt vissza.⁵⁾ Csak a fejedelemmel és

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXVI. sz. Összevetendő: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1740. 632. szám.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 814. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1728. 488. sz.

⁴⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

⁵⁾ Besztercze városnak 1724. november 29-n kelt magyar levele van Kolozsvár levéltárában, van 1766. márczius 12-kéről is, melyben tudakozó-

főhadi vezérrel kezdett lassanként latinul lenni az érintkezés, mert azok magyarul nem tudván: az egymás megértés lehetetlen lett volna . . . A nagy politikát érinti a fejedelemnek 1738. május 6-n kelt s a tanácsnak is megküldött kiáltványa, melyben Rákóczi Józsefet, azért: „hogy kiáltványában magát Erdély fejedelemének s Magyarország Részei urának mondva, török segélylyel és védelem alatt az erdélyi fejedelemségért fegyvert fogott és így a császár és törvényes fejedelem ellen fellázadt, felségsértőnek nyilvánítván, fejére díjat tűzött ki, úgy, hogy a ki élve fogja el s viszi a táborba vagy a császári vezérekhez, 10,000, a ki halva, 6000 forintot kap. Intette minden hívét, hogy a kik az említett kiáltványt ismerik, birják vagy másokkal közlik, érdekében gyűléseket tartanak, Rákóczival s követivel leveleznek, fegyvert fogva hozzá csatlakoznak, a legközelebbi cs. tábornoknak jelentsék be, mit ha nem tesznek, mint a felségsértésben részesek s a haza békéjének megháborítói fognak megbüntettetni . . .¹⁾ A j. könyvekben nem találtam a kiáltvány tárgyalásának nyomára, a nyomtatvány sem nyújt semmi fölvilágosítást. Megemlítését a köztörténelemre nézve szükségesnek véltem.

Politikai életének s jogainak másik nyilvánulási tere az országgyűlés, ami ez időszak alatt ritkán tartatott, a mi volt sem törvényes formák szerint történt: a tagok egybeállítása, tanácskozási tárgyak, elnökség, a törvényjavaslatok készítése az uralkodó önkényű tetszése szerint volt rendezve, királyi biztosok az ország főhadvezérei, ez okoknál fogva alkotmányos törvények nem keletkezhetek. A követet [*deputatus*] néha választották, máskor kinevezték; Kolozsvár rendszeren hármat küldött az ottani vallásuak közül. Így 1732. a febr. 26-ki, 1736. az ápril 28-ki, a márczius 28-ki országgyűlésre.²⁾ Midőn ez utolsó országgyűlésre akartak választani, a szűk időre való tekintetből meghatározták, hogy az eddigi

dik a város korcsmája, malmai, serfőzője hasznobére s a kiadások föltételei iránt. [Fasc. II. 1422. sz.] De ez évben van a bíróhoz latinul írt megtalálása is. Szeben városnak legelőbb 1732. aug. 8. kelt levele van latinul írva. [Fasc. II. 1422. sz.] A szeboni bíróság [*Judicatus*] 1751. február 18-n is magyarul írt egy ügyben. [Fasc. II. 1298. sz.] Brassó még 1761-n is magyarul írt. [Fasc. II. 1298. sz.]

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXI. sz.

²⁾ Az 1732—1764-ki községi gyűlési j. könyv eredetijéből.

1 m. frt és 20 pénz még 16 pénzzel megnöveltessék, a követek számát pedig, mely eddig 3 volt, t. i. r. kath., ev. ref. és unitárius, ezentúlra kettőre szállították, úgy, hogy a követség mind a három valláson rendre forogjon.¹⁾ Kolozsvár városában ez időszak alatt egy országyűlés volt.

Törvénykezési életéből három följegyzésre méltó van. *Egyik*, hogy a város óvári régi tömlöczének hajdan *csonka torony* volt neve, azért, hogy emeleti részeit századok előtt lebontották. A kolozsvári csonka toronyból fogságba esett marosvásárhelyi Soós András keserves levelet írt 1661. szeptember 22. Bornemisza Ádámnak, s kérte közbenjárását, nehogy megöljék, míg a város felvilágosítja dolgát. *Másik* Kolozsvár börtönrendtartási szabályai, melyek túlságos szigora igazolásaul több súlyos bűnöst illető ügyiratok közt az előbbi is mellékelve volt. „A kiket itteni fogságra ítél a törvény — mondja a szabály alkotója — veszedelmesek, azokra nem lehet eléggé vigyázni.“ Jellemzőbb pontok ezek: „A tömlöcz-tartó a tanács hire nélkül rabot ne vegyen be, kést, villát, vas szerszámot nála ne hagyjon, a halálra való rabot éjjel-nappal bilincsben tartsa, estvénként vasaikat, ugyszintén a tömlöcz és rabház falait, fenekét, ajtait, zárait minden estve-reggel megvizsgálja: ha a rabok ásást, vésést nem tettek-e? földet, követ, ágy-neműikben vagy csebrőkben nem rejtegetnek-e? ha a vasakon, bilincseken, zárokon romlást vesz észre, jó idejében javitassa meg, a tanács hire nélkül senkit a rabok közül ki ne vigyen, alamizsna kérésre inkább városi, nem nagy vétkes rabot használjon, mintsem idegent, rab birónak olyat tegyen, kin a többi rabok erőt ne vehessenek, és a kinek vétké nem súlyos, a rabok alamizsna perseyét hiteles személyek előtt nyissa meg, s szám szerint vegyen ki belőle pénzt, dorbézolásra, vendégeskedésre a rabokhoz bejárást ne engedjen, de jóakarójának egy ejtelig megengedhet, a rabok fél ejtelnél többet ne vitethessenek be; a versengő rabokat korbácssal büntetheti, ha a bűn nagyobb, lapáttal is, de hogy baltával verje s csontjában rontást csináljon, meg nem engedtetik; ha a rabokat ellene összeeskünni érzi, idejében jelentse a tanácsnak, hogy elejét vehessék s megzabolázhassák; rendes fizetésével elégedjék meg, tömlöcz váltságban urak, nemesek rabjaitól 30 napig

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

1 r. frtnál többet ne vegyen; ha tovább tart fogságuk, minden éjjelre öt pénzt, a kiket testileg büntetnek, azoktól semmit sem; ha főbíró vagy tanácsbeli, vagy más, eselédjét egy-két hétig betéti, azoktól váltságot nem vehet, akkor sem, ha azt a tanács valakinek elengedi . . .¹⁾ *Harmadik*, hogy a kir. kormánysszék 1731. az erdélyi törvénykezés reformja [*correctio juris*] munkába vételekor felkérte összes helyhatósági törvényeit és szokásait; azonban a tervezett újítás radikális és katolikus iránya miatt nem jöhetvén létre: a nagy fáradtsággal és sok keserű vitatkozások közt a kir. kormánysszék előtt és az országgyűlésen tárgyalt munkálat, mint nem alkotmányos jogelveken és igazságon, de személyes és felekezeti érdekeken alapuló jogtörténelmi anyag ma is a volt kir. kormánysszék levéltárában hever, a nélkül, hogy valaha használtott volna.

Az *iparágyben* — egész fogalomkörét befoglalva — a tanács és száz-férfiak munkálata alapján a kir. kormánysszék 1735. nov. 12. általános árszabályzatot bocsátott ki. Terjedelmes s ugy népszerűi, mint korrajzi tekintetben becses mű; lényegesebb részei ezek. Első az *Ötvösmunka*. Ezt most ritka ember dolgoztat — mondja a szabályzat — vásárra pedig hanemha az oláhok, latja legyen 20 pénz, virágos munkáké 36, vásárra vagy bárhová 14 próbás ezüstnél alább valóból ne dolgozzanak. *Szabómesterségnél*: nagy embernek való dolmány ára legyen 48 p., mely alatt bőr nincs, 72 p., mely alatt van, rövid mente ára 40 p., hosszú mente vagy toga, melyet a deákok viselnek, 1 frt 20 p., nadrág 18 p., zsinorosan 24, béelve 40 p. *Asszonyoknak való*: szoknya vállastól selyem vagy bőrprémmel, szolgálói módon, előruhástól 20 p., rása szoknya két rend prémmel 40 p., aba köpenyeg 30 p. *Szőcsmesterség* művei: béresnek való ködmön 8 frt 40 p., kocsis kucsma 1 frt 20 p., legszébb kucsma 1 frt 40 p., szolgálomente alá való báránybőr 30 p., szolgálónak való mente fejez báránybőrrel 2 frt. *Csiszármenterek* műve: szablya, fringia, pallós tisztitástól, hegyes törtől fizessenek 20 p., kardhüvelyért 60 p., ezüst alá is. *Vas-árusok*: magyarországi 100 fontos mázsa ára 5 frt, vajda-húnyadi 4 frt, toroczkai csinált öreg singvas 30 p., esetneki vas java 21 p., erdélyi aczél mázsája a hámorokon 3 frt. *Halászok áru*: nagy halak fonttal adassanak,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLIII. sz.

menyhal fontja 9 p., csuka, pozsár, czompó 8, márna, paducz 6, fejér hal 4, senting 18, apró fejér hal kupája 6, csik [ejtele] 36, haresa 6, pisztrang fontja 12 p. *Tűzifa*: két ökör után való asszu 30 p., nyers 24, 4 ökör után való száraz 48, nyers 42, 6 ökör után való száraz 72, nyers 60 p. *Koresmák dolga*: minden ember-séges esküdt polgár s gazdaember a maga borát szabadon koresmárolhatja a maga eselédjével. *Szolgák, szolgálók bére*: négy lóval bánó jó kocsisnak, a ki egyedül erdől, 18 frt, 2 pár ing, egy fejelés s év végén egy jó borjubőr esizma; gyengébb két lóhoz 10 frt. Új kocsis bére mind a jónál, mind az alábbvalónál alábbvaló. *Sütő-főző szolgáló*, a ki kész gazdasszony, 12 frt, egy gyoles s egy vászoning aljastól, alábbvaló 8 frt, két vászon ing, ennél is alább való 6 frt, két pár vászoning aljastól. A *napszamosokról*: férfi kapás karózó, 12 p., hajtó és levelező 9, homlitó és kapáló 18, ha a gazda ételt nem ad 24 p.; férfi arató ha kévét is köt 15 p., ha nem köt és az asszony 12 p., gyűjtő, ki boglyát rak 15 p., a ki nem rak 12 p. . . .¹⁾

A *czéhek életéből* keveset találtam följegyezve. Az *Aranyműves czéh* czéhmesterei 1717. Csizsár György és Szöllősi Gábor. A czéh vagyona számbavevésekor egy kis taraczkot, úgy a szakállas és puska csövet a városéi közé vitték. 1719. és 1727. is azok voltak a czéhmesterek Ekkor Csizsár György mellé Katona Pált választották, 1732. ismét; 1738. a febr. 22-ki választáskor megint Csizsár Györgyöt, akkor negyven évig egymásután szakadatlan megválasztatása után, le akart mondani, de megmarasztatott. 1724. septemb. 11. a tanács rendeletére ő börtvedret csináltattak.²⁾ Az *Apródok könyvében* ez érdekes szegődtetések vannak: „1720. a május 9-ki czéhgyűlésben Katona Pál előadta, hogy négy év előtt a maga édes fiát, Józsit, fogta volt az ötvösség mesterségére, hogy rá megtanítsa, kit azután két évvel be is szegődtetett a czéh tagjai előtt; de azóta hol egy, hol más dolog miatt be nem irathatta. Minthogy a négy év kitölt, kívánta hogy tanult mestersége remekét [*specimen*] tőle bevegyék, s tekintsék meg, és ha a czéh jónak itéli, szabadítsa fel,

¹⁾ A szabályzat végén még e pont van: „Hát a cytherások munkája? s utána e felelet: *De eo tacet scriptura.*“ Bevégezte nov. 29. 1735. Bányai Ferencz, város secretariususa. *Városi levél.* Fasc. II. 775. sz.

²⁾ A *czéhmesterek j. könyvéből.*

mert ő, mint tanító mestere és édes atyja, immár szabadnak mondá a czéh előtt.“ „Beadván ez ifjucska — így szól a j. könyv — lyukasztóit és faragott rezeit, és a becsületes czéh megvizsgálván: szabaddá mondotta. Isten szentelje meg életét s igyekezetét . . .“ 1722. aug. 5. részszerinti gyűlésök levén, Huszár Péter a nyári takarodás miatt egész czéhet nem fárasztván, jelenté: „hogy ezelőtt két évvel becsületes emberek kérésére s az enyedi czéh mesterek ajánlására Enyeden lakó Iszlai János fiát, Ferkót, keze alá vette, hogy azt az idejét, mit Enyeden Jónás Ferencz czéhbéli ötves mesternél a mesterség eltanulásában eltöltött — de Jónás Ferencznek halála történnén, s ott más gazdája nem akadván — nála czéhben kitöltse, és így a szegődség szerénti 4 évet jámborul eltöltvén s mesterség tanulásának remekét [*specimen*] kimutatván: ő az ifjut szabadnak mondotta, s kéré a czéhet, hogy az is szabaditná fel; a mit a czéh megtekintvén: nevezett ifjut szabadnak mondotta és felszabadította. . .“¹⁾ Az *Asztalos czéh* jegyzőkönyvei bővülködnek ez időben érdekes történeti eseményekkel. A czéh legkitünőbb embere Szakál Ferencz — az ismeretes krónikairó — volt. Ő vitte el a czéh kiváltságlevelét megerősítés végett Medgyesre 1713. febr. 12-kén; az uraknak két kolozsvári ugynevezett nagy *kemenczés kenyérrrel* kedveskedett,²⁾ minek árában a czéh neki 2 frt 4 pénzt fizetett; ugyan ő sept. 3. Rákosi nevű biztos emberök által Dimény Ferencznek, ki a kiváltság dolgában sokat segített, 12 frtot eszközölt ki a czéhtől. Ő iratta át azon évben jun. 10. a kolozsmonostori konventnél az újonnan megerősített kiváltságot. Most másodszor fordul elő, hogy Szakál Ferenczet a konvent levélkeresője *Barth*-nak irta, minek oka hihetően annak németes érzelme, miután Szakál neve már évtizedek óta mindig magyarul jó elé a köziratokban. 1715. a nov. 11-ki czéhggyűlésben Szakál Ferencz az inasát, Archisocki [*Archizewsky*] Tóbiást négy apródévre a czéh előtt beszegődtette, atyjokfia Archisocki Tóbiás és Gezanovics Ádám jelenlétökben; felszaba-

¹⁾ Az apródok eredeti j. könyvéből.

²⁾ A kolozsvári *kemenczés kenyér* híres volt egész Erdélyországban nagyságáért ugy, mint vert piros héja szépsége- s bele édeskés jóizeért; egy, néha másfél véka lisztből sütötték, átmérője volt 60—80, középdomborúsága 35—40 centiméter.

ditatott 1719. nov. 8. tanuló leveleért 50 p. fizetvén. Mindkettő a mult század közepén innen beköltözött lengyel unitáriusok utóda, mindkét nemzetségből egy-egy kitűnő unitárius pap és szónok vált ki időteltével . . . Az 1715. évben czéhmesterré választatott Szakál Ferencz a szász nemzet részéről, ifju czéhmesternek Bágyoni Kónya János, oly föltétellel, hogy az ezentúl ne négy, de a kiváltság szerint két évig tartson. 1718. márcz. 4. volt czéh gyűlése Kövendi György inasa Novák Marcezi dolgában azért, hogy urát, asszonyát, sem magát meg nem becsülvén, asszonyát megtaszigálta, dümöszölte, gyoicsát fejéről letépte, rút szókkal szidalmazta, az urát is midőn meg akarta verni, eltaszította; a czéh azt végezte, hogy az inas e vétkeiért csapattassék meg s menjen más gazdához. 1722. jun. 7. czéhapa Szakál Ferencz czéhtáblát járatván, az egybehivott czéhgyűlés azt végezte s a czéhmestereknek meghagyta: „hogy az évi sátoros lakadalmak idején három nappal előbb és a napján a czéhmester fél-félnapig az ifju mestereket a bárdolt és metszett hársfákhoz vigyázatra rendelje ki, a melyeket a Hév- és Hideg-Szamosról jövő oláhok hoznak, s megvenni sem idevalóknak, sem idegeneknek ne engedje, se ki a külvárosba eléjek menni, hanem a czéh számára foglalják le, ha különben nem lehetne, bíró pecsétével is, vagy hírével, súlyos feddés büntetése alatt. Ugyanaz nap végezték, hogy a czéh sátora, melyben sokadalmakkor árulni szoktak, egy nappal előbb elkészíttessék mint az idegeneké, hogy helyét se vásárbírák, se más idegenek el ne foglalják. Azonban minden sokadalomra, minden czéhtagnak súlyos büntetés alatt legyen eladó munkája, hogy helytelenül és mások csúfjára a czéh sátora fel ne állíttassék. 1723. jan. 11. reggel öt óraker czéhgyűlés levén: legelőbb czéh- atya Szakál Ferencz szép és istenes köszöntés után előadta, hogy a negyedik esztendő eltelvén, tisztekről számot akarnak adni, határozzon róla a czéh. Mivel azonban az unitarium gymnasiumnak gyűlése és a papoknak bejövése van: a czéhgyűlés kevés időre a papok elmenése utánra határozottatott . . . A consistorium eltelvén, a czéhgyűlés folytatólag megtartatott s ügyeit tárgyalta. Mellőzve azokat, történeti tekintetben fontosnak tartom megemliteni, hogy azon 1723. évi czéh jegyzőkönyvébe ezen: *Pro memoria* volt bejegyezve. „September 2. Isten látogatásából a generalis Königsseg német szakácsa gonoszsága miatt a Bánffi György

házánál tűz támadván: elégett a hátulsó rész és a sütőházak, szappanyuteza, középuteza és a középkapui torony nagy órástól együtt, az óraharang is leesett, a kőfal is nagy darabig, mely nagy romlásból Isten építse a szegény romlott népet . . .“ Az nap jött a kir. kormányshéktól és tanácstól parancsolat bőrvédrek csináltatása végett; az asztalos czéhre esett négy, melyhez vettek egy tehén bőrt 4 frt 8 p., megcsináltatták 3 frttal . . . Ez évi j. könyv így végződik: „Az anyánk asszonyinak, Szakál Ferenczné asszony-nak, mikor a czéh tagjai ő kegyelmekhez gyűltek volt össze reg-geli italra, fizettek 10 frt 15 p.“ Szakál Ferencz 1726. márcz. 16. választatott meg utoljára czéhmasternek, Szabó György társával. Meddig viselte? s mikor halt el? följegyezve nem találtam.

A Szabó czéh ezen korszakbeli jegyzőkönyvei szintén néhány becses történelmi részletet tartottak fenn. A czéh nagy j. könyvében 1718. febr. 22-kéről az van följegyezve: „hogy Gönczi Péter e napon czéhbe kérte magát felvétetni.“ 1723. jun. 13-ról azt írta utána a jegyző: „E napon sokadalmi alkalmatossággal szomorú példáshalállal szólíttatott ki az életből, mások mentiségére menvén: a militiai dobostól általveretett.“ „Videni Szabó Mihály szintén 1730. jan. 24. ajánltatott be a czéhbe tiszteletes Pataki István és Gyergyai Pál urak által.“ A jegyző 1738-ról ezt jegyezte be utána: „Meghalt a Lazaretumban pestisben, a esertőrő vargák kertjében, s ott is temettetett el . . .“ Egy más ifjut Gyergyai Pál és Füzéri György mesterek ajánlottak apródságra. ¹⁾ E két apródszegődtetésből megtudjuk: hol volt Kolozsváratt a mult században s ennek elején, a Karolina-kórház alapításaig annyit emlegetett közkórház, a nép nyelvén ugynevezett „Lazaretum“; másodsor, hogy azon *Város Leírásnak*, mely Kolozsvárról egyetlen nagyobb irott emlék a multból, szerzői közül Gyergyai Pál és Pataki István senatorok voltak ugyan, Füzéri György pedig városi jegyző, de egyszersmind mind a három szabómester. Csak Pater Pálról nem találtam hasonló adatot, de ha ő honoratior volt is, Kolozsvárnak s iparos polgárságának mindig dicsőségére fog az szolgálni, hogy ezen társaik nemcsak értelmes, munkás és vagyonos iparosok voltak, de egyszersmind magasb hivatali tisztséget viseltek, sőt az irodalomnak is hasznára váló munkát dolgoztak. Kifogásolni való van az említett műben kétségkívül,

¹⁾ A szabó czéh eredeti j. könyvéből.

egyik az, hogy az események éveinek szabatosan meghatározása és oklevelek nem támogatják az előadást; *másik*, hogy a felirások nem palaeographiai szabályszerűséggel irattak le, hogy a felsőbb meg-hagyás igen fontos ágait mellőzték, ¹⁾ s még több is; de így is értékes emléke az korának a történetkedvelő, s hasznos a történetíró előtt. A *Fazékas czéh* két szabályt alkotott, az elsőt — mely 47 pontból áll — 1720. márcz. 18., a *másodikat* 1726. május 22. a tanács által kiadva 1727. octob. 12. mindkettőt magyarul; utóbbi az első néhány pont-jának módosítása, az új pontok a többiek bővítése, végre egy rövid határozatot is hozott 1720. febr. 12. Az elsőből jellemzők: 1. a czéh áll 3 rendből: 6 öreg, kettője az *Unio* és nemzetek szerint czéh-mester, négy számvevő; hetedik a jegyző, 4 leülő, a többiek fel-szolgáló ifjak. 2. A tisztek az *Unio* és 3 vallás szerint választatnak, ha a főczéhmaster r. kath., a reform. legyen a 2-dik, a jegyző unitárius s így következőleg váltakozva. 3. A választás mindig új év első reggelén hétfőn legyen. ... 22. A remek: 1. egy 4 vedres főző fazék, 2. négy vedres vajnak való kanta, 3. egy vedres tál, 4. egy vedres abárlo, 5. egy vedres hajtott száju kancsó, 6. egy vedres bugyogós korsó roasztás [?] két füllel, 7. egy két száju pohár, fél ejteles két füllel. ... 24. Mesterasztal díja 12 frt, 8 frt a vénéké, 4 a leülteké, a bástya pénzt a czéh ládájába tegyék. 28. Külön asztala legyen a vénségnek és leülteknek, az ifjak akkor üljenek, mikor dolgukat végzik. 29. Az asszonyok is külön asztalnál ülnek, egy ifju mester szolgál nekik, de mikor minden munkájokat végzik, s ettek is, egy-két pohár bort köszönhetnek rájuk az öregek. Apróbb vendégsé-gekben [*collatio*] két czéhmasterné legyen, nagyobbakban 3 asszony-ember, de magukat asszonyi rendhez illő tiszteséggel viseljék, külön-ben ha valamelyik veszekednék, férje büntettetik, az elsőért 50, másodikért 100 pénzzel. 41. Ha bástyára menetel kívántatik, a ki rendét elmulasztja, 50 p. fizet. 43. Temető kertben, a sir földin a ki illetlen szót szól, 12 p. fizet, a mi az ifjaké.“ ²⁾ A másodikat az ifju mesterek panasza eredményezte, a módosítások lényegesbjei ezek: 1. A régi szabály 1. pontját oda módosította, hogy a czéhben legyen 3 rend; hancm az egész czéh oszoljék két részre: 8 legyen az utolsó, a többi mind leült mesternek neveztessek; 2. a sokada-

¹⁾ Lásd: I. kötet, **Előszó.**

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLII. sz.

lankor szedetni szokott látópénz két része legyen a czéhé számadás terhével, 3-da a czéh mestereké, 3. a büntetések ne osztassanak fel, hanem számadásra a czéh ládájában tartassanak. Az inasszegődtetési pénz is nem magánosokat, de a czéhet illeti, a mestereké a vendégeskedés [*collatio*]. 4. A czéh ládájából se ki ne vegyenek, se bele ne tegyenek semmit a czéhgyűlés tudta nélkül, az jegyezzen fel mindent s a czéh mesterek a szerint számoljanak. 6. A bástya-pénzt, a mi az új cikkek kelése óta illetve a czéhet s annak számára be kellett jőni, a czéh mesterek tegyék őrizet alá és senkinek ki ne adják. 9. Az eddig elköltött, czéhet illető jövedelmek — a bástya pénzen kívül — feledésbe mentek, a most okozott költség a czéh jövedelméből lesz pótolva. *Végezetre*: mivel a czéh jövedelme a czéh hire nélkül semmire el nem költethető: szükséges, hogy a czéh mesterek naponként jegyezzék fel: mit vettek be? mit adtak ki? készítsenek számadást, két választott mester vizsgálja meg, s kivonatát minden évben adják a teljes czéhgyűlés elé, hogy sem a jövedelem, sem a hová költés iránt kétely ne legyen, ha a vizsgálatkor olyasmi fordulna elé, a mit a számvevők el nem igazíthatnának, terjeszszék czéhgyűlés elé. A *Regestrumok* tétessenek a czéh leveles ládájába.“ ¹⁾ 1720. febr. 12. azon más czéheknél fenálló gyakorlatnál fogva, hogy a ki maga költségén s levél által szerez magának legényt, attól nem vétetik el, a tanács meghatározta, hogy a fazékas czéhben a ki maga hoz magának legényt, tegyen róla hirt a legények atyjánál, s az ilyen máshoz nem adathatik, hanem a magától jött legényt az öregeken kezdve, a legények atyja állíttassa a műhelybe, úgy, hogy a többi mesterekre is sor következzen. A mester asztal szintén ezentúlra készpénzül 12 frtban állapítatott meg, vagy annyi értékű vendégségadásban, ide nem értvén a bástya pénzt, a mi 1 frt. ²⁾ A *Szizgyártó czéh* azon oknál fogva, hogy czéhszabályaik az idők viszontagságai miatt elszakadoztak vagy elmosultak: kérték a tanácsot, hogy a régi kiváltságaikból a szükségeseket és hasznosokat kiválasztva, inják egybe, egészítsék ki és magyarázzák és erősítsék meg, mint örök érvényű szabályokat s nekik adják ki: a tanács egybehívta a kérelmes czéhet, kívánságaikat meghallgatta s az általuk kidolgozott,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLI. sz.

²⁾ A *czéh leveles ládájában levő cred.*

19 pontból álló szabályt 1737. jun. 3. megerősítette, a 20-ik pontban kimondván, hogy ezeken kívül, a mely részletes intézkedések a régi czéhszabályokban a kis *Fejér könyv*-ben vannak, e pontokkal nem ellenkeznek, s a mostani időhöz illenek, szintén használatba vehetők; a czéh tagjai ígérték, hogy mint más czéhek, a város iránt ők is hűséget esküvén: mind a nemzetek, mind a bevett vallások jogait tiszteletben tartják, s az ellen semmit sem cselekesznek, sőt inkább hazafi engedelmességöket és felebaráti szeretetöket mindenekben megmutatni igyekeznek. ¹⁾ Az illető helyen magyarul levén közölve: itt is előadni fölöslegesnek tartom. A *Halászok* megszaporodásuk tekintetéből czéhtársulattá alakulhatásra a tanácstól engedélyt kérvén: az, 1721. febr. 1. két tanácsost a jegyzővel kiküldött, hogy a halászok czéhszabályait velök egyetértve dolgozza ki s terjeszse helybenhagyás végett elébe. Ezek megbízatásukat teljesítették, a kidolgozott szabályokat bemutatták s miután a tanács azokat megvizsgálta s a város törvényeivel és szokásaival megegyezőknek találta, 1725. jun. 18. megerősítve nagyobb pecsété s jegyzői aláírás alatt a kérelmező halászoknak és utódaiknak örök időnkig törvényül és rendtartásul kiadta. Jellemzőbb pontjai ezek: I. A nemzeti és vallási *Unio* szerint legyen egy kath. főczéhmester, egy reform. vagy unitár. alczéhmester, és ez mindenkor úgy tartassék meg, mint a tanácsnál van, a jegyző legyen a 3-ik vallásból, ha találhatnak rá alkalmast, ha nem, kettő lehet egy valláson levő. II. Legyen a czéhben 6 egyénből álló vénség, a kik a czéh minden dolgát igazítsák, a czéhmesterek is ezek közül választassanak. III. A czéhmester mellett segítségül legyen egy dekán. IV. Az ifju mesterek közül egy deák vagy jegyző. V. A többiek legyenek a czéh mind ifju tagjai, míg bemehetnek a vénségbe, a mikor köteles egy vendégséget adni 2 frttal, fél ejtel égett bort és egy mézes pogácsát. VI. A ki czéhbe akar állani, fél évig legénynek kell lenni, beiratáskor fizet 1 frtot, mikor egész czéhbeli ember lesz, s az ifju mesterek közé bevétetik, romekül tartozik egy vető hálót, egy öt karikára készített varsa hálót készíteni, s vendégségre 5 veder bort, 1 fejér kenyeret, egy oldal pecsenyét adni, egy fazék étket és egy tál jóféle halat főzni; legyen a czéhnek két záru ládája, költségeiről készítettessék számadás, a czéh a bíró és tanács parancsával köte-

¹⁾ OKLEVÉLTÁR CCLX. sz.

les elegendő halról gondoskodni, a mely mester télen nem halász, nyáron sem engedtetik meg; XIV. tanács vagy bíró hire nélkül Kolozsvár határain levő folyókban kereskedésre vagy pénzért eladásra halászni a czéh tagjain kívül senkinek sem szabad. XVII. Kolozsvár határán a vizet szabad folyásából másfelé fogni nem szabad, s ha szabadság adatik is rá, előbb ott a halászoknak el kell végezni halászatjokat. XVIII. Mikor a halászok halásznak, a város élő berkeit vágni, égetni senkinek nem szabad, nekik ellenben télen hidegekben asszuságból tüzet rakni igen. XIX. A czéhmester és dékány vigyázzanak, hogy kivált országos gyűlések alkalmával a bárkákban fris és eleven halak mindenkor bőségben legyenek. XXII. Ha czéhbeli hálóját el akarja adni, előbb czéhes társát kínálja meg...¹⁾ A *Kovács czéhnek* van 1732-ből egy 15 pontu másolati czéhszabálya magyar nyelven, melynek eredetije nincs meg, s 1729. jan. 4-ről egy pótló végzése: „hogy ha öreg és közép mester valami bajba esik, mely a czéhszabályok 19-két illeti, [*egymás meghazudtolása, szidalmazása*], ugy az ifju mesterek, ha más czikkeken vétnek, s törvényre menetel előtt megbékülnek, büntetésök megszedittetik, különben pedig a mit a czéh könyvébe kinek-kinek neve után irnak érette, a czéh törvénye szerint kegyelem nélkül azzal büntettetik meg.“²⁾ A *Mészárosok és hentések* a tanács ellen a hús-vágás iránt kiadott rendelete miatt a kir. kormányzéknél panasolván: az 1716. jun. 27. mind az első, mind a hátulsó székbeli mestereket, mind a most húst vágni szokott hentéseket illetőleg ily határozatot hozott: „1. A hentések rendes időben hetenként másfél nap, aratás és szüretkor minden nap áruljanak húst, a régi helyes gyakorlat szerint, a mi abban állott, hogy aratáskor 30, szüretkor 20, sokadalmakkor harmadnapig árultak, hogy ezáltal a mészárosok is kiváltságuk szerint jó kövér hússal láthassák el a várost; de a hentések is kötelesek bármily szűk marha vagy hús idején segíteni a városnak ebbeli szükségein, s a megnevezett időekben és napokon a hús fontját mindenkor fél pénzzel alább tartoznak árulni, mint a czéhes mészárosok. Mivel pedig a más városokban tapasztalt jó rend ellen lenne, hogy a mészárosok ne egyszerre vágják le s tegyék ki kamarájokba a nap szükségére kellő marhák

¹⁾ ORLEVÉLT. CCXLV. sz.

²⁾ Az eredetiről vett hivatalos másolatból.

húsát, hanem előbb az alább valón kezdjék, s miután a kiknek korán kell venni, azok a rosztat megvették, csak azután tesznek ki jobbat, a mi a mészárosoknak rosz hús árulására nyit utat: azért meghagyatott, hogy egy nap szükségére levágott marháját kiki a maga kamarájában árulja egyszerre, a tanácstól és száz-férfiaktól kiszabandó büntetés alatt; hasonló rendet tartozván követni a hentések is. 2. A marhavásárlásban mások felett elsősege levén a czéhes mészárosoknak: szükséges, hogy a város határán vett marhákat, könnyebb számon tarthatás végett, és hogy el ne adhasák, megbélyegeztessék, a város határán legelt marhákat a város szükségére levén kötelesek kivágni. 3. Henteseknek különben ne legyen szabad bárány- és disznóhúst árulni, hanem régi szokás szerint t. i. a mondott heti vásáros, sokadalmas, aratási és szüreti napokon, a mikor külső falusiak is szabadon árulhatnak. De a czéhes mészárosok is tartozzanak akkor, mikor ezek nem árulnak, a várost hús dolgából kielégíteni; mert a kiváltság azért adatott, hogy annak védelmével a várost hússal jobban elláthassák, mely cél ha el nem éretik, maguk lesznek azok megrontói. 4. A hús árának megszabása ezután is a kolozsvári tanács és száz-férfiak joga, de hogy a hús árán feljül taxát tegyenek rá, a mi a más városokbeli nemesi és katonai rendeket is érdekli, a kir. kormányzék hire nélkül meg nem engedhető. 5. A tanácsnak joga, sőt kötelessége, hogy a mészárosok kihágásaira, mind a font, mind a hús minősége tekintetében ügyelettel legyen, ha nagy a kihágás, magát a czéhet is megbüntetheti; s végre rendeljenek a tanács is, a mészárosok is húslátókat, hogy egyik vigyázza és ellenőrizze a másikat, tisztelettel tartozván lenni a mészárosok a tanács, engedelmességgel kiváltságukban meghatározott kötelességeik iránt, valamint a tanács is védi őket kiváltságaik élvezetében. 6. Noha a tanács bőven igazolta, hogy a mészárosok hamis fonttal, rosz hússal éltették a várost, sőt döghúst is vittek a mészárszékbe, s ugyan olyat onnan ki is vittek gyalázatjokra, a mi ha most történik, példás büntetés érte volna őket; de mivel régen történt, most azilyek elkerülésére való szigorú megintésnél egyéb nem lehetséges, a tanácsnak joga van felügyelni, s ha ma ilyes történnék, az illetőket keményen megbüntetni. 7. A mészárosok állított költségét nem tagadta a város, csak mentegette másokat is ért hasonló kiadásokkal, de adójukba fogadtak el belőle eddig is, ezután is fognak. Ajánlja a kormányzék mind-

két félnek, hogy az eddig egymás közt volt egyenetlenséget mellőzzék, járjanak el tisztókben szorgalmasan s az előbocsátottakat lelkiismeretesen kövessék.“¹⁾ A *Timár czéh* öreg és ifju mesterei között egyenetlenség támadván: a tanácsot kérték meg a kiegyenlítésre. Ez két tanácsost s a jegyzőt küldötte ki a panaszok kihallgatására s békés kiegyezés létesítésére. Ezek 1727. ápr. 3. elébb Kimita János czéhmester, azután Timár György házánál megjelentek s elébb az ifju mesterek panaszait kérvén elő s az egész előtt pontonként elolvastván, így határoztak: „1. A közép- vagy ifju mesterek azon kívánságára, hogy a czéh szabályai, melyek most szász [helyesen: *német*] nyelven vannak, magyar nyelvre is leforditassanak, mivel ezek megsaporodtak, a vénség is rá állott; kimondatott azért, hogy az a czéh költségén forditassék le, s évenként kétszer gyűléskor olvastassék fel. 2. Azután Mátyás király és Izabella királyné kiváltságainak Basta generalistól adott megerősítése is felolvastatván s megmagyaráztatván, a mi nehézségeik az ifju mestereknek az inas szegődtetésről a vénségig való állapotjukig voltak, velek rendre meg értették, azok így következnek: 1. A mely ifju timár mesterségre adja magát, ha nem timár mester gyermeke, mikor czéhbe lép, egy tányéron tartozik a czéh asztalára először 8 m. frtot letenni a czéh szükségére, a vénségnek adjon 12 frtot érő vendégséget, felét az inas, felét a szolgálatába szegődtető mester; 2. felszabaduláskor fizet 1 frtot a czéhnek, 24 p. a jegyzőnek, 3. czéhbeli mester inas fia nem tartozik egyébbel, mint 12 frtot érő vendégséggel, felét a fiu, felét a beszegődtető fizeti, ha szinte atyja is, s a jegyzőnek 24 pénzzel; 4. felszabadulása után a mesterember gyermekének közelebbi joga van mint az idegennek, s a fél évet 4 frttal megválthatja, a mi a czéhé. 5. Megnősülvén az idegen mesterember s a város közé beesküvén, a czéhbe állásért tartozik 13 frtot fizetni a czéh köz szükségeire, 1 magyar frtot a csertörő malomra, a felett mesterasztallal is tartozik, a mit a mostani szük időhöz képest 18 frttal megválthat, a mi szintén a czéhé; 6. mesterember gyermeke ha beáll, csak a czéhbe állási 10 frttal és a csertörő malomnak 1 frttal tartozik; ha pedig mesterember fia mesterember leányát veszi nőül, akkor csak a csertörő malomnak fizet 1 frtot. 7. Mikor az ifjak közül a vénség közé jut valamely

¹⁾ *A mézsáros czéh eredetijéből vett hivatalos másolatról.*

mester, a czéhnek 4 frtot fizet. 8. Sokadalmakkor a látó pénz két része a vénségé, 3-da a két látó mesteré, elkobzott tárgy két része a tanácsé, 3-da a czéhé, a mit maguk közt osztanak fel, nem a piacon; 9. a mesterlegény felszabaduláskor tartozik 2 forintot érő társphárral, mely midőn egy legénynél több van a czéhben, maguké a legényeké, ha csak egy van, tétessék a czéhládába; 10. számvételnél legyen a vénségből is, az ifju mesterekből is két-két tag jelen, s a számadás kivonatát az egész czéh előtt olvassák fel, hogy a kinek szava van hozzá, mondhassa meg s a czéh igazítsa el; 11. a vasárnapi czéhgyűlés tilos, e napon minden becsületes ember foglalatostokdjék az isteni tisztelet dolgával, legyen a czéhgyűlés köznapon, hanemha az ország ura vagy a tanács ugy kívánná. Mind e pontok felolvastatván, rajta az egész czéh megnyugodott, s megtartás végett helyben hagyva és megerősítve, a város nagyobb peccéte s jegyzői aláírás alatt kiadattak . . .“ ¹⁾ Hozott még a czéh néhány kisebb végzést is. Igy 1730. jan. 10. „hogy ezután a mely ifju mesteremberen a színseprés sora lesz, minden vasárnap tartozzék az öreg czéhmestert házánál felkeresni, ha van-e valami paranesa birótól vagy tanácstól? A színseprő hordozza el a czéh tábláját is czéhgyűlés vagy czéhnap tartása végett a 15. cikkben kiszabott 50 p. büntetés alatt; ugyanazon évi nov. 1-ői végzése ez: „szabad sokadalom napján, mikor a látó mester a színben a talpat megméri, ha rövid, fizet egy pár talpról 2 frtot, ha valaki a látó mestert meghazudtolja vagy kisebbiti, büntetése 4 frt.“ Végre 1736. márczius 22-én azt végezte: „hogy özvegy asszonyok férjeik mesterségét egy évnél tovább nem folytathatják.“ ²⁾ A *Szőcs czéh* kiváltsága, elébb 1715. május 13-án kelt kir. kormányzéki rendeletben helybenhagyatott oly módon, hogy minden bőrt — kit-kit maga idejében, a szegények kára nélkül — illő áron vásároljanak, ³⁾ később azonban a dolog érdemében és irányát illetőleg egészen megújította 44 pontból álló czéhszabályait 1725. június 10-én. Jellemző pontok: „az 5. A czéhmester minden évben változzék, s ugy forogjon a három valláson, hogy egyik évben magyar, a másikban szász legyen, s ugy menjen ismét át két év mulva a másik vallásra. . . 16. Senki

¹⁾ *A czéh eredetijéből vett hivatalos másolatról.*

²⁾ *A czéh eredetijéből vett hivatalos másolatról.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1744. 498. sz. melléklete.*

semmiféle bőrt, a mi az országban terem, senki másnak, a tiszteletes papi és tanácsi renden kívül ne készíttessen 7 frt 64 p. büntetés alatt. 22. Senki öt ködmönnél többet vásárra ki ne vigyen, 1 frt büntetés alatt. 23. Valaki új munka közé ó bőrt elegyít, az a míve vétessék el. Házi kutya vagy macskabőrből senki se dolgozzék, 1 frt büntetés alatt. 25. Nyárban csak a tanácsbeli uraknak és főczéhmesternek szabad két legényt tartani. 32. Ha valamely mester a czéh titkait kihirdeti s lecsendesedett dolgot felháborít, a czéh végzéseit idegenek előtt kibeszéli, maradsága 3 frt 82 p. Senki a mesterek közül dolgozni a más házához ne menjen, hanem csak nagy urak, papok és senatorok házához. A ki teszi, maradt-sága 1 frt. 39. Ha valamely mester a másik vallását becsmérelné, tisztességét gyalázná, s czéhes társát mocskos szóval illetné, legyen rajta az egész czéh büntetése 4 frt 64 p., ha másodszor is cselekszi, a czéhből zárassék ki. 40. Minden remekcsináló ifju bizonyos mesternél készítse remekét, hogy gyanu ne férhessen hozzá, mintha más remekét mutatná be, s hogy dolgozik, hirt lehessen tenni róla a czéhmesternek; a ki hir nélkül csinálná remekét, míg a czéhnek kedvét nem keresi, az ne fogadtassék el. 41. Czéhbe állani akaró rendben e három dolgot tartozik csinálni: tisztességes paraszt dolmány ködmönt, egy pár tisztességes rókaláb keztyüt, egy kecskebőrből szabott csentett [?]; a pár rókaláb keztyüért a főczéhmester 3 máriást letevén: megint elveszi. 44. Ha mester vagy neje paráznságban találtatnék, és a tanácssal vagy közügyigazgatókkal megegyeznék, a czéh igazságával addig még se élhessen, míg kéz mosásért a czéhnek nem fizet fél mesterasztali vendégségért 14 m. forintot, hogy annál tisztábban igyekezzék magát minden mester viselni, mivel a czéh tiszta személyt kíván . . .“¹⁾

A *kereskedelem* köréből két figyelemre méltót jegyzek föl. *Egyik* az, hogy Szamosújvár mezőváros hetenként csütörtökön heti, évenként nov. 4. országos vásár tartására szabadalmat nyervén, holott Kolozsvárnak is csütörtök nap heti, nov. 1. országos vásári szabadalma volt: ez érdekösszeütközés és kölcsönös megkároztatás 1728. ápr. 27. kelt fejedelmi megegyezésnél fogva ugy egyenlítettett ki, hogy a szamosújvári heti vásár hétfőre, az orszá-

¹⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

gos vásár nov. 5-kére tétetett át.“¹⁾ Másik a heti és országos vásárok alkalmával a piaczi árúhely és sátorállitás, valamint az árulhatás jogának szabályozása, a mi egy év nélküli, de e századból való hivatalos hirdetményben így volt megállapítva: „Egy nagy öreg sátortól egy szál deszka hosszúságban fizetendő 40, közép sátorért 30, legalábbyalótól 20 pénz; a kik sátor nélkül, deszkán gyolesot árulnak 14 p., kik asztalon borsot és paprikát 12 p., a sztraturasok [?] 24 p., a thoroeczkói szekérrel vasat árulók vagy más kereskedők 12 p., ezek vagy mások, kik lóháton árulnak vasat, 1 lótól 6 p., rakott szekértől, melyről sokadalomkor vagy más napokon bőrt, gyümölcsöt, halat, degettet, dohányt szoktak árulni, 12 p., fél szekértől vagy taligától 6 p., szénás, tökös, búzás szekértől vagy taligától 2 p., mindenféle mesterembertől 2 p., fazékas és kádár mesteremberektől 12 p., ló terühvel gyümölcsöt, vajat, tyúkot, bőrt, lúdat, kendert, fejrénemüt, tojást árulók 2 p., gyalog és kezében hozott árujától 2 p., vagy a mint érdemes 1 p., egy szekér tereh eczetért 12 p., ezenkívül a vásárbirótól kupát kell váltani, sallariuma 3 p.; a ki lóháton hoz mézet, egy terehtől 6 p. s a vásárbirótól váltson kupát 3 p., egy lóterüh turótól 6 p., tartozik fontot is váltani 6 p., kézben bőrt áruló 2 p., véka leütő fáért 1 p.; deszkát sokadalomkor idegeneknek a haszonbérből tartoznak adni, 1 széket 3 pénzért, 1 rúdat és sátorkarót 1 p., 1 singet 1 p., épületre való fáért u. m. egy szekér gerendáért, 1 szekér léczért — tűzi fán kívül — 2 p.“²⁾

Itt van helyén megemlítnem a városnak gróf Bánffi Györggyel a bácsi hidvám iránt fenforgott egyenetlenségét, mit a gróf idézett elő az által, hogy Bácsban a Nádas vizébe folyó Bács-patakán épített hidján a kolozsváriaktól régi kiváltságaik ellenére vámot kezdett venni. A város 1723. nov. 11. két fejedelmi kisebb kanczelláriai irnokkal megintette a grófot, s az ügyet a kir. kormányshék elhatározása alá terjesztette. A kormányshék nov. 30. azon határozatot hozta: „hogy gróf Bánffi a kolozsváriaktól ezen város kiváltságai ellenére Bácsban hidvámot nem szedethet.“³⁾ De a gróf ezután sem szülvén meg a vámvételtől: a város fő- és

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLV. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 3707. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. T. 95. sz.

királybirája 1724. sept. 22. bizonyossá tétel útján [*per formam Certificationis*] meghivatta őt a kir. kormánysszék elé, mely azonban a feleket törvény útjára útasította. ¹⁾ 1726. sept. 30. tehát Kolozsvár birái és közönsége a nevezett grófot a kir. táblán hivatták meg vámszedése okadatolására; a kiküldött kir. táblai irnokok 1726. octob. 2-ára hívták meg s arról jelentésöket megtették. ²⁾ E jelentés alapján a per azon évi nov. 18. felvételén: ³⁾ a felek igazságuk bebizonyítása végett esketésre bocsáttattak, a mit a város részére nov. 21. vittek végbe. A felperesek az esketési kérdő-pontokban azon sérelmököt adták elé: hogy gróf Bánffi György, Kolozsvár birája, esküdt polgárai, senátorai, a kolozsvári papok és katonaság számára tűzifát hordó lakosainak tudomása szerint a vámot 5—6 év óta szedeti, holott ez az előtt soha szokásban nem volt. ⁴⁾ A felperesek az ügyet ismét a kir. kormánysszék elé vitték, de ez nov. 19. kelt határozatában a kiváltságok megvizsgálását tárgyazó ügyeket a kir. tábla elé tartozónak mondván ki: a fenforgó ügyet is az elé útasította. ⁵⁾ A továbbiakról nem találtam adatot.

Belélete gyakori belharczok, pusztító tűz és járvány s nehéz megpróbáltatások változatos képét mutatja. A legfontosabbak már el vannak mondva, itt még néhányat emlékezetben hagyok. A város lakóinak 1713. sept. 15. kezdett s 1714. márcz. 27. bevégzett új összeírását, annak első tekintetre feltűnő oka s csakhamar megismert következményei állították legelső helyre. Ezt felsőbb akarat folytán a kir. kormánysszék rendelte el, útasítást adott a kiküldött biztosoknak, a kik voltak: Mikola László, Szentivánj Sámuel, Sidvey István. Két senatort vettek maguk mellé, a város jegyzőjét és két ülnököt, a kik minden kérdésökre készséggel adták meg a kívánt felvilágosítást. A munkálat elkészülvén: a biztosok aláírása és pecséteik alatt a kir. kormánysszékhez terjesztetett föl, azon megjegyzéssel, hogy a mely rovatok nincsenek betöltve, azoknak útasításuk szerint való bevallásába a tanács semmiképen bele nem egyezett, sőt ellene ünnepélyesen tiltakozott, s rá kényszeritni

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 96. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 97. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 98. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 99. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 100. sz.

nem állott a bizottság hatalmában. ¹⁾ Ez összeírás három osztályra különítve veszi fel a város lakóit: I. *a polgárok osztálya*. Ezeket a falakon belül és kívül lakókra osztja s a tíz városnegyed szerint veszi számba polgári foglalkozásuk szerint, belső és külső birtokukat, kamatozó tőkéiket, adósságaikat sat., ezen 23. rovatba irván be a tett feleleteket. Első rovat: mesterember, jövedelem, zsellérek, [*inquilinus*] ház, annak jövedelme, puszta ház, kereskedők és kereskedőnék, azok jövedelme, a szántóföldek köbölférőjűsége, búza- és rozsvetések köbölszáma, kamatozó adósság, terhelő adósság, annak kamata, a szőlők száma, termése veder-számban kifejezve, szénatermő helyök szekér-száma szerint, paripa és hasonló, ökör és tulok, tehén és tinó, sertés, juh, kecske, méhek kosárszáma, pálinkafőző üst. II. *A mágnások, fő- és középnemesek osztályát* s azok állapotát ezen öt kérdésben ismerteti: Van-e ép házuk? van-e összeomlott? szöllőjük? szántóföldeik? halasuk? III. *Az egyházi személyekről s azok állapotáról* ezen 4 kérdést teszi fel s feleltet rá: Van-e ép házuk? van-e romlott? szöllőjük? halasaik? Az összeírás névszerint megemlíti a két birót, 12 ülnököt, a 9 számvevőt és 5 városszolgát s egy sommás kimutatásban mindezeket összefoglalva tünteti fel; utóljára *Kolozsvár összeírása* összes tartozandóságainak leírását adja. A végeredmény ez: „Volt Kolozsvárat 776 polgár ²⁾, ezek között 263 mesterember, ezeknek 3594 frt jövedelme, 43 zsellér, 624 ház, ezeknek 202 frt jövedelme, 1221 köböl férőjű szántóföld, 954 köböl vetés [*tavaszi vagy őszi?* nincs megmondva], 2211 frt kamatozó tőke, 30,502 frt adósság, ezek kamata 1807 frt, 1205 darab szőlő, ezek termése 21,321 veder, 394 szekér szénát termő kaszáló, paripa és kancza ló 125, ökör és tulok 342,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. **Cista Diplomatica** E. 4. sz. alatt.

²⁾ *Legnagyobb birtokosok voltak:* Csávásy György, volt 24 hold földje egy darabban, Posztóczi Mátyás mesterembernek 38 hold szántója, Székely György mesterembernek 24 hold, Radecius Bálintnak 28, özv. Rázmánnéknak 28, Tolnai János mesterembernek 24 hold.

Legnagyobb szőlőbirtokosok: Timothé Dániel mesterember, volt 6 darab szőlője, 200 veder bort termő, 56 frt adóssága; Ilyefalvi István mesterembernek 6 frt kamatozó tőkéje, 40 frt kamatozó tartozása, 3 darab szőlője, 200 veder bort termő; Posztóczi Mátyásnak 6 frt kamatozó tőkéje, 20 frt kamatozó adóssága, 4 darab szőlője, 270 veder bort termő; Bányai János mesterembernek 550 frt kamatozó tőkéje, 2 szőlője és 300 veder bora, Kötélverő István mesterembernek 12 frt kamatozó adóssága, 5 szőlőjén 225 veder bora.

tehén és tinó 292, sertés 131, juh és kecske 1778, kas méh 28, pálinkafőző üst 28, sütőház 7. Külön véve a mágnások, fő- és középnemesek száma 80 volt, ezeknek volt 74 ép házuk, 25 romlott, 29 köbölférőjű szántójuk, 120 darab szőlőjük, 4 halastavuk. ¹⁾ A mint alól a jegyzésből látható, Erdély csaknem minden kitűnő nemzetsége már akkor birtokos volt Kolozsváratt, több gyakran, néhány állandóul ott lakott s a város mivelődésére és megmagyarosodására lényeges befolyással volt. *Egyháziak középületei.* ²⁾ *A papi*

¹⁾ *A mágnások és nemesek közt* legvagyonosabb volt gróf Székely Ádám [*ev. reform.*], volt két ép háza, 9 romlott háza, 2 szőlője; Kymita János [*unitárius*] 5 ép háza, 2 szőlője, 2 hold szántója, halastava; gróf Bánffi György [*ev. ref.*], 4 ép háza, 8 szőlője; Joó [*neve nem volt kitéve*], 2 ép háza, 1 romlott, 6 szőlője; Gálffi Mihály örökösei, 2 ép házuk, 1 romlott, 10 hold szántójuk; Suki Mihály [*unitárius*], 1 ép háza, 6 szőlője. Birtokosok voltak továbbá: Keresztesi, Vitéz, Vas, Kornis, Henter, Naláczy, Maxay, András, Thoroczky, Donáth, Keszeley, Kálnoki, Pápai, Gergely, Rhédei, Béli, Szentkereszti, Böszörményi, Toldi, Ujhelyi, Kávási, Balkó, Serédi, Kun, Miskolczy, Daday, Sárosy, Tóbiás, Hadnagy, Vesselényi, Nagy, Hutmansdorffer, Deési, Sáfár, Gyerőfi, Nabradi, Viczay, Filistelki [*régen Filstich*], Apor, Szilágyi, Teleki, Boér, Harsányi, Horváth, Kabós, Szentkirályi, Luczai, Felvinczi, Tisza, Viski, Petki, Igaz, Nagyszegi, Stenczel, Füleki, Vayda, Haller, Deák, Jósika, Kolosvári, Sandi, Zombori = 66 nemes nemzetség volt már akkor birtokos Kolozsváratt.

Volt egy ily bejegyzés is: Ő felsége sütőháza; mely 6 telket foglalt magában, 6 romlott ház, 1 sütő, mely alatt a katonai profont sütőház értendő, az óvári, régen ugynevezett Vizi-utca mellett.

²⁾ *A jezsuiták társaságának* volt collegiuma, semináriuma, épülőfélben convictusa; a város határában több szőlőjük, a semináriumnak kertei és majorság birtokai s az ifjak sütő háza.

A reformált hitvallásuaknak collegiuma, papi házaik, két sütő házuk, az özvegy prédikátornék háza. Tolnainé prédikátornénak 2 háza, 2 szőlője, Némethi Sámuel reform. tanárnak 2 ép háza, 4 szőlője, a reform. egyháznak 1 háza, Szöcs Ferencz ev. ref. prédikátornak 1 háza, özv. Szathmáriné ref. prédikátornénak 1 háza, 4 szőlője, özv. Sárpatakiné ref. prédikátornénak 1 háza, 4 szőlője.

Az ágostai hitvallásuaknak papi háza, s egy másik ház isteni tisztelet-tartásra, a hol a prédikátor is lakik.

Az unitáriusoknak plébánusi lakja, collegiuma s a prédikátorok és özvegy prédikátornék papi házaik.

*egyének s özvegyeik.*¹⁾ Volt 50 ép házuk, 19 romlott, 122 darab szöllőjük, 3 halas tavuk.

Ez és az 1703-ki összeírás teljesen tájékozta a r. kath. hitvallásukat, a kir. kormányzékét és a fejedelem bécsi és erdélyi tanácsosait a Kolozsváratt levő hitfelekezetek számarányáról, vagyoni erejéről, s kezébe adta az alapot a r. katolikusok állapotja javításához; mert hogy az, mint legrégebb és anyavallás, a többi bevett s

¹⁾ Az egyházak belső életét s jogviszonyait teljesen megváltoztató egy fontos eseményt kellvén hátrább elbeszélmem, azt t. i. a mi az unitáriusokat érte — tisztább felfoghatás végett ide igtatom e hivatalos összeírásban foglalt részletes és összes egyházi birtokokat a birtokosok neveivel együtt.

Az unitáriusoknak volt plebánia házuk és papi házuk együtt 9, hozzájuk tartozó 7 darab szöllővel; Kolozsvári Pál unitárius plebánusnak volt 1 háza, 5 szöllője, Kereszturi Sámuel unitárius prédikátornak 1 háza, Csép Bálint másik unitárius prédikátornak 1 háza, 3 szöllője, Pálfi Zsigmond harmadik unitárius magyar prédikátornak 3 szöllője, Almási Márton magyar unitárius kántornak 3 szöllője, a szent-péteri templom unitárius kántorának 1 háza, 6 szöllője, Almási Gergely Mihály magyar unitárius püspöknek 6 háza, Jövedétsi Andrásné, unitárius özvegy plebánusnének 1 háza, 8 szöllője, özv. Bedő Pálné unitárius püspöknek 1 háza, a szász unitáriusok prédikátorának 1 háza, Lakovné, özv. lengyel unitárius prédikátornének 1 háza, Kassay Béni unitárius könyvkötőnek 1 szöllője, együtt: 24 ház, 39 szöllő.

A reformált hitvallásu egyházaiaknak: Tolnainé özv. prédikátornének 2 háza, 2 szöllője, Némethi Sámuel tanárnak 2 ép háza, 7 szöllője, a reform. egyháznak 1 háza, Szöcs Ferencz ev. ref. prédikátornak 1 háza, Szathmáryné özv. prédikátornének 1 háza, 4 szöllője, Sárpatakiné özv. prédikátornének 1 háza, 4 szöllője, Hadadi Mihály prédikátornak 1 háza, Enyedi tanárnak 1 háza, 1 szöllője, Csergedi Péter prédikátornak 1 háza, 7 szöllője, Rozgonyiné özv. ref. prédikátornének 1 háza, 3 szöllője, Hallo Imre szász ref. kántornak 1 háza, 3 szöllője, Csepregi Mihály özv. prédikátornének 3 szöllője, Zilahi András tanárnak 1 szöllője, Telegdi Sámuel könyvnyomtatónak 1 háza, 2 szöllője, együtt: 14 ház, 37 szöllő.

Az ágostai hitvallásuak egyházának 3 háza, a prédikátornak 2 szöllője, együtt: 3 ház, 2 szöllő.

A jezsuita atyák rend-házának 6 háza, 5 szöllője. Megjegyzem, hogy csak azokat soroztam egyik vagy másik hitvallás birtokai közé, a hol az világosan ki volt fejezve, vagy én bizonyosan, történelmi adatok alapján tudtam: melyik vallásu a birtokos, a bizonytalanokat egyik hitvalláshoz sem soroztam. OKLEVÉLT. CCXXX. sz.

későbbi eredetűekkel egyenlőtlen volt, az összeírás számai s tényei világosan mutatták.

Az összeírás rövid jellemzését adta a városnak és határának. Kolozsvár — ugymond — a Szamos-völgyben nyugatnak fekszik, hegyek- és szőlőktől körítve; szőlőhegye 12 van, melyek birtokosait mind megjelölték, az egyháziakon és senatorokon s osztoztató birákon kívül; szénafüvei s kaszálói nagy kiterjedésűek, de egy polgár sem bir belőle külön, hanem minden évben újból osztják el; egyike ezeknek, a Fejérd felé eső, vizenyős; a szántóföldek 3 fordulóra oszlanak, a Kajántó felől jobbadán búzatövis lepte els megmiveltlenül hever, a mi pedig a határ legjobb részének látszik; a Felek felőli határrész terméketlen s hideg, de azért szántás-vetésre alkalmas és jó; erdő nincs, ezért a város tüzi fáját is pénzen veszi; legelője délről szűk kiterjedését egyfelől Szamosfalva, másfelől Monostor falvak akadályozzák, Kajántó felé északra nagyobb. A Szamos áradásaival sokszor elborítja a terén levő földeket, olykor a külvárost is; malma kettő van; egyiket már rég elzállogosította 10,000 frtban az ev. reformáltaknak; másik malom helyét t. i. a szent Erzsébet kórházát — elégvén az a közelebbi zavarokban — Kolozsvári Pál unitárius plebánusnak zállogosították el 2286 frtban, a ki azt megépíttette. A város serfőzőjének évi jövedelme 111 frt 39 p., a hid- és kapuvám évi jövedelme 322 m. frt 42 p., a búzadézma a mult évben 1382 kalongya volt, a bordézma 2165¹/₂ veder. A dézmák az unitárius és reformált egyházakéi. Falvai nincsenek, már rég, még Szeydi basa török főhadvezér idejében elidegenítették az általa a városra rótt hadisarcz kifizetése végett az unitárius és reformált eklézsiáknak.

A polgáriasodás késő fejleménye levén a posták felállítása és postai utazás: a fejedelmek leveleit, valamint a követeket s közdolgokban járó-kelőket századokon át a város volt köteles kebeléből tovább szállítani, a miért bár kedvezményekben részesült, e kötelezettség még is a város egyik súlyos terhe volt. Az új viszonyok közé a közlekedés e rendszere nem illett be, főleg a fejedelmeknek az országon kívül lakása, a közigazgatási teendőök s általában a forgalom megszaporodása miatt. E helyett hozatott be már Steinville tábornok idejében, hogy a császári posták szállítsák tovább az oly leveleket, s azoknak a községek lakhelyet, lovaiknak élelmet adni mindenütt köteleztettek. Az 1724. ápr. 5. kelt kir. kormányzéki

rendelet már fejlődött állapotban mutatja a postai intézményt. El vannak itt mondva ennek előnyei. „A posták és gyors hirnökök [veredarii] intézménye — így szól a rendelet — a jól szervezett társadalmak nélkülözhetlen szüksége. Ennek jótéteményében a fejedelem Erdélyt is részesíteni akarja; ezért mind az ő felsége szolgálata, mind a haza megtartása tekintetéből szükségesnek látta, hogy a postavonalok irányában nemcsak a közutak, folyók átjárói, a hidak járhatókká, szabadokká és biztosakká tétessenek, hanem hogy a postamestereknek és postafőnököknek [praefectus] a városokban, mezővárosokban és falukban a közjóért alkalmas szállásuk legyen; lovaiknak nyáron át legelésre a postaállomástól nem távol fekvő helyeken legelő szakittassék ki mások hátránya nélkül, a községi erdőkből a maguk használatára — nem kereskedésre — tűzi fa adassék számukra, a tiltott erdőkből azonban ne legyen szabad vitétnők, szolgálkat midőn kötelelességeikben járnak, sőt azonkívül is senki boszusággal ne illesse. A felség akarata s hite az, hogy minden erdélyi hív alattvalói ezen parancsa teljesítésére segédkezet nyújtani s az ő felsége szolgálatát előmozdítani igyekezni fognak; a kik ellene tesznek, kemény feddésének teszik ki magukat.“¹⁾ Kolozsvár évek előtt adott a postamesternek házat, lovainak legelőt; könnyű volt most teljesítenie a hiányzóknak a fejedelmi akaratot. Teljesítette is. De a postamester panaszolt a kir. kormányzéknel, mely azt a tanácscsal közölte; ez önigazoló jelentésében úgy az ügy további és jelen állapotát, mint a postamester követeléseinek tulságos voltát érdekesen világosította meg. A jelentés kelet nélküli, minthogy ezt azon korban minden alsóbb hatóság elmulasztotta; de tartalma mutatja, hogy a felsőbb rendelet után hamar kelt. „A postamesterek fentartása iránt kiadott kir. kormányzékai rendeletet vette — írja a tanács — s teljesítette; a város oly jó és szép szállást adott, melyet postamester ő kegyelme gondviseletlensége elpusztulni engedett, úgy, hogy ha ezután is így visel rá gondot, minden 3—4 évben új házat kellend számára építeni; inkább a tanács panaszolkodhatnék, hogy ő kegyelme a drága szép házat alómnál alábbvalóvá tette. Most még is kész a város a Petz deák házat — a mi 900 frtjába került — örökre postaháznak átengedni, csakhogy mint nyilvános személy, leendő lakházának megépítéséhez

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 642. sz.

járuljon költséggel a nemes haza. Lovai legeltetésére oly jó és nagy helyet adott a város, hogy a midőn azt a tábornoki fősegéd, az üdvözült Steinville ő excellentiája parancsából megnézte, rendi felett valónak ismerte el. Abban most is megtartja a város, csak lovait legeltesse ott, s ne mindenütt elszélesztve. A szénafüven is a jó egyetértés kedvéért 10—16 rúd fűvet adtak minden évben; tűzifát nem adhattak, mert a városnak sincs a szálas erdőn kívül, sem tilalmas, sem szabad erdeje, azt pedig a hidak fentartására és megigazitására tartják, hanem ha pénzen vesznek, a mi pedig nehéz, mert a katonaság fája is évenként 8—900 forintjukba kerül.“¹⁾ Ugy látszik, mind a postaréttel, mind a postaházzal megnyugodt a postamester, mert ezentúl jó ideig panasz nem fordult elé; a követek s közszolgálatban utazók tovább szállítása azonban ezentúl is sok visszaélésre s a város részéről gyakori panaszra adott alkalmat — de erről hátrább lesz szó.

A *Fellegvár*-ban levő katonaságnak a várossal könnyebb közlekedhetése végett a Szamoson át palló építése szükségét mondván ki 1735. a felség: gróf Wallis Ferencz erdélyi főhadvezér azon évi márcz. 9. átirt a kir. kormányzéknek, felkérve azt, hogy a szomszéd Thorda-, Doboka- és Kolozsvármegyék főispánjai útján 41 drb 6 öles, 26 drb 4 öles tölgyfa gerendát küldessenek be evégre, átadván azokat a várparancsnoknak. A kir. kormányzék — úgy mond — kedves dolgot cselekszik vele a felség előtt s az országnak is javát eszközli. Ez márcz. 18. rendeltetett, s a pallómég azon évben felépült.“²⁾

Ez időszak alatt Kolozsvárnak 1723. — a mint az *asztalos czéh* történetében csak imént el volt mondva — néhány utczája elégett; pestis kétszer látogatta meg, u. m. 1720. és 1738-n. Midőn 1718. közeledésének hire jött, Kolozsvár tanácsa decz. 23. jelentette a kir. kormányzéknek: „hogy azon esetre, ha az ott is kiűt, a tanács választott egy alkalmas kertet, mely a varga czéhé, melyet a Szamos vize körül folyván s egy hosszú kőbolt is levén benne: *Lazaretumnak* jól lehetne használni; szomszédjában van két más ház is, szükség esetében ezeket is oda lehetne kapcsolni. A borbély czéh is igérte köteleességéből folyó segítségét...“³⁾ A kir. kormány-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3667. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 1735. 52. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 571. sz.

szék decz. 19. egészségügyi bizottság felállítását, óvó intézkedések s előkészületek tételét és a pestisnek Kolozsvárra is elérése esetére a következőket rendelte a közönség tudomására juttatni: 1. Választassék Lazaretumnak való hely a hostátban, a hová a pestisben levő elvitetvén, legyen ápolása, éelme, orvosoltassék ország költségén, a mit a város egyelőre előlegezzen, 2. választassék egy értelmes borbély a pestisesek ide hozatására s elhelyezésére; 3. ha egész családot ér pestis, mely Lazaretumba nem kívánkozik, háza zárassék teljesen el; ha halál történik, ne czéh, de erre fogadott emberek temessék el, nem a temetőbe, de a Lazaretumhoz közel; 5. pestises halottak temetésére külön embereket kell felvenni, s ezek házait tisztítsák fáklyával, tűz csinálással sat.; 5. a honnan a beteg elvitetik, a házat, kamarát 40 vagy 20 napig zárják el, tisztítsák s csak azután bocsássanak bele ismét embereket; 6. az egymással érintkezést kerülni kell, mikor találkoznak is, legyen egy kis füst közöttük; 7. az egyháziak közül legyenek kijelöltek a betegek ellátására; 8. a tanács is küldjön ki kebeléből gondviselőket és felügyelőket. Ezek a pap, doctor, borbély s betegek körül járók; ezek naponként egy-két óráig gyűljenek össze, tanácskozzanak a betegek állapotáról s tegyenek róla jelentést a tanácshoz, mely azt a kir. kormányshoz juttatja. Ezeknek legyen fizetése folytonos fáradságaikért; 9. köz- és czéhgyűlések, templomozás, iskolákban a tanítás szűnjenek meg; 10. a költséget ezekhez az ország adja. Közöltessék ez a várparancsnokkal is, hogy állitson fel őröket, a kik vigyázzanak a járó-kelökre.“¹⁾ Ennek alapján a tanács Pataki István főbíró aláírása alatt a következő intézkedéseket tette: „1. *Lazaretumnak* választott a külmagyaruteza mellett levő kis „Hostát“, mely újutezának vagyis: *Tizenhárom városnak* hivatik, hol a kirendelt borbélynak, papoknak, temető embereknak, pestisben levőknek, gyanus betegeknek, gyógyulóknak mind külön helye és háza legyen és csúr, a hová liszt, fa és holmi betétessék. 2. Intézeti borbély legyen Borbély Mihály, havi fizetése 8 frt, 4 véka buza; 3. az előintézkedésekre a borbély ügyel; 4. temettető ember 4 rendeltetett, fizetésök egy hónapra 26 r. f. 12 véka buza; a kinek halottja van, maga is fizet egytől 1 frtot. 5. Erről gondoskodik a tanács; 6. az intézetben levőkre ügyelő gazda fizetése havonként

¹⁾ *Városi levélt. levő számozatlan eredetiből.*

4 r. frt; 7. a vallások papjai ígérték segédkezésöket. 8. Felügyelővé tétetett dr. Vizaknai György, fizetése 20 r. frt, a számvevő hivataltól Szakál Ferencz, fizetése 10 r. frt, író Füzéri György, fizetése 4 r. frt. Ezek mindennap reggel összegyűlnek, a betegvizsgálást megteszik s jelentik a tanácsnak, ez a kir. kormányzék által kiküldött Szentkereszti Andrásnak. Minden városnegyedbe 15 betegvizsgáló rendeltetik, kiknek fizetése 2—2 frt. E felett tiltva van részegeskedni; pompás lakodalmakat, temetésekot és keresztelőket tartani nem lesz szabad, ugy, hogy legfőbb embernek is egynél több asztalvendége ne legyen, az is csendességgel s inkább alázattal mint lármásan folyjon...“¹⁾ A pestis közeledését a Székelyföld felől várták, s már első hírére minden kapura őrt állítottak, kik éjjel-nappal megvizsgálták: ki, honnan jó? a külvárost köröskörül betöviselték, azokon át sorompókapukat csináltattak s ide is őrköt állítottak, csak az ezekre tett költség 1719. folytán 691 frtot tett. Az elővigyázat és költsége ez év márczius havában kezdődött s a költség 1720. ápr. közepeig tett 2879 frtot 76 krt, vagyis a számvizsgálók 1720. jul. 6-ki megállapítása szerint — e napig mind tartván a pestis — 3249 frtot.²⁾ A pestis a tanács végső kérelme szerint augustus végeig tartott, költségét a város előlegezte, kérte a kir. kormányzékától a megtérítést, de fogamat nélkül. Végre kimutatta összes kiadásait s keservesen panaszolta a megtérítés késése miatt szolgálatot tevő polgártársaik megkárosodását, felhozta az uralkodó éhséget, mely sokakat pusztulással fenyeget s esedezett kiadott költségei megtérítéseért. „A siralmas pestis miatt megkevesedett város népe — így zárja be kérését a tanács — az erre következett éhség sokakat elbujdostata, a kik megmaradtak, elpusztultak, megnyomorodtak, nagy szegénységre jutott városuknak a kir. kormányzék azon kegyelmét kéri reménykedőleg, hogy vegye szárnyai alá, ezen rendkívüli költségeket valahonnan fizettesse ki, hogy pihenést s adósságaiból szabadulást vehessen.“³⁾

A második pestis 1738. sept. vége felé kezdődött s 1739. márcz. 12-ig tartott, a lakosokat szörnyűképen pusztitva, a mikor aztán teljesen megszűnt.⁴⁾ Oly nagy mérvű volt e járvány, hogy az

¹⁾ *A városi levéltárban levő számozatlan eredetiből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1720. 266. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. sat. 1720. 266. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1739. 236. 423. 448. sz.*

országos egészségügyi bizottság 1738. nov. 11. megrendelte: „hogy azon naptól fogva a városnegyedekben a kapitányok az öröket állítsák ki, ezek ellenőrizésére a térparancsnok őrnagy minden, vagy másodnap fegyveres katonát bocsát ki, s a hol mulasztás lesz, a hibást az őrnagy őrhelyre [*várda*] viteti s megpálcáztatja. Az is rendeltetett, hogy minden gazda a maga halottját, ha a halál estve történik, másnap eltemesse, ha reggel, azon napon d. u. 4 óra után, elébb hirt adván az egészségügyi igazgatóságnak. A kik pestisben halnak el, oltatlan mézszel holttestét porozzák meg s hintsék be; az ilyeneket a régi temetőbe temetni nem szabad, hanem felsőbb helyre, a hol a temetőnek a sirásás rendelve van.“ ¹⁾ Az isteni tisztelet octob. 18. a r. katolikusoknak csak azért engedtetett meg, hogy ők kevesebben vannak, mint a nem-katolikusok. Egyébiránt — írta Lobkovitz herczeg — a más vallásuaknak is meg lehetne engedni ugy, hogy részenként tartsák isteni tiszteletöket. ²⁾ 1739. febr. 24. keservesen panaszkolta Kolozsvár tanácsa a herczegnek: „hogy Isten sújtoló angyala kardját már hüvelyébe tette, s mégis oly szigoruan el van zárva városuk, hogy a ki pestis alatt nem, most fagy, éhség és inség miatt vész el. Esedezve kérte, viseltessék keresztény indulattal hozzájuk, s vegye fontolóra ezen magyar nemzetű város állapotját, a hol nem csak kereskedésből vagy ülő ipart űző munkából élnek, mint Brassóban, Szebenben s máshol, de nagyobbára a föld- és szőlőmivelésből. Engedje szívéhez jutni kérésöket s fordítsa szemét megszánlólag a város szánakozást érdemlő népére, szelidítse meg a katonaság szigoru rendeletét, hogy legalább határukra kijárni, tűzi fát hozni, szántóföldeiket és szőlőiket megmivelni legyen szabad.“ ³⁾ Márcz. 7. a herczeg helyben hagyta br. Gilányi tábornok az iránti engedély adását, hogy a városiak mezei munkára kimehessenek, de ugy, hogy midőn kimennek és haza jőnek, ne gyűljenek össze, nehogy ismét megújuljon a baj. ⁴⁾ Aug. 11. az országos egészségügyi bizottság a zár alól felmentési engedélyt Kolozsvárnak megadta. ⁵⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 821. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. 820. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 795. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 798. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 802. sz.

E ragályos betegség volt oka a száz-férfiak 1739. febr. 13-ki és sept. 4-ki végzésének. Az első szerint bizonyos okokból — a mint fennebb láttuk — az országos egészségügyi tanács rendelete következtében új temetőnek kijelölését hozta javaslatba, mi végre más napra mind a senatorok, mind az osztoztatók közül egyének küldettek ki. Meghatározottat továbbá, hogy a kinek kertében halottja lenne, jól felrástoltatván, midőn a veteményezés ideje eljő, 3 singnyire a sirtól fel ne ássák, ugy a temetőben is ha csak fél öl föld lenne a siron, az magasan feltöltessék földdel. A kinek pinczéjében találtatik temetés, pinczéje büntetésül kővel, mészszel rakassék be. ¹⁾ A sept. 4-ki végzés szerint a város Szebenbe ment követeinek útasításul adatott, hogy ő excja [*a hormányszék elnöke*] előtt a temetőhely állapotját oly módon adják elé, hogy ha lehet, a régi temető mellett kiszakasztott új temetőnek való helyre temetkezessék a város. ²⁾

Az ispotálymesteri számadásokban is maradt fen néhány emlékezetben tartást érdemlő oly feljegyzés, mi ama kort jellemzően ismerteti. Az 1715-ki számadás szerint két német selegvárdát katonáört, [*salva guardia*] fogadtak a szöllős gazdák, hogy a katonáktól, napszamosoktól, a kik a várépítésnél dolgoztak, a szöllőt megvédjék, holdanként 24 pénzt ígértek nekik. Az ispotály szöllőire 1 frt 43 pénz esett. De minthogy ez örök mindenfelé jártak, az ispotálymester sok kárt tapasztalván a szöllőkben, octob. 11. egy külön német selegvárdát fogadott, hogy az csak az ispotály szöllője mellett járjon fel s alá, adott neki naponként 24 pönt, egy hónapra 6 frt 72 p. Kétes, mennyiért kapta e külön ör a fizetést. Az ispotály szöllőinek kiterjedése különbözőleg van meghatározva az 1713—14. évi számadásban, ³⁾ a mi mutatja, mily bizonytalan volt amaz időben Kolozsváratt a területmérték, a midőn ugyanazon egy számadásban „hold“, „fertály“ és „rúd“ mértékegység van használva, s csak átszámitással tudható meg a való. Az 1715-ki számadásból még az is neve-

¹⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

²⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

³⁾ Az ispotály szöllője — ugymond az — a szabóké mellett 5 fertály, a 2-ik 3 fertály vagyis 6 rúd, a 3-ik 3 fertály = 10 rúd. Ez mindeniknél sűrűbb. A 4-ik szőlő 3 fertály 7 rúd, az 5-ik félhold s egy rúd, a 6-ik félhold. Volt még a szabad ösvény mellett két felől 2 drban 1 hold. *A városi levéltárban levő eredeti számadásból.*

zetes, hogy a főbíró Vizaknai B. György aug. 14. a várparancsnok-ságnál a tiszteket megvendégelte, hogy parolára adják ki a legények s munkások közt, hogy sem egresül, sem szöllőül a termésben kárt ne tegyenek, a minék nagy haszna is volt, s csak 6 frtba került. Nagyobb biztonság végett a tanács aug. 22. az egész ispotályszöllőt köröskörül bekerítettette, hogy a fel s alájáró németek ne járjanak rajtuk. Egész Mérát berendelték 3 napra vessző- s karóhozókkal együtt. Az is jellemző, hogy szüretkor a várbeli tisztek lementek bortinni az ispotály szöllőjébe, s az ispotálymester a várparancsnoknak 50 veder bort adott 10 forintban. Az 1718. évi május 27-ki ispotálymesteri számadásban értékes történeti adat van a régi évek számadásai közt arról: mely években kapták ki az ispotályok régi alapítványi 2000 kő sójukat? s melyekről van hátra? . . . „1596. a számadáskor maradt az ispotálymester kezén 200 kő só . . . 1598-n nincs bejegyzés . . . 1614., 1615. és 1618-n kiadatott a 2000 kő só mind a két ispotálynak . . . 1616. 500-at hoztak . . . 1617-n elmaradt 381 kő só . . . 1600-tól 1640-ig mind be van jegyezve, mit vett be a szent Erzsébet- s mit a szent Lélek-kórház. A számadásokból az is kitűnik, hogy többnyire Kolozsról adták ki, s csak néha Székről is . . . E számadások a buzadézma mire fordítására nézve is tanuságosak. Az 1625. február 1. 1626. február 23-ig terjedő számadásban látszik, hogy a királybíró is kapott 24 véka rostált buzát, az ispotályban a betegeknek szolgáló r. kath., ref. és unitárius papok 51 vékát, 22 szegénynek karácsoni buzájában adtak 22 vékát . . . Ez évben az óvári sütőből adtak be 246 kenyeret, a középutcaiból 154-et, de nem volt elég a szegények és nyári munkások tartására, s az ispotálymester süttetett 508 vékából 1016 kenyeret; e sütésekből a szegényeknek ment 1200 kenyér, ára 141 frt 84 p., a napszámosoknak 196 kenyér, egyebekkel együtt: 1416. Az 1736-ki számadásban az ispotályi 3 papnak egyenként 16 véka buza van kiadásba téve sat.¹⁾

A szellemi érdekek és közművelődés emeltyüi közül a sajtó, főleg a magyar irodalom oly nagymérvű visszaesést mutat, a mi elszomorít, s úgy a nemzeti érzületre és miveltiségre, mint az alkotmányra veszélyes hatása. Két kolozsvári nyomda termékei ismereteseek ez időből, egyik a jezsuita szerzeté, másik az ev. ref.

¹⁾ *Az eredeti számadásból.*

ekleziái és főtanodái, de ez csak az írókról következtethető, valószínű levén, hogy a reformált hitvallású és római kath. írók saját nyomdáikban nyomatták műveiket; oly fontos könyvészeti mű, minő 1711-ig a tudós Szabó Károlyé, e korból nincs, s a létező forrásművek írói: Bod Péter és Benkő csak a Kolozsvárat nyomtatást jelölik meg, a nyomda és nyomtató megnevezése nélkül. A *harmadik*, az unitáriusoké, tőlük elvétetvén: az az irodalomra nézve megszűnt lenni. A jezsuitáknál 1712-től 1740-ig 7 irótól 2 magyar,¹⁾ 8 latin²⁾ mű jelent meg... Az ev. reformált egyház mintha belső erősödésre irányozta volna hívei buzgalmát. Nyomdájukat tetemesen gyarapították vásárlás és tudományszerető főurak ajándékozásai. Az 1740. ápril 17. tartott egyházi főtanácsban előadatott, hogy néhai b. e. gróf Bánffy György a Tótfalusi Kis Miklós matrixait és nyomdájához tartozó minden eszközeit u. m. a metsző [*Sculptorium*] és öntő [*Fusorium Instrumentum*] eszközöket,

¹⁾ 1. *Demeter Márton* fejevári nagyprépost... A Szent Háromság-nak... egy igaz és egyenlő Istenségekről való Hit... Kolosv. 1732. 4. *Benkő*, Transsylv. Gener. II. 447. 1.

2. *Kolozsvári könnyező szűznek Historiája*, leiratott az odavaló Pater Jezsuiták által. Kolosv. 1735. 12. *Bod P.* Magyar Athenás. 200 l.

²⁾ 1. *Fasching Ferencz* jezsuita, tudor és kolozsvári kir. egyetemi tanár: *Vetus Dacia* sat. Claudiop. 1725. 8.

2. *Fasching Ferencz, Nova Dacia* Claudiop. 1733. 8. *Bod P.* M.-Athenás 82. *Benkő*: Transsylv. Gener. II. 447. 1.

3. *Illia András* jezsuita, bölcsészettudor és kolozsvári kir. egyetemi-akadémiai tanár: *Ortus et Progressus Variar. in Dacia Gentium et Religionum* sat. Claudiop. 1730. 12. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 449. 1.

4. *Szamosfalvi br. Mikola László*: *Historia Genealogico*-Transsylv. Claudiop. 1731. 4. *Benkő*: Transsylv. Gener. II. 456. 1.

5. *Kunics András*. Dacia Siculica. Claudiop. 1737. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 455. 1.

6. *Daróczi György* jezsuita, bölcsészettudor és történettanár: *Ortus et Progressus Collegii Academici Societatis Jesu Claudiopolitani* sat. Claudiop. 1736. 12. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 446. 1.

7. *Jánosi Miklós* jezsuita, bölcsészettudor és a kolozsv. kir. Akademiában tanár. *Doctrina Ecclesiae* sat. Claudiop. 1731. 12. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 449. 1.

8. *Csató Elek*, szent Ferencz-rendi szerzetes, bölcsészeti és hittanár s tartományi főnök: *Deus Discernens* sat. Claudiop. 1739. Folio. *Benkő*: Transsylv. II. 440. 1.

halála után örököseitől 1700 m. forinton megvevén, még életében élő szóval átadta a kolozsvári ev. ref. eklézsianak és főtanodának,¹⁾ illetőleg Udvarhelyi Mihály és Verestói György tanároknak, a kiktől elismervény mellett, az ajándékozó gróf engedélyéből és parancsára, Szathmári Pap Sándor vette át ideiglenes használatra, s bárha később mindent visszaszolgáltatót, elismerő irását megsemmisítve ben hagyta azért, hogy abban részletezve van a gróf Bánffi ajándéka; a főtanács azonban megigérette, hogy ha a grófnak — a ki ajándékát szóval tette — ezt illető valami írása előkerülne, a minek az eklézsia és főtanoda hasznát venné, Szathmári elismervényét ki fogja adni.²⁾ 1737. márcz. 10. tartott főtanácsban br. Losonczy Bánffi Farkas főgondnok előterjesztette, hogy az unitárius egyháznak néhány mázsa öntött latin és német betűje eladó, az eklézsia és főtanoda által megvételét ajánlja. A főtanács elfogadta s a pénzről gondoskodásra a főgondnokot kérte meg, a ki a márcz. 14-ki ülésben jelentette, hogy a pénzt a főtanoda adni fogja, az eklézsia fele részben adjon neki azért búzát, a miben az most szűkölködik. Igy a vásár 300 frtban megtörtént.³⁾ Ezek előrebocsátása után folytassuk a ref. eklézsia és főtanoda nyomdája történetét. . . . Ez eklézsia — megjegyzem, hogy e szó alatt ez időben a köziratok az *egész egyházat* [generalis ecclesia] értik — és főtanoda nyomdája bérlete Tóthfalusi K. Miklóstól 752 frt bérletdíj mellett Telegdi Pap Sámuelre ment, ennek halála után 1731. ápril 29. a főtanács és Szathmári Pap Sándor között kötött szerződésnél fogva utóbbinak adta át oly módon: „hogy két egyházi és két világi egyén készítsen lajstromot e betűk minőségéről és fokozatuk szerint, ugyszintén a fiókokról és minden nyomdai eszközökről. Az egyházi tanács most nem kívánt haszonbért, hanem esztendő elteltével meg fogja határozni a fizetendő összeg mennyiségét; reméli — mondá — hogy a bérlő nem roszára s fogyatására, de javára és fentartására, hiányainak megigazitására keresztény buzgalommal fog gondot fordítani; a mi anyagotszerez, azt az egyház vagy megtéríti, vagy haszonbérébe tudja. Köteles lesz bérlő rendesen és szépen nyomatni, minden közjóra czélzó munkát a külső

¹⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levéltárában levő láttamozott másolatból.

²⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levéltárában levő láttamozott másolatból.

³⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levéltárában levő láttamozott másolatból.

és belső gondnokok hírével lesz szabad nyomtatni.¹⁾ 1740. a főtanács elrendelte, hogy az eklézsia és főtanoda közös nyomdája, melyet azoknak közös hasznára Gilányi Jakab hagyott volt s a mi Tóthfalusi K. Miklós által megigazítottatott, egyesíttessék a generalis eklézsiaéval, mindkettőt leltározzák külön, s a *leltár* egy-egy példánya tétessék az eklézsia és főtanoda levéltárába. Így bírta azt a bérlő egész bérleti ideje alatt.²⁾ Még 1713. Telegdi P. Sámuel kérte volt az erdélyi országos kormányzó bizottságot I. Apafi Mihály fejedelemtől nyert nyomdai kiváltsága sidegen kalendáriumok behozhatására gróf Bánffy György kormányzótól adott hasonló kiváltsága megerősítését, s mint más keresztény országokban szokás, a városi terhektől mentesítését. A bizottság a két elsőt az ország régi kormányzási rendszere nemsokára helyreállása idejére halasztotta, a harmadik iránt Kolozsvár város tanácsának irt, hogy Telegdi P. Sámuelt semmi közterüh viselésére ne kényszerítsék.³⁾ E kedvezményt később a kir. kormányzék is megerősítette, miről a tanács 1740. febr. 10. azon megjegyzéssel értesítettett, hogy a panaszló csak az adókirovók figyelmetlenségéből tétetett volt adó alá.⁴⁾

Az ev. ref. eklézsia és főtanoda nyomdájában reformált hitv. írótól 4 magyar,⁵⁾ 5 latin⁶⁾ könyv jelent meg, unitárius írótól egy sem;

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLII. sz.

²⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

³⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁴⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁵⁾ 1. *Manni János* olasz nyelven irt elmékedései sat. Kolosv. 1712. 12. *Bod P. M.* Athenás. 199. l.

2. *Tibera*, az az, az Istennek meggyuladott tüze sat. Kolosv. 1716. 4. *Bod P. M.* Athenás. 200. l.

3. *A döghalál Isten harcza az emberekkel.* Kolosv. 1720. 8. *Bod P. M.* Athen. 245. l.

4. *Kerti veteményekről irt könyv* sat. Kolosv. 1738. 8. *Bod P. M.* Athenás. 198. l.

⁶⁾ 1. *Köleséri Sámuel* orvostudor, kormányzékai titkár, [azután tanácsos] műve: *Monita Anti-Loimica* sat. *Claudiop.* 1714. 12. *Bod P. M.* Ath. 51—52. ll.

2. *Szathmári P. Mihály* pataki ev. ref. tanáré: *Physica Contracta* sat. *Claudiop.* 1719. *Benkő*: *Transsylyv. Gen.* 289 l. szerint 12-rét. *Bod P. M.* Athen. 252. l.

oka az, hogy hitvallásuk I. Apafi Mihály halála után üldözöbe, óvári főiskolájok elvételén, sőt piaczi templomuk elvétele veszélyével is állandóul fenyegettetvén: midőn életök és létök volt kérdésben, tudományos foglalkozásra sem kedvök, sem bátorságuk nem volt. Másik oka, hogy piaczi templomuknak 1716—1718-n elvételésekor, annak segrestyéjében levő nyomdájuk is elvétellett, s így, ha tudósaik irtak volna is, nem volt semmi módjuk, a mivel, sem helyök, a hol kinyomassák. Később azonban vagy vissza kellett hogy kapják, vagy más nyomdájuknak is kellett lenni; mert csak elébb látók, hogy 1737-n az ev. reform. főtanoda és eklézsia feles betűket vett meg tőlük . . . De a könyv nem irást a tudományokban elmaradásra magyarázni igazságtalanság lenne. Jeles férfiak: orvos- és bölcsészettudorok, tanárok, papok és írók, kik tudományos műveket, valamint kézi- és tankönyveket irtak, akkor is voltak közöttük. Ők tanáraikat s kolozsvári papjaikat mindig külföldi egyetemeken képeztették, vagy külföld: Hollandia, Lengyelország s Németország jelesbjei közül hívták meg. Rájok is illik Benkőnek ama nagy igazságszeretetről tanuskodó szava, melylyel mentegetőzik, hogy hazája jeleseit művében mind föl nem említette. „Keveset említett meg — ugymond — Erdély tudósai közül, inkább azokat, a kik világ elé bocsátott könyveikkel tűntek ki mások felett; ámbár jól tudja, hogy sok, a ki nem irt, az írókat tudásban sokszorosan feljűmulja, és csak azokat, a kiknek élete iránt immár elnémult az irigység.“¹⁾

A r. kath. és ev. ref. írók, műveik száma, tárgyuk belbecse és terjedelme egyforma. Az elsőké történelmi és főleg vallásos irányu, mit az uralkodó védelme alatt, ügyeiknek kedvezve, olykor éles polemiai hangon, több szenvedélylyel mint a minő mélyen és alaposan, multjokat igazolólág, ellenfeleiket sújtva, azok állását gyöngítve használtak fel, az idővel és adott kedvező alkalommal

3. Sós Ferencz kolozsv. ev. reform. pap műve: *Positiones de Peste* sat. Claudiop. 1720. 8. Bod P. M. Athen. 425—26. ll.

4. Br. Inczédi József itélőmesteré: *Oratio de instauranda Philosophia.* sat. Claudiop. 1719. 4. Benkő: Transsylv. Gen. II. 479. 1.

5. Gróf Lázár János erd. kir. kormányzéki tanácsosé: *Oratio inauguralis* sat. Claudiop. 1735. 4. Benkő: Transsylv. Gen. II. 486. ll.

¹⁾ *Transsylv. Gener.* II. 438—439. ll.

éltek. Az utóbbiak bölcsészeti értekezéseket, halotti és beigtató beszédeket, imakönyveket irtak, a napi szenvedések: pestis és egészség fentartása iránt igyekeztek felvilágosítani a közönséget, ezek felett a tankönyvirodalmat mindkét hitvallás írói művelték. De mindez a kor bélyegét viseli magán: tárgyban kicsinyes, alakilag gyarló, eszmékben szegény s könnyű, ismert dolgokon bön-gészkedő, alapos tanulmány és kritika nélkül: egy mű sem emel-kezik fölül a köznapiságon, társai fölött is csak egy-kettő. E korszak Kolozsvár életében a műveltségi hanyatlás, a szellemi és irodalmi süllyedés szomorú korszaka.

A jezsuita rend a r. kath. oktatásügynek új lendületet adott, ösztönözve a fejedelem bőkezű adományai által. Azon egyetemi rangú akadémia, a mi a közemlékekben *Akadémiai Collegium* néven is jó elé, s a hol ma a kir. tudomány-egyetem gondnoki lakása s beigtatási hivatalai vannak, e korszakban már föl volt épülve. Vass József a jezsuiták új nagy collegiumának is¹⁾ — a hol az egyetemi könyvtár és előadási termek vannak — kezdődését a Mária Terézia királyné uralkodása első éveire, teszi.¹⁾ Ennyit meg-érintve, tüzetesb írásnak hátrább lesz majd alkalmas helye. E kor-szakban még csak *régi collegiumról* van szó. . . . Nagy műveltségű jezsuiták művei ismeretesek, kik ez intézetben, a gymnasiumi tantárgyakon kívül tanították az ékesszólás- és költészettant, a bölcsészet különböző ágait, történet-, mennyiség-, mér- és ter-mészettant, egyházjogot, hittant, catechetikát. A végzett ifju baccalaureatust, a kitünően vizsgázott mesteri és tudorsági rangot nyert, társai dicsversekben vagy beszédben üdvözölték, melyek sok példánya van meg ma is a kir. lyceumi könyvtárban.²⁾ Feljebb emli-tettem, a kik mint írók ismeretesek. Benkő József 25 r. kath. író-t nevez meg ez időből, kik közül többnek művei a következő kor-szakban lesznek ismertetve.³⁾ Ez akadémiai collegium 1716. még az Óvárban volt. Igazolja azon intető levél, melynek erejével a kolozsv. ev. reform. eklézsia papja és gondnokai annak al-regensét megintették, hogy az óvári nevezetes akadémiában levő s a százsz reformátusoktól birt kis templomot [*Oratoriumot*] nekik adja vissza,

¹⁾ *A kolozsv. r. kath. gymn. 1856/7. évk. VI. f. 16. 1.*

²⁾ *A kolozsv. r. kath. gymn. 1856/7. évk. VI. f. 16. 1.*

³⁾ *Transsyly. Gener. II. 439—457. II.*

s ez azt felelte, hogy a meghalt reform. szász predikátor halálakor azon templom ajtaja nyitva és záratlan maradt, ő mint a maguk jószágát zárta be, s addig meg sem nyitattja, míg a felségtől iránta parancs nem jó.¹⁾ A fejedelem 1718. a collegiumban tanuló r. kath. ifjaknak asztaluk szükségére idegen bor bevitethetésére kedvezményt adott,²⁾ de itt annak holléte nincs meghatározva, valamint azon 1731-n irt kérvényben sincs, melylyel Csernovits Ferencz akadémiai rector a közjóért és övéik vigasztalására gyógyszer-tár állíthatására engedélyt kért,³⁾ a mi később meg is adatott. Meg van azonban mondva az építés bevégződése ideje az erd. r. kath. statusgyűlésből Kun Zsigmond aláírása alatt 1727. decemb. 18. Kolozsváratt kiadott átadási oklevélben, melyben az említett status azon okból, hogy a Torda-utczabeli collegium és templom immár megépült, sőt a szent József tiszteletére alapított seminárium is [az *Academia in fieri* levén] azon állapotra hozatott, hogy az ifjuság tanulás végett abba beszállott és költözött, és így az óvári alkalmatosság nélkül könnyen ellehet; mert az akadémiai collegium rectora mind a collegiumról, mind a templomról önként lemondott, s azon lemondási és átadási oklevélnél fogva azt és a kulcsokat a Seráf-Szent-Ferencz szigorubb fegyelmű szerzetének birtokába adta és bocsátotta.⁴⁾ E collegium 1732. october 15. a fejedelem azon kegyében részesült, hogy az orthodox hit gyarapodása, a közjó s a tudományok inkább meghonosítása végett Báthori István lengyel királytól a kolozsvári egyetemnek ajándékozott, politikai és vallási zavarok miatt azonban idővel más kezekre jutott, *Bács, Jegenyé, Tyburcz, Kajántó* és *Bogártelke* faluknak, melyek egykor a kolozsmonostori uradalomhoz tartoztak, a birtokosoktól visszaváltására királyi joga átengedése mellett jogot adott,⁵⁾ s a kir. kormányzéknek megrendelte, hogy mind a kiváltásban, mind a collegiumnak azon birtokokba beigtatásában segítséggel legyen.⁶⁾ Az 1734-ki *Város Leírás*-ban is még csak a jezsuita rendnek a három tornyu templom melletti társodájáról

1) OKLEVÉLT. CCXXX. sz.

2) OKLEVÉLT. CCXXXVII. sz.

3) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1731. 49. sz.

4) OKLEVÉLT. CCXLIX. sz.

5) OKLEVÉLT. CCLV. sz.

6) OKLEVÉLT. CCLIV. sz.

s a convictussal kelet felől érintkező nagyszerű épületéről van emlékezés, melyben az akadémiai előadások tartatnak, mely még akkor nem volt bevégezve,¹⁾ az észak felé király-utczára néző nagy új collegiumról nem szól, a mi annak még akkor nem létezését mutatja.

E tanoda mellett fölépült ez időszak alatt a szintén Báthori István által alapított s gróf Apor István és más jóltevő római katolikusok buzgósága következtében új életre keltett nemesi convictus és átellenben levő seminárium. Utóbbinak 1733-n Zichy László jezsuita volt regense, a mit a következő fontos tény igazol. „Minthogy a kegyelmes és méltóságos vezénylő tábornok és kir. kormányzséki elnök, római szent birodalmi gróf Wallis Ferencz Pál, báró Glasis ezredes és kolozsvári várparancsnok útján engedélyt adott arra, hogy a szent Józsefről nevezett semináriumból, Kolozsváratt, a város falára fal-ívet s azon át a falon kívül a seminárium számára árnyékszéket építsenek s ebbe a városi tanács és száz-férfiak is beleegyeztek, a mint 1730. jun. 3-ki határozatuk mutatja: alólirott a Jézus társasága helybeli akadémiai collegiumának tisztelendő rectora beleegyezésénél fogva, a seminárium nevében magára és hivatalbeli örökösire vette azon kötelezettséget, hogy azon árnyékszéket jövő időkben gondviseli, fentartja, s mikor szükséges lesz, megigazítja, hacsak az idők mostohasága vagy az emberi dolgok változandósága folytán a seminárium azon árnyékszék használatától meg nem fosztatik. E dolog nagyobb hitelességére s jövő jogfentartásul e levelet aláírta saját kezével s hivatalos pecsétével megerősítette *Zichy László* jezsuita, a seminárium regense . . . m. k.“ A pecsét körirata: *A szent Józsefről nevezett kolozsvári Báthori-Apor-Seminárium regensének pecsété;* rajta közbül szent József képe életnagyságban, kezében liliomot tartva.²⁾ Mindkét intézetet tetemes alapítvánnyal gyarapították e korszakban is. A száz papok megerősítési díjából [*census cathedralicus*] e két intézetnek járt díjak felől érdekes felvilágosítást ad egy 1724-ki hivatalos irat. „E díjakat fölveszi — ugymond — közvetlenül a két igazgató [*regens*] szent György napján vagy e körül Berethalom-

¹⁾ *Emléklapok Kolozsv. Előkorából.* 30. 33. II.

²⁾ REGENT. SEMIN. BATHOR. APOR. S. IOSEPHI. CLAUDIOPOL. Városi levéltár Fasc. II. *eredeti*, 693. sz.

ban az ágostai hitvallásu püspöktől, előre tudatva vele, hogy akkor megérkeznek s kérve, hogy a papokat pontos fizetésre útasítsa. A mint az arany és imperiális értéke nő vagy apad, úgy nő vagy kevesbül a megerősítési díj. Az imperiálison értetik az ugynevezett *solidi* nevü pénz, a mi akkor 2 r. frtot ért. Mindenik pap vagy a megjelölt pénzben, vagy egyenértékü folyó pénzben tette le; ha valamelyik elmulasztotta, a káptalan fizette ki helyette. Az ágostai hitvallásu superintendens nejének férje ez ügyben való fáradságáért némi pénzbeli tisztelet-díjt fizettek, de csekélyet. Két száz m. frtot a rectornak szoktak adni, mint szives házi gazdájuknak, a többi egyenlőképen osztatott fel convictus és seminárium közt. Bejött összesen 930 arany, 25 márka ezüst, 257 imperialis vagy solidi, azon 100 m. frton kívül, melyből 40-et a brassai, 20-at a szebeni, 40-et a szászvárosi káptalan szolgáltatott be. E czímen a két intézet bevett 2864 m. frtot 54 pénzt. Megjegyzendő, hogy a szászvárosi káptalan minden év octoberében fizette a díjt, Szeben és Brassó egyszerre tett le több évit, a többiek előre fizették, úgy értve, hogy az 1724-n fizetett díj az 1725-inek hasznobér illetősége.“¹⁾... 1740. egy névtelen 2000 r. frtot alapított a convictus részére oly módon, hogy kamatából a regensektől kiválasztandó két ifju tartassék és oktattassék; milyenek legyenek az ifjak, nem szükség nyilvánosság elé hozni, elég a regensek tudomása. Illetékes helyről tett megjegyzésre később kifejeztetett, hogy az egyik legyen kolozsi, azon sóbányászok örökösei közül, a kik 1693-tól 1699-ig az ottani bányában dolgoztak, a másik azok utódaiból, a kik 1701-től 1706-ig az erdélyi kir. tábla ülnökei voltak.“²⁾ Henter Gáspár kanonok 1718. ápr. 4. brassai Thalheim Zsigmond atya által hagyott a semináriumnak 2400 m. vagy 2000 r. frtot a 12 apostol tiszteletére, 12 árva öltözetére, oly módon: „hogy azt a jezsuita atyák Bécsben vagy máshol kamatoztassák, a tőke örökre maradjon meg, évi 120 német forint kamatából pedig az arra felvett 12 növendék akár külön házban, akár a kolozsvári semináriumban brassói kétszer ványolt zöld posztó ruhába öltöztessék s *Henter-alapítványos* ifjak nevet viseljenek. Erre pedig mindenek előtt az áttért vagy áttérendő eretnekek s főképen

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLIV. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXIV. sz.

az ariánusok fiai vétessenek fel, különös tekintet fordítván Húnyadvármegyére, minthogy e pénzt az alapító azon vármegyei anyai birtokaiból szerezte. Az árvák legyenek atya, vagy anya, vagy mindkettő nélküliek, 9-nél nem kisebbek, 15-nél, 16-nál nem nagyobbak; hazafiak gyerekei, s ne némák, siketek, vakok, bénák, eszelősek, fekélyesek, szóval: tanulásra és mesterségre alkalmatlanok; járják a Jézus társasága iskoláit s legyenek azok fenytéke alatt. Ez alapítványlevélbe a nevezett atyákon kívül senkinek beletekinteni, azt fürkészni, felőle rendelkezni soha joga nem lesz, álljon az az alapító akarata szerint egészen a jezsuiták, mint jó lelkiismeretű emberek igazgatása alatt.“¹⁾ Másik 2000 frtot a convictusnak hagyott 1720-n jan. 23-án oly módon, hogy annak kamatából egy a Henter-nemzetségből származó, tanulásra képes ifju az *első asztalnál* tisztességesen, francia vagy nagyszebeni jobb minőségű posztó ruhában járattva tartassék; ha ilyen nem lenne, a Henter-leányágból vagy az alapító anyai ágon való rokonai közül is jó reményű fiuk is vétessenek fel, azonban mindig nemesek és hazafiak, kiváltképen áttért vagy áttérendők fiai.“²⁾ Buzesco Tivadar, szamosújvári örmény pap 1738. aug. 13. szintén 1000 r. frtot alapított a jezsuita atyák felügyelete alatt levő kolozsvári seminárium javára oly módon, hogy 6% kamatából egy örmény ifju az *első asztalhoz* felvétessék s örök időközön át ott tápláltassék, legyen külön szobája, télen fűtve. E jótéteményt élvezzék első sorban a Daniel Demjén Tivadar szamosújvári főbíró nemzetségéből származott ifjak, ezek nem létében a collegium rectora által fölveendő szentgyörgyi ifjak. S minthogy ez összeg e célra nem elég, ígérte, hogy még 500 frtot alapít, hogy a kamat 10 r. frtot tegyen, de ugy, hogy míg az alapító él, aggkora s szűkölködő állapota tekintetéből adassék neki, s csak halála után adassék a felveendő növendéknek, de a ki ez alapítványt tartozzék évenként annyival pótolni, a mennyi szükséges arra, hogy 90 frt kikerüljön. Akarata az, hogy az alapítvány felett soha senki másnak, mint a jezsuita atyáknak rendelkezési joga ne legyen.“³⁾

Mindent feljül mult a király és fejedelem azon elhatározása: „hogy a jezsuita rendnek két évtized óta többször kife-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLI. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCLXII. sz.

jezett kérésére és sürgetéseire beleegyezett abba, hogy a r. katolikusoktól, illetőleg a jezsuitáktól a reformatio kezdete óta akár fejedelmi adomány vagy törvény, akár a községek határozatai következtében elvett mindazon egyházi javak: a templomok, papi házak és telkek, iskolák, külső és belső fekvő birtokok, dézma sat. törvényhozás útján kívül, ítélet nélkül, egyedül a fejedelem teljhatalmu akaratanál fogva — szép módon, ha az illetők hajlandók — szükség esetében katonai erőhatalommal minden felekezettől visszavétessenek.“¹⁾ E súlyos sorstól az ágostai hitvallásukat megkiméltette az uralkodó-házzal való faji rokonság: Szeben, Brassó, Beszterce, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, ősi katolikus alapításu szép templomaiknak és basilikáiknak minden tartozandóságokkal és felszereléseikkel együtt birtokában maradtak, a reformált hitvallásuaktól elvétellett Gyula-Fejérváratt mindenök, Kolozsváratt az óvári kis templom, az unitáriusoktól országszerte a r. katolikus alapításu templomok, papi lakok és telkek s külső birtokok nagy része, központjukon Kolozsváratt mindenök. Szakál Ferencz így adja elé ez elvételt.²⁾ „Kolozsvárra érkezvén Steinwille Commandirozó Generális, felhivatta az unitárius eklézsia előljáróit, u. m. Kolozsvári Dimény Pál plebánust mint főgondnokot, s magyar részről algondnok Teleki [Szilágyi S. kiadványában hibásan: *Féleki*] Ferenczet, szász részről Bongardus János helyettes algondnokot, a kit Szakál Ferencz hagyott volt maga helyett; ezek többekkel együtt felmenvén hozzá, kérte tőlük a piaczi templomot. Ezek maguktól mindjárt feleletet nem adhattak, tehát rövid gondolkozási időt engedett nekik. Azután ismét felhivatta s kényszerítette, hogy határozottan feleljenek: adják-e vagy nem? melyre — nem akarván haragját még tovább is ingerelni — nem mondták ki,

¹⁾ *A m. tud. akad. századok szerint rendezett gyűjteményében levő, 1721-n kelt, számnélküli egyszerű másolatról.*

²⁾ Ez esemény örökítésének legilletékesebb helye az eklézsia j. könyve lett volna; de — a mint nekem *Benczédi Gergely* tanár írta — akkori jegyző Jövedétsi András — a ki 1721. át is tért — nem igen lelkiismeretes ember volt, csak holmi papírdarabokra jegyzett fel érdektelen dolgokat, de összefüggésben nincs meg a tárgyalás és végzés; jegyzeteiből semmi iránt eligazodni nem lehet . . . Gondosabb utóda Gyergyai Pál, a mit lehetett, később beigtatott a j. könyvbe, de fájdalom! ennek is 5., 6., 7., lapja épen februárról, márcziusról és ápril elejéről üresen maradt . . .

hogy nem adják, hanem okokat s előzményeket hoztak fel, hogy idvezült I. Lipót császár őket nemcsak békével meghagyta, de ismételten megerősítette ebben s egyebekben is, a mit birtak. De a general megriogatva, nyakra-főre kitaszigálta a palotáról, és mindjárt executorokat küldött minden unitárius emberre, a kik kegyetlen vasas németek levén, kegyetlenül bántak velök, nagy prédálást, bortékozlást vittek végbe. A katonák, még mielőtt e beszéd volt, rámentek és a templom s cziinterem ajtóit feltörték s bementek, mégis azután kérték a kulcsot, s hogy mindjárt nem adták, a nélkül is bementek s erőszakkal elfoglalták a templomot. Az ürügy, a miért kérték, az volt, hogy a templom r. katholikus alapítvány. Eleget mondák, hogy a templom a mióta az unitáriusok birják, háromszor égett el, s koldulással, alamizsnával építették fel mindháromszor. Azt felelték rá: azon templomban sok kincs volt, azért pótolniok kell, magukat megróván, mert eleik harácsolták el ama jókat; sőt mivel 3 király építette a templomot, ahhoz elégséges adományt is hagytak, a mikről a leveleket eléadatni is kívánták. A mai unitáriusok ezekről semmit sem tudnak, — felelék — hanem a mi falukat birtak, a várostól zálogul birták. Erre azt felelték: ez is abból a kincsből van, a mi a templomban és plebániaháznál találtatott. Erre ők válaszolták: ha lett volna is, Basta György, a római császár ő felsége embere ennekelőtte Erdélybe jövéen, ezen templomot elvette, három évig eleik bele nem járhattak; azután mikor az országból kiment, a templomot ugy engedte vissza, hogy a várost [*minthogy akkor mind unitáriusok voltak*] minden kincsből kifosztotta, hittel s erőszakkal tudván ki: kinél, mi volt? [*a mint ez Istvánffi Miklós historiájából kitetszik.*¹⁾] De mindez okok a dolgot fel nem tartóztatták. Az executio szegény atyánkfiaim keservesen végbe ment, felejthetetlen nagy károkkal . . .²⁾ Egy szemtanu szerint: a katonák Almási Gergely Mihály püspököt papi ruhájából kivetköztetve, a magok katonai ruhájokat adták rá, puskát a vállára, ugy gyakoroltatták, Ariánus eretneknek gúnyolva őt s a keresztet ütlegek közt esókoltatva.³⁾

Két évvel később a főhadvezér bizottságot küldött ki, hogy a foglalást törvényesitse. Szakál Ferencz — a ki maga is jelen

¹⁾ *Istvánffi, Nicolai Histor. lib. 33.*

²⁾ *Tört. Eml. II. k. 73—76. ll.*

³⁾ *Fosztó Uzoni István. Egyháztört. III. könyv. 3. köt. 71. l.*

volt — így adja elé. „1718. márcz. 30. Kolozsváratt ezen a napon vették el a scholát, mely van a plebánia mellett s egyéb jószágokat is, itt levén püspök [*Mártonffi*] is. A bizottság közép-utczában Rhener Szöcs István házánál gyült össze. Ott volt Steinwille ő exėja főudvarmestere, Kornis István, ország főbiztosa, a szebeni polgármester [helyesebben királybíró] Verder György, Alvinczi Gábor, az ország egyik registratora, Kun Zsigmond, egyik secretarius. Ezen négy személy előtt jelent meg az unitárius részről Kolozsvári [Dimény] Pál plebánus, mint fő-, Teleki Ferencz és Szakál Ferencz, mint algonokok. A kérdés, a mit nekik tettek, ez volt: a mi jószáguk van, a földeket, miket mint zálogot birnak, oda adják-e a katolikusoknak? Kérték az iskolát, mit kevés esztendővel idvezült I. Lipót császár és az ország [*az óvári nagy iskoláért*] adott volt, ugymint a helyet, 3 házat és 5 ezer forintot, a melylyel építették az iskolát — ezeket kívánják a biztosok; továbbá kívánták azt a házat a plebánia mellett, melyben Szentpéteri Sámuel lakott, ugy azon szeglet házat, melyet egy istenfélő asszony az eklézsiának hagyott, és a Quarta-házat a hid-utczában, mely ezelőtt Bodnár Mihályé volt . . . Itt elé adták, hogy vitának helye nincs, okosság meg nem véd, hanem ha alkalmazkodnak, mind a felség, mind a pápista status jó néven veszi s többet használnak vele. A mit hallván Kolozsvári Pál ur, s látván a feltekert elmét, minthogy nyilván tudták, hogy mindjárt lesz a végrehajtás, az eklézsia nevében önmegadással s mintegy alázatossággal mondá: [*dedkül volt a beszéd*] „hogy ha oda kell adnunk — — —“ Itt Szakál előadása megszakadt . . .¹⁾

¹⁾ E *Napló*-ról Szilágyi S. [kiadványa 35—36 ll.] azt írta: „hogy az egy bekötött terjedelmes könyv, melynek lapjaira Szakál jegyeztetett, közben több lapot és levelet tisztán hagyván; 1847-ig ismeretlenül lappangott Kolozsváratt, a mikor egy közrendű polgár vele közölte. Ő a *Napló*t az itt-ott talált szakadozások kijegyzésével pontosan lemásolta, s atyjával közölvén, az az eredetivel összevetve, több helyt saját kezével kiigazította. Az eredeti, ismeretlen birtokosának visszaadva, ismét lappang, hihetőleg Kolozsváratt.“ Ez eredeti *Napló* a m. tud. Akad. kéziratárában van, borítékára Rómer Flóris kéziratár ör ezt írta: „1699. *A kolozsvári egyházfiak Naplója. Vétetett 1853. Lukács Ferencztől.*“ E szerint Lukács F. kolozsvári ügyvéd mentette meg a becses kéziratot a történetirodalom számára. Kár, hogy sok pusztult el belőle, a mi ismertetésemből kitünik.

Fosztó Uzoni István így beszéli el: „1716. márcz. 30. Kolozsvári Dimény Pál plebánus titokban értesülvén a történendőkről, maga mellé vette Timothé Dániel egyházi gondnokot és Teleki Ferencz unitárius senatort, bement velök a czinterembe s ott gondolkodva, reggeli 9 órától kezdve fel és alá sétált. 10 óra körül két granátos vaskos német katona, a czinterem ajtóját megrohanva, betörte, a mire midőn sokan oda siettek, a helyi vezénylő-parancsnok Preiner tábornok hadsegéde egy hirtelen

A *Napló* kis 4-edrét, két-két ives fogásokból [*ternio*] áll. Meg van belőle elől egy, a kivágott 3 első fogásból egyedül fenmaradt levél, rajta balra legfeljül ez évszám: 1697. Alább 10 sor házi kiadási jegyzet, s utána az a feljegyzés, a mit Szilágyi kiadványában — tévesen — 1698-ra tett: „1698. A pápista Atyafiak sat. belül fehér lap s e jegy: MAGYAR AKADEMIA KÖNYVTÁRA. E levél a hiányzó 3 fogás valamelyikéhez tartozott, melyek elsője a varró czérna tanúsága szerint 7 fél ivből = 14 levél, a 2-ik 6 fél ivből = 12 levél, a 3-ik 3 fél ivből = 6 levél[ből] állott. Lehetett több fogás is, de nem állapítható meg, mert a spárnga, a mihez a könyvkötő az iverket varta, előlről oly rövid, hogy ennél a 3 fogásnál több hozzá nem volt varható, ugy, hogy a táblába beragasztásra is maradjon belőle. E szerint a *Napló*-ból hiányzik 6 iv, a mi egészen be volt írva — a mint a kivágásnál mindenütt tisztán megkülönböztethető betűk mutatják — Szakál F. saját kezeivel. Ezután a varrás tanusítása szerint még van egy 8 leveles fogás, melyből ki van vágva 1., 5., 6., levél, s a 2-ik lapon feljül Szakáltól ez van írva: „1699.“ S az egész lap tiszta, közepén alól Rómer Flórisnak a *Provenientiá*-t illető fönnbbi bejegyzése. A 7-ik és 8-ik levél 2-ik oldala tiszta. Ezután két ép 8 leveles fogás; megint egy 8 leveles fogás, abból kivágva, 1., 4., 5., 7., 8., a megmaradt leveleken csak egy-két rövid történeti följegyzés, a többi későbbkori házi jegyzet; tovább megint egy 8 leveles fogás egészen kivágva, tovább egy 6 leveles fogás, melynek meglevő 1., 2., levelén vannak a *Napló* írójának 1711., 1716., 1718-ról való feljegyzései, a mik Szilágyi közlésében a 72—76 lapon láthatók; a 3., 4., 5., 6., levélből a 3., 4., — tisztán láthatólag — ki van vágva, az 5., 6., elkallódás miatt elveszve, az 5. levél külső megmaradt sarkára mult századi írással e név van írva: SZAKAL JÁ[NOS]. E férfinak itt és hátrább érdekes közmunkássági tettei vannak elbeszélve. Ez mutatja, hogy a kézirat a mult században a család birtokában volt, azután került más kézre. A kézirat közepén és végén kivágott levelek megmaradt szegélyei irás nyomát nem mutatják. Szilágyi kiadványában vannak téves olvasások s egy-két kihagyás. A hézagok oka az, hogy a kézirat utóbbi részében a felső szöglet el van korhadva és szakadozva, az ott levő részeket pótolni egyáltalában nem lehet.

A m. tudom. Akadémia eredetijéből.

összetömörített gyalog csapattal a helyszínén termett, a templom és czinterem ajtóit szuronyos fegyverrel ostromolni kezdette, Timóthét és Telekit ütlegelve kiützte s a plebánust fegyver közé fogta. E közben a Szamosra vivő Hidkapu felől megszólalt a trombita **Tara-Tara** rémületes szava s hallszani kezdett a város régi veszedelmeire emlékeztető hadi zaj. A nehéz vértés ezredekből kiválogatott mintegy 1768 marczona arczu s zord tekintetű német katonát vezényelt Hid-utcán végig maga Steinville István tábornok erdélyi főhadvezér, kiélesített s kivont kardot villogtatva kezökben, a kik vérszomjas hajlamuknál fogva már ezelőtt néhány katonai végrehajtáson jelen voltak, s a kegyetlenkedés szokásukká vált. A sereg az őrhely terére sietett elé. Az adókönyvekkel együtt előhozatott adószedőket az unitáriusok neve és száma felől kikérdezték. Szállásrendelő mestereket neveztek ki. Kolozsvári Dimény Pál plebánus házához 50, Almási Gergely Mihály unitárius püspök házához 30 lovas és gyalog katonát rendeltek. A belvárosba 150 unitárius szállást jelöltek ki, ki nem véve a legszegényebb özvegyet is, 8 lovas és gyalog század rendeltetett házaikhoz. Ezek ugy kezdettek kegyetlenkedni az unitáriusokon, hogy csak igen kevés családfő maradhatott meg házánál, bár ha az egész nép közül senki az ujját sem emelte föl ellenök. Steinville tábornok és Mártonffi r. kath. püspök a plebánushoz menvén, ő cs. kir. felsége, VI. Károly nevében kir. rendelet előmutatása által parancsolták a kulcsok átadását s át is vették, a templomot fegyveres erővel elfoglalták, melynek boltjában egy nyomda volt felállítva, s azon alkalommal márcz. 30. ezt is elfoglalták. Márcz. 31. az unitárius polgárok kérték a tábornokot, hogy a templomba betéve volt holmijöket adassa vissza. Brockhausen, a cs. felség erdélyi titkára — hogy az executio tovább haladjon — nem helyeselte a kérvényt, s helyette újat íratott. A nap ezalatt eltelt, sötét éj borult a városra, a németek lovaikat is borral telt csebrekből [*tinna*] itatták, s egy katonai végrehajtás kegyetlenségeiből semmit el nem mulasztottak. A titkár ápr. 1. elfogadta a kérvényt, elébb jól megajándékozgatván; abban az unitáriusok könnyek és jaj között kérték a végrehajtástól fölmentetésöket, s a templomban levő köz- és magán letéteményök visszaadását. A tábornok elolvasta a kérvényt, a letéteményekről hallgatott, a katonaságot azonban naplementekor az unitárius polgárokról levette, de a nyomda lefoglalva maradt... A kolozsváriak

májusban az ottani unitárius főrendekkel a teendők iránt tanácskozáván, meghatározták, hogy a felséghez kérelemmel járulnak, jun. 8. azt Szakál Ferencz és Gyergyai Pál Gyula-Fejérvárra vitték a tábornokhoz, a kitől jun. 30-án azt a választ kapták, hogy kérvényeket Bécsbe felküldötte. E kérvényben el voltak mondva az elébb előadottak és hozzátéve, hogy a püspök br. Mártonffi mindezekkel nem elégedett meg, hanem hosszason tartózkodván ez időben Kolozsváratt: elfoglalta az unitáriusok szentpéteri külvárosi templomát is, ugy a II. János választott király által a piaczi nagy templom mellé számukra építtetett kisebb templomot, a tornyában levő órát és harangokat, a nyomdát és saját pénzöken vett s jóltevőiktől ajándékul nyert minden más javaikat, térdre borulva esedeztek meghallgatásért és sérelmeik orvoslásáért. A tábornok aug. 12. delegált bizottságot rendelt Kolozsvárra, melynek elnöke gróf Kornis István volt s feladata az, hogy az unitáriusok írásait s azokon nyugvó jogaikat nézze át, hogy azok alapján a felségnek a fenforgó egyenetlenség minden ágában alapos felvilágosítást adhasson. Ez ürügy alatt minden eredeti irományaik kezükből kivétettek“. ¹⁾

Szakál Ferencz szemtanu, és a megmaradt eredeti iratokból, a főtanoda és eklézsia jegyzőkönyveiből dolgozó Fosztó U. István egymás kiegészítő előadása élénken és kimerítőleg állítja az olvasó elé a templom elfoglalás részleteit és menetét; meggyőződés azonban a történetek felől csak azon határozatból és arról kelt oklevélből merithető, melyet a foglalás bevégzett ténye után, fejedelmi rendelet következtében, s irott útasítás mellett, Kolozsváratt az imént említett kiküldött bizottság az előtte megjelent felek kölcsönös követelése és panasza tárgyában az előmutatott eredeti oklevelek, tanuvallatások és bizonyítások alapján hozott. A kiküldött bizottság elnöke gr. Kornis István tartományi főbiztos és küküllővármegyei főispán volt, tagok: Bucher Ádám cs. főhadbírói helyettes, Kun Zsigmond kamarai titkár, r. katolikus, Alvinczi Gábor titkár ev. ref., Verder György szebeni szász luther. királybíró; kétszer, elébb 1716. aug. 12-től 26-ig, utóbb 1718. márcz. 31-n tartott gyűléseket, tárgyalta a rábizott ügyet s határozatát írásba foglalva,

¹⁾ Steph. Fosztó *Uzoni*. Historia Ecclesiastica Transsylvanico-Unitaria. I. könyv, I. köt. 666—69. ll.

pecséteik s nevök aláírása alatt két eredeti példányban Steinville főhadvezérhez küldötte a végre, hogy egyiket a bécsi hadügyi kan-cellária levéltára számára, oda, a másikat további elhatározás végett a felséghez juttassa. Erről a tábornok 1716. aug. 30. azon megjegyzéssel értesítette a bizottságot, hogy a munkálat hitelesítése után a felek által eléadott okleveleket és bizonyító iratokat azoknak vissza lehet adni, előbb mindenből hitelesített másolatokat véve, miket a cs. főhadbírói helyettes magával vigyen Fejérvárra. ¹⁾ Aug. 12. a gyűlés megalakult, a r. kath. püspöknek kir. rendeleten alapuló kivánságai 13-n elolvastattak, belőle az unitáriusoknak pár adatott, kérték a kir. rendelet előmutatását is, de nem nyerték meg. A tárgyalás a r. katolikusok kivánsága s az unitáriusok feleletei felolvasásával elkezdődött. A püspök legelőbb követelte az elvett templomhoz és plebániához tartó belsőkről és külsőkről, fejedelmi adományokról, alapítványokról, ingó és ingatlan javakról való jegyzékeket az általa előmutatott tanu-vallomások értelmében. Az unitáriusok kijelentették, hogy a mit birtak, átadták, katolikus alapítványokról való jegyzékeket soha sem birtak, azok hihetően a régi idők változásai között elpusztultak . . . A püspök követelte a templomhoz tartozó összes falvakat. Az unitáriusok felelték, hogy kath. alapítványu falukról nem tudnak; a mi van, unitárius alapításu, s róla irásuk van. A püspök kívánta az unitáriusoktól iskolájok számára megtartott s még birt dézmanegyedet [*Quarta*]. Az unitáriusok felelték, hogy erről törvényes kiváltságuk van, mit a fejedelem nekik úgy adhatott, mint másoknak. A püspök kérte a templomi készleteket: poharakat, szent edényeket, papi öltönyöket, a nagy harangokat, melyeknek nyelvei ma is megvannak. Az unitáriusok felelték, hogy azokból semmi egyéb nincs meg, mint a 3 égés alkalmával elolvadt haran-

¹⁾ Ez okleveleket Ivuly Károly k.-fejérvári kanonok és kolozsvári plebánus 1819. május 22. Kolozsváratt a Törv. Kir. Táblán átírássra kihirdettetvén: belőle Széplaki Horváth Károly, az erdélyi unitárius egyházak főgondnoka is párt kért és nyert. Én a néhai ipam, Mike Sándor gyűjteményében találtam egy egyszerű másolatot, melyet művemben azon varian-sokkal közlök, melyek az én példányom, az unitárius egyház átírató példánya, és egy harmadik, t. i. a Szepesi püspök *Canonica Visitatiojáról* 1822-n készült jegyzőkönyvbéli másolat összehasonlításából előttem lényegeseknek tűntek fel.

gok érczanyaga és nyelvei, a mik a templomban vannak. A püspök követelte a plebániával szomszédos két házat, s a mi ezután kiderül. Az unitáriusok felelték: a két ház saját szerzeményök és kegyes adomány, ezt hiteles irással bizonyítják; a mi ezután katolikus alapítványnak derül ki, késedelem nélkül átadják. A püspök kívánta a Szent-Lélek és Szent-Erzsébet kórházakat tartozandóságaikkal s leveleikkel. Az unitáriusok felelték, hogy ezek tulajdonosa a város, feleljen az. A püspök az elébbi két házon kívül követelt még más három házat is, a miről levele van. Az unitáriusok kérték a katolikus levelek másolatait, hogy tudhassák, miről van szó. A püspök követelte a *Quarta*-házat, egy más majorsági házat s két kertet, a miről az unitáriusok által átadott 1622-ki leltár szól. Az unitáriusok felelték, hogy a *Quarta*-házzól levelöket előmutatták, az említett majorságház soha nem volt birtokukban, a kertek a plebániával együtt már átadattak. A püspök kijelentette, hogy az unitáriusoknak sok háza van, mit a templom jogán birnak; ha hitelesen ki nem mutatják, hogy maguk pénzén vették, vagy végrendeletileg örökölték, azokat is követeli. Az unitáriusok felelték: katolikus alapítványu házuk egy sincs, a mijök van, unitárius alapítványu, a mit előmutatott írásaik igazolnak. Ha még valamiről bizonyitniok kell, készséggel bizonyitnak, mint a zálogban birt alparéti malommal is tették. A püspök követelte az általa bemutatott esketésben említett ezüst edényeket és oltárokat, melyeknek kétségkívül lenni kellett ily pompás templomnál, s ha az unitáriusok elrontották, megtéritni kötelesek. Az unitáriusok felelték: az edényekről az első pontban szólottak, oltárokról mitsem tudnak, s már mondották, hogy sem a felség rendelete, sem a tábornok előterjesztése szerint ök nem kényszerithetők olyak visszaadására, a mik nincsenek meg, s a törvény senkit sem kötelez olyasmi megtéritésére, a minek elrontásában részes nem volt.

Már a hónap 18-ka volt, mikor az unitáriusoknak eredeti okleveleik előadása köteleességökké tétetett, a miknek összehasonlításával s belőlök kivonat készitással 20-káig tölt el az idő. Sok adománymegerősítő- és más fontos oklevél került elé a szent királyoktól, vajdáktól, fejedelmektől, melyek a püspök követelése mellett szólottak, s minthogy az ily oklevelek tartalma törvény előtt meg szokott állani, a mint ezek felolvastattak, az unitáriusok habozni s magukat egyezkedésre, jogaikból lealkuvásra haj-

landóknak kezdték mutatni. De ajánlatuk igen csekély levén; miután az alkudozással 21-ig huzódott el az idő, a bizottság előtt nem volt más mód, mint meghatározni, hogy miután mind két fél előadta kívánságát, megtette feleleteit, s az irás már is igen nagy tömegre nőtt, még egyszer kötelességévé tétetett a feleknek, hogy a mi kívánságuk s bizonyítékuk van, terjesszék elé, hogy azután az ügyet gyorsan elintézni lehessen.

Elsőbben az unitáriusok tették meg előadásait, a mik röviden ezek: a II. János [Zsigmond] által kibővített Szent-János kápolna-féle kis templomnak a kibővítés jogczímén visszaadatását kívánják, ugyszintén a czinterem körül levő azon király által épített áruboltok s az általuk kibővített szentpéterei templom visszaadását. Követelték tovább az elfoglalt templommal együtt elvett ingó javakat: az általuk saját pénzöken vett nyomdát és betűit, a templomban tartott könyvtárukat, épülethez való bizonyos vas- és faneműeket, most is szóló s unitárius alapításu harangjaikat, valamint az oly sokszor elégett templomra tett költségeiket. Ezekre a püspök azt felelte: hogy a kis és szentpéterei templom kápolnák voltak s katholikus alapításuak, az áruboltok a templom tartozandóságai, azok vissza nem adhatók. A szentélyben letett könyvek, melyek az unitáriusokéi, visszaadattak. A vasneműek azon templom birtokában hagyatnak, melynek jövedelméből szerezettek. A nyomda és betűk az unitáriusok által elharácsolt jók kárpótlásába mennek. Az elégett templomra fordított költség megtérítését kívánni fölösleges; a ki valaminek hasznát veszi, terhét is köteles hordozni ... Hosszasan védvén mindkét fél állítását: a bizottság szükségesnek látta, hogy az eredeti oklevelek és bizonyítások adassanak elé, s belőlük készítettessék kivonat. Előbb a püspök által eléadottakból készültek meg a kivonatok: „1372-től kezdve 1622-ig terjedő alapítványlevelekből, a jezsuita rend egy évkönyvéből, két esketésből a templomi szent edények, selyem asztalkendők, levelek és regestrumok iránt, melyeket a tanuk az unitárius plebánusoknál, néhány papi öltönyről, a miket a templomban vagy más körülmények közt láttak, ládákban rejtetett aranyneműekről, szent képekről, oltárokról, orgonáról s különböző időben, különböző helyeken eladott más tárgyakról.“ Ez esketések kelte nem levén meg az okiratban: idejök meg nem határozható. Ezután az unitáriusok okleveleit kivonatozták. Ezek

közül: 1. a II. János [Zsigmond] dézmaadományáról szóló 1562-ki s annak megerősítése Báthori István és Kristóf fejedelmektől. II. III. IV. Három esketőlevél, mindeniket Szakál Ferencz vitette végbe [keltők nincs kitéve]. Az elsőben 31 tanu vallotta, hogy nyomdájukat Kmita Andrásné és saját egyházuk pénzével vették, a másodikban ugyan annyi tanu azt, hogy Kolozsvári D. Pál 15—17 ezer frtot hozott külföldről az elégett nagy templom megépítésére, a mire Almási Gergely Mihály püspök is itthon az unitáriusoktól 3000 frtot gyűjtött; a harmadikkal szintén azt igazolták, hogy más híveik is sokan adakoztak a piaczi templom megépítésére. V. Egy 1692. jul. 24-ki levél következtében az ország kk. és rr. nevében adatott nyomtatási szabadság. VI. Egy másikban biztosítottak az országtól, hogy a r. katolikusoknak engedett óvári iskolájokért 5000 frtot adnak nekik, meg is adták s ebből vették a plebánia körében levő 3 házat. VII. Egy másik levél azt igazolja, hogy az unitáriusok 1668. decz. 1. a városnak Kóródért 1000 frtot adtak; VIII. Egy másik conventi átirat azt, hogy Szeydi basa sarezába 1660. május 20-án adott 3008 tallér felerészében kapták 1679. márcz. 22. az apahidi részjóságot, s ugyanazon sarezba Göcs Pál által adott 3307 forintban tőle megváltották, s így tovább . . . Tizennyolcz oklevéllel mutatták ki, hogy nyomdájukat saját pénzöken vették, a nagy templomot és plebániát külföldön koldult pénzből építették meg, óvári iskolájokért az erdélyi kk. és rr. adtak 3 házat és 5000 frtot, a miből új iskolát építettek; pénzen szerezték meg Kóródot, Asszonyfalvát, Felső- és Alsó-Fülét, nemkülönben Véczkét, Tormapatakát s néhány más falubeli birtokrészeket; az ország kk. és rr. ismerték el a piaczi templom körüli áruboltokhoz igaz jogukat, pénzöken vették a tanács [?] mellett levő hidutezai házat, végrendeletnél fogva kapták a monostorutczait, királyi adomány útján a dézmanegyedet. E sok adat összegyűjtése, megértése és feldolgozása alatt az idő aug. 24-ig telt el, a mikor a bizottság következő *véleményét* mondotta ki:

„A templom adományoztatásáról semmit kinyomozni nem lehetett; a levelek mind kiadattak; a Regestrumok és Leltárak iránt bizonyosság nem volt szereshető; az iskolák hihetően azon helyen voltak, melyet az unitáriusok most bitorolnak, melyet az erdélyi kk. és rr. nekik óvári iskolájuk helyett adtak; a plebániával szomszédos két ház közül a szögleten levőről semmi bizonyost meg-

tudni nem lehetett, de hogy a másik a plebániához tartozott, mutatja a plebánus udvaráról azon átvivő ajtóhely, ezért ez is a plebániához adandó; az unitáriusok által zálogban birt Kabalapataka, Véczke, Tormapataka, Gyurkapataka, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle, Kóród s az apahidi részjóság dolgában a bizottság — szándékán kívül — eredményt elérni nem tudott, azért, mert a város levéltára rendezetlensége miatt nem volt képes az elzálogosítás jogosultságát kimutatni, a II. János [Zsigmondtól] nyert dézma a kolozsvári esperestől érvénytelen adománynál fogva vétetett el, annak a mely úton elvétetett, azon úton való visszaadása méltányos. Az államérdek azt javallja, hogy addig a vitás dézma tétesék zár alá a Quarta-házzal és ahoz tartozó majorsági telekkel együtt. Az évkönyvek hallgatnak ugyan róla, de a tanuvallomásból következtethető, hogy a templom minden készletét, kellékeit, az oltárok ékességét, ezüst edényeket, melyekből némely tanuk vallomása szerint semmi sincs meg, az orgonákat az unitáriusok az első megrohanás és elfoglalás idejében lerontották, elröbölték, elszaggatták s maguk közt szétesztették, az orgonák sípjait eladták, szóval: a templomot oly állapotra juttatták, hogy a falakon kívül semmi egyéb meg nem maradt, melyeknek nemcsak visszaadása igazságos, de hogy a sok és igen nagy romlással fenyegetett templom mihamarabb megújítassék, felette szükséges; mihez képest az előbbi pontban elésorolt faluknak és birtokrészeknek a kiadásokat alig felérő értéke e célra helyesen lenne fordítható; a szegények és agg betegek kórháza igazgatása maradjon a városnál, a felügyelet a püspöké levén; azon 3 házáért, melyhez a püspök az eklézsia jogát hiteles adatokkal igazolta, de egyenkénti hollétöket megjelölő kimutatásnak nyoma nincs, ház, és pedig azon fennemlített szögletház adandó oda, melyet az unitáriusok mint legatumot birtak; semmi kétség nincs az iránt, hogy e plebániához több kert, szöllő, kaszáló és szántóföld tartozott, mire nézve idővel a nyomozás és kutatás sikerhez fog vinni; a templom jogcímén birt többi házaknak, legatumoknak és végrendeleteknek birtokukba miként jutásáról bizonyítottak . . . És most az unitáriusok azon követeléseire jött a sor, melyeknek birtoka a templom visszavételekor urat cserélve, a r. katolikus eklézsziára ment át. A czinteremhez ragasztva épített áruboltokat, melyeket az unitáriusok a templom jogcímén birtak s 1675. is a megtámadó

város ellen azzal védtek meg, hogy az birja, a ki a templomot, a jog és igazság hozza magával. A templomba betett nyomda és betük az unitáriusok költségén szerezettek ugyan, de a rablottak kárpótlásául lefoglaltatván, mint különben is császári kiváltság nélkül bitorlott vagyon, nem látszik visszaadandónak. Hogy a szent Péter-külvárosi templom, mint a szent Mihály-egyház kápolnája, a papi lakkal és telekkel azon rendben, a melybe újonnan hozatott, a régi katholikus birtokosoktól el nem vonható, nyilvánvaló igazság.“

A bizottság e munkálata a felség elé jutván: onnan minden pontjában elfogadva és megerősítve érkezett le, báró Steinville kir. biztos újból vissza küldötte azt az ügy teljes befejezése végett a munkálkodó bizottság elnökéhez, a ki azt 1718. márczius 31-én tartott ülésében felolvastatta. Ebben az unitáriusok kívánságaira és előterjesztéseire is a legfőbb válasz meg levén adva: nem volt egyéb hátra, mint az, hogy ők a kiküldött bizottságnak véleményező, a felség által helybenhagyott és megerősített határozata szerint, a templomhoz tartozó elősorolt ingatlanokat a r. katholikus egyháznak átadták és birtokába önként átbocsátották, kivevén azon ingatlanokat, melyeknek visszaadására az unitáriusok magukat képteleneknek nyilatkoztatták. Ezeknek így megtörténte erősségére neveiket aláírták s pecséteiket rányomták.“¹⁾ A küldöttség megbízatása tisztán kitűnik a kir. kormányszéknek azon évi aug. 5. hozzájok intézett egybehívó leveléből, melyek közül a szebeni királybiróét közleni szükségesnek láttam.²⁾

A r. kath. püspök nem soká késett a legfelsőbb elhatározás teljesezésbe vételével, az oda ítélt javakat azonnal vagy tényleg birtokába vette, vagy azokba magát törvényesen beigtattatta. 1718. ápr. 4. folyamodott a tanácshoz beigtató biztosok kiküldése végett. „Mivel felséges urunk gratiájából — írja kérésében — unitárius uraiméktól ő kegyelmektől a collegium és más házak elvétetvén és a catholica religionak conferáltatván, minthogy azokat ő kegyelmek is neki kezéhez resignálták, hogy a nemes város ebbeli

¹⁾ Aláírva: Gr. Kornis István m. pr., Bucher es. kir. főhadbírói helyettes m. pr., Kun Zsigmond m. pr., Verder György m. pr., Alvinezi Gábor m. pr. OKLEVÉLT. CCXXXIV. sz.

²⁾ OKLEVÉLTÁR CCXXXIII. sz.

röndes szokása megtartassék: kérte nagy becsülettal a nemos tanácsot, hogy még azon nap rendelne ki személyeket, a kik őt e házak birtokába beigtassák . . . A biztosok kimentek, s a beigtatást elvégezvén: arról azon jelentést tették, hogy legelsőben is az iskolába mentek, mely a város piaczi nyugati felében, délről a Naláezi Lajos, északról a plebánia háza szomszédóságukban van; azután átmentek azon két kőházhoz, mely a piacznak szintén nyugati részében van, délről a plebánia, északról a szegletház szomszédóságában, mely mellett az út monostorutczára visz; innen a hidutezában levő Quarta-házhoz mentek, melynek szomszédja délről Vizaknai György, északról Komjászegi János, s a nevezett püspököt gróf Mikes Mihály és Mikola László, mint az erdélyi r. kath. status ez időszerénti képviselői jelenlétekben a mondott iskolának és többi házaknak minden tartozandóságokkal, régi igaz határaikkal birtokába bevezették és beigtatták, a kiszabott határidő alatt annak senki ellene nem mondván.¹⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXIX. sz. A FELIRATOK teljességeért — visszamenőleg művem I. korszakára — közölvén a szent Mihály-egyházban és egyházon levő latin feliratokat: itt a nagyobb olvasó közönségért azok magyar értelmét is adom.

A szószéken: Engedjétek hozzám jőni a kisdedeket, mert övék a mennyek országa. Márk. ev. X. r. XIV. v.

Alább: Kövessetek engem s emberhalászokká teszlek.

Ismét *alább:* Mártha, Mártha! te szorongasz, és sokban megbotránkozol. Mária a jobb részt választotta. Luk. evang. X. r. XLI. XLII. v.

A segrestycajtó felett: [CLY János] ismeretlen jóltevő és 1534. évszám.

A szentély oszlopívén:

MCCCCXLII. Felséges Zsigmond [király] kegyelmességéből alapítottott.

MDCCXVI. VI [III] Károly [király] kegyelmességéből visszaszereztetett.

MDCCXXXVII. erejébe és díszébe visszahelyeztetett.

Megújítottott 1751. Ismét 1756. Biró János fejérvári székesegyházi kanonok és kolozsvári plebánus által. HARANGFELIRATOK 18—19. ll.

A főbejárattól a falon a tiz parancsolat töredékének magyar értelme ez:

Halljad Izrael az ur parancsolatját, és — — —

— — — ird be azokat mint egy könyvbe, és adok neked — —

— — — — — őrizd meg azért az én kedvezésemet — — —

S én leszek a te ellenségeidnek ellensége sat. — — —

Lejebb: Szent Mihály főangyal képe, mely MCCCCXLIII-ban festetett a szentegyházra.

Fosztó Uzoni előadása szerint aug. 21. gr. Kornis a bizottság nevében adta tudtára az unitáriusoknak, illetőleg felszólította, hogy a dolgot békés úton egyenlitsék ki. Ugyanezt tette a püspök is Kornis Péter és Horváth Márton káptalani levélkeresők által. Az alkudozást már a bizottsági munkálat során előadtam. Itt még csak az unitáriusok aug. 25-ki felségi kérvényét említem meg, melyben írták: „Nemesak a templom régi alapítványait, de sokat a magok és őseik nagy munkával szerzett javaiból, melyek minden jog szerint az ő tulajdonaik, ráadásul átadták, alázatosságuknak kézzel fogható bizonyítványát adva, a barátságos kiegyenlítést remélve. Azonban hamar tapasztalniok kellett, hogy hasztalan minden maguk alkalmazása, ha minden jogukról le nem mondanak. Mikor ugyanis a püspök látta, hogy javaik legatumokon és kegyes adományokon s ezekről szóló hiteles okiratokon alapulnak, s így ezekhez tulajdonjogot nem formálhat, a templomnak állítólag őseik által elrabolt régi adományai [*dos*] czímén kívánta a bizottságtól a visszatorlási [*talio*] büntetést, hogy ez úton mindenöket elvehesse . . .“ E kérelmököt azonban Steinville csak két év múlva — az elébbi legfelsőbb elhatározás teljesedésbe vétele után — terjesztette a felség elé, a mikor sérelmeiket újabban eléadván: hiteles adatokkal, számokban mutatták ki, hogy a közelebbi 20 év alatt templomokra és iskolákra 50,000 frtnál többet költöttek; ígérte kérésök ajánlását, de teljesítését halála meggátolta. Kérésökre válasz soha sem jött, elvett javaik s eredeti leveleik vissza nem adattak.“¹⁾ Ugyan ő az iskola seniora, Köpeczi Derzsi Boldizsár által szerkesztett iskolai jegyzőkönyv nyomán így beszél el az ifjuságnak iskolából kiköltözését. „1718. márcz. 30. az unitárius tanulók elhagyták a piac-sori főiskolát; május 1-ig a városon kün laktak, tanítók nélkül. Szent-Ábrahámi Lombárd Mihály e napon összegyűjtötte az elszéledteket a belső magyarutezában a Huszár-háznál, és azt tanuló házzá alakíttatván, május 9. kiadták

A plebánia kapubejáratánál jobbra levő felirat:

E házat építtette sz. Mihály főangyal tiszteletére tiszt. Schlewign György jog- és szépművészeti koszorús [baccalaureatus], kolozsvári plebánus, főképen a gondos Veres Tamás és Schlewign Lőrincz kolozsvári bírák, valamint a város lakosai őseinek s azok utódainak és más jó embereknek javaiból, kiknek jutalma egekben van. 1450. Látható: HARANGFELIRATOK 19 l.

¹⁾ *Fosztó U. István* I. könyv, I. köt. 669—641. ll.

a tanítási rendet, 10-n elkezdette a tanítást. Az eklézsiái j. könyv szerint még május 8-n is dolgoztak a mesteremberek az átalakításon. Kilencz tanuló volt összesen és Köpeczi Derzsi Boldizsár nevű deák, egyszersmind senior. A tanításban résztvett Kolozsvári Dimény Pál plebánus és iskolaigazgató, ugy Kereszturi Sámuel köztanító is. Utóbbi 1719. deczemb. 19. Ó-Tordára vitetvén papnak s Dimény Pál 1720. jan. 4. az akkor dult kórvészben meghalván: ¹⁾ helyét Pálffy Zsigmond foglalta el, a ki 1724. püspökké választott, s Szent-Ábrahámi Mihály egyedül maradt tanár és igazgató az új iskolában s egyszersmind eklézsia papja is. *Ez már az unitáriusok harmadik főiskolája volt Kolozsváratt* — így végződik az örökre emlékezetes esemény leírása. ²⁾ Egyetlen nap elvette, a mit másfél század alatt őseik és ők szereztek. Az unitarismus ekkor tört meg

¹⁾ Kortársai e fölíratban örökitették meg emlékezetét:

Pauli Dimén Kolosvári, Professoris et Plebani, Medic. Doctoris inter Unitarios Celeberrimi. Denati die 4-ta Januarii A. MDCCXX.

Vixi: mortuus at jacco, tu disce Viator
Vivere: si nosti vivere, disce mori.
Intrepidus leo sis, serpente oculatior esto,
Te Proceres etiam laudis honore colant.
Quid juvat? Omnis mutatur fortuna ut arundo,
Dum livor quoque post fata quiescit atrox.
Sis Nemone prior, sis nixa superbia pennis.
Arma Virumque canas, quid juvat? ecce nihil.
Vivas lustra decem et tria, tanquam ego, vita rotatur.
Ergo scias, quid sit vivere, quidque mori.
Quis fuerim? quaeris. Dimjen cognomen Avorum,
Praeclarum Pauli sed mihi Nomen erat.
Urbs genuit famosa Kolosvar; Nomen honorem
Ipsa dedit sedis, ipse quietis erat.
Collegii Rector puro de fonte docebam
Annis ter denis verba sacrata DEO.
Et Medicus fueram Arte, quaterque maritus et haeres
Jam nullus, charis ex geminis superest.
Urbes Europae vidi ter, et oscula Regi
Praebueram: nunc sum mortis in imperio.
Ecclesiae Plebanus, per duo lustra fidelis:
Lactus eo Christi Judicis ante Thronum.

Bod, Petri. Hungarus Tymbaules 1664. 107—108. ll. Sajnálom, hogy művem nagy terjedelme miatt e szép emlékirat magyar értelmét nem adhatom.

²⁾ Az író a *kolozsvári unitárius főtanoda IV. sz. iskolai jegyzőkönyve* [*Matricula*] 223. 329. lapján levő följegyzést használta, a hol az 1718. márcz. 30. 31., ápr. 1. iskolaelvétel és kiköltözés le van írva. *A kolozsv. unitárius eklézsia levéltárából.* Protoc. M. 1718—21. 82. l.

Kolozsváratt, léalapja megingott egész Erdélyben: megbuktak erkölcsileg, anyagilag semmivé lettek. A jezsuita rend diadala teljes volt. 1557., 1588., 1605. és 1607-ért a történelem nagy elégtételt adott nekik. Ez évek az erőgyarapodás, hatalmuk új emelkedése és nagymérvű terjedés évei rájok nézve! . . . Így foly össze fény és árny az emberi életben. Ez a társadalomalkotó erők történetének folyása. Egyiknek hanyatlása a másiknak emelkedése. Mint elhullottak testén át jut följebb az, a ki az ostromlott vár fokára a győzelmi lobogót feltüzi: úgy halad a polgárosodás az uralkodó elvek, rendszerek és népek legyőzésével néha visszafelé, néha meg-megállva, máskor körforgásban, de végre mindig fel a magasba, a fény és szellem ragyogó világa felé, a mi az emberiség nemes rendeltetése! A r. kath. eklézsia egykori hatalmát ismét visszakapta, oly vagyonhoz jutván, milyennel azelőtt nem birt, s mindezt a gyűlölt és üldözött jezsuita rend bátorsága, törhetlen erélye és kitartása által. . . . Most már csak föl kellett használni a szerencse és helyzet kedvezését, a mit nem is mulasztott el. . . . A szent Ferencz-rend főnöke Ludányi Zsigmond rendjöknek a hazai törvényekbe becikkelyeztetését kérte, de fogamat nélkül.¹⁾ Csernovics Ferencz a kolozsvári akadémiái collegium igazgatója [rector] és Stocker Ignác, jezsuita prédikátor [*minister*] kérték a fejedelemtől, hogy K. *Monostornak* és a hozzátartozó, *Bács, Jegenye, Tyburcz, Kajántó és Bogártelke* faluknak — melyeket Báthori István fejedelem a r. kath. vallásnak nagyobb elterjedése és inkább meggyökereztetése s az ifjuságnak a felsőbb tudományokban oktatása végett még 1581. nekik adományozott volt — a maguk pénzén, maguk számára, az orthodox hit terjesztése s a közjó gyarapítása, ugy az ifjuság magasb oktatása végett, kiváltását engedje meg. A fejedelem 1732. october 15. kelt kegyelmes adománylevelében — hivatkozól az udvari kamara által az erd. udv. kancelláriával e tárgyban 1732. május 15-n közölt határozatára — ezen kiváltást az erdélyi törvények értelmében megengedte, s a megnevezett falukat királyi jogával együtt az irt jezsuita collegiumnak adta, adományozta örök jogon, oly módon, hogy abból a kir. kincstárra semmi terüh ne háruljon, érette megtérítés ne követeltessék, a kérelmező jezsuita atyák a nevezett collegiumban nemcsak az

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1731. 421. sz.

alsóbb, — de ha meg nem történt volna — a bölcészeti és hit-tani felsőbb tudományokat is behozzák és tanítsák a boldog emlé-kezetű első alapító istenes szándéka szerint.“¹⁾ Erről a fejedelem azon napon udv. kancellariája útján a kir. kormányzékot is érte-sítette, ajánlván, hogy a jezsuiták akadémiai collegiumának ezen czélja elérésében legyen segítségére.²⁾ Ugyanazon igazgató kérte később a jezsuiták társulatára nézve sérelmes törvények eltöröl-tetését;³⁾ utóda Patai András megújította e kérést, a fejedelemtől új adományul nyert Báthori István-féle collegiumi birtokoknak a fiskus javai közül kivételéért esedezvén; az erd. kath. status a medgyesi országgyűlésen a kérést kedvezőleg ajánlotta a felség-nek, a ki azt 1740. márcz. 4. azon figyelmeztetéssel küldötte le a kir. kormányzékhoz, hogy egyetértvén Lobkovitz herczeg kir. biztossal: a kk-et és rr-et szelid úton és módon e kérés teljesíté-sére bírja rá s az eredményt jelentse fel.⁴⁾ De e kérés ideje még nem jött volt el s tárgya igen nagy volt. Folyamodóknak még kedvezőbb viszonyokra, nagyobb hatalmi súlyra kellett jó ideig várakozniok.

Az ev. ref. egyház közönségét elcsüggedés helyett kettőzött erélyre s cselekvésre bírták a r. katolikus egyház sikerei. Egy 1717. october 17-ki jegyzőkönyvi följegyzés szerint a kolozsvári főtanodában két tanár [*professor*] volt, egyiknek pénzfizetése 257 m. frt, 128 véka búza, 185 veder bor; hat osztálytanító [*classis praeceptor*], kiknek fizetése 215 m. frt, sütő 90 m. frt fizetéssel;⁵⁾ a főtanodához tartozók fizetése együtt 769 frt, 256 véka búza, 370 veder bor. A deákság bora nem volt meghatározva, hanem mikor mennyi maradt, a szerint adtak a gondnokok; búzája felől is volt a Pataki István felügyelő gondnok írásai közt oly egyezés-féle az eklézsia és iskola közt, hogy az 800 vékában lett volna megállapítva, de iránta megbizonyosodni nem lehetett.⁶⁾ Ugyanazon évi october 16-ról egy számadás is van a főtanoda és eklézsia

¹⁾ ORLEVÉLT. CCXLVIII. sz.

²⁾ ORLEVÉLT. CCLVII. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1740. 210. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1740. 210. sz.

⁵⁾ *Az 1717. évi számadásban* csak 40 forint van. Ez a j. könyv számát megigazítja.

⁶⁾ *A főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

javairól, melyben elő van számlálva Báthori Gábor fejedelem dézma- és k.monostori harminczad-adománya 1610-ből; Bethlen Gábor fejedelem megerősítése és új dézmaadományozása 1617. és 1626-ról, I. Rákóczi György megerősítése s új dézmaadománya 1635-ről, Baresai Ákos fejedelem megerősítése s új pénz- és sóadománya 1659-ről, I. Apafi Mihály megerősítése, Gilányi Gergely 9000 frt alapítványa, a feleki taxa, ajtoni és kötelandi részjóságok, fejrüdi és apahidi kis részbirtokok, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle fele jövedelme. A mi majorság és dézma, búza, zab, törökbúza, árpa, köles, ugy szintén széna, sajt, bárány, gyapju, vaj, méz ára bejött, közös volt a tanárokkal. E számadás I. része az eklézsia szolgálai, II. az iskolai tanárok, tanítók sat. fizetését illetve. Az I. szerint három pap volt, egynek fizetése 230 forint pénz, 200—200 együtt 600 veder bor, egynek 160, együtt 480 véka búza, belső kántor fizetése 60 frt, külsőé 40 frt, együtt 100 frt, búza fizetésök 60 és 40, együtt 100 véka, a pénzfizetéssel együtt: 790 frt, bor 700 veder, búza 580 véka; a II. szerint egy tanár fizetése volt 257 frt, kettőé 514 frt pénz, egynek 185, együtt 370 veder bor, egynek 128, együtt 256 véka búza, tanítók [*praeceptor*] fizetése minden kántorra 53 frt 75 p., négyre 215 frt, asztaltartást élvezőknek [*mensualista*] hónaponként 18, együtt 216 frt, sütő fizetése 40 frt, együtt: 985 frt pénz, 370 veder bor, 256 véka búza. Ezen kívül a főtanodához évenként a terméshez képest adatott hol 60, hol 50, együtt 1716 veder bor. A harangok jövedelme is a deákok sütő házára, az ott süttött kenyér a főtanodára ment el. E felett az eklézsia saját jóakaratóból két hétig főzetett a főtanoda számára. Ünnepeken meg volt városokban a házanként kéregetés [*cantatio*], urvacSORA vételkor az ajtónállási alamizsnaadás [*astatio*]. A papok és tanárok lakát a közjövdelemből építették meg és tartották fenn. Az eklézsia közszolgálainak fizetései voltak: quartás és malombiró 25 frt, 60 veder bor, 60 véka búza; jóságok felügyelője [*inspector*] fizetése: 50 frt, 40 veder bor, 60 véka búza, ezen kívül évenként 60 köből abrak és széna[?]; két egyházi fizetése: 32 frt, 80 veder bor, 80 véka búza, harangozóé: 25 frt, 40 véka búza, órásé: 20 véka búza, malombeli kovács fizetése: 15 frt, 40 véka búza és 2 kapa vas, talyigásé: 144 véka búza, szemótbiróé, berekpásztoré 12 véka, együtt: 147 frt, 180 veder bor, 486 véka búza. Papok, tanárok, kántorok, praeceptorok, asztalnál étkezők, közön-

séges szolgák fizetése együtt 1922 frt, 1250 veder bor, 1322 véka búza. Ha termés nem volt, illetőségük mint hátralék, jegyzékbe véve, jobb években pótoltatott. 1712-n a két tanárnak és 3 papnak hátraléka volt: 454 frt 50 p., Némethi Sámuel és Soós Ferencz tanároknak s a szász kántornak 2218 frt 47 p., együtt 2676 frt 97 p., borban az összes salaristáknak 1250 veder bor, a minnek a következő dézmából kellett kifizettetni.¹⁾ A hátralékok 1720. oly

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXV. sz. Az eklézsia és iskola közötti osztozkodásnak, mivel az alapítványlevelek többnyire mindkettőre szoltak, egy főtanodai levéltári *Minutá*-ban ily arányát találtam. „Báthori G. fejedelem adománylevele szerint [1610.] a quarta és harminczad jövedelme $\frac{1}{3}$ a papoké, $\frac{1}{3}$ a deákoké; Bethlen G. fejedelem a 30-adi jövedelmet 300 frtban állapította meg, Katharina fejedelemasszony 900 forintra nevelte, de közre hagyta; I. Rákóczi Gy. fejedelem a 2-ik quartát adományozta az eklézsianak és főtanodának közösen; Bartsai Ákos és I. Apafi Mihály fejedelemek 1600 frtot, abból: az igazgatónak 100-at, 10 alumnusnak 200 frtot, a többbit a patronusok szabad rendelkezésére hagyták. A malom 9000 forintban közös az eklézsiaival és iskolával. A feleki taxa 300 frt és 100 szekér fa, melyet az eklézsia elzállogosított 5648 frt 42 p. Az ajtoni részjósághban a főtanoda pénze 500 frt, az eklézsiaé 2000 frt. [*A Csepregi uram adóssága.*] A kötelendi részjóságh végrendeletnél fogva az eklézsiaé. Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle kiváltására adott a collegium az eklézsianak 1750 forintot. Erről irás van. Az egész összeg 5000 frt. Erről is irás van. Adott kölcsöne összegeig tehát részes a collegium is; a fejrüdi rész végrendeletnél fogva, ugyszintén az apahidi zállogosítás útján közös. Mennyi pénze van benne a főtanodának, az előmutatott levelekből ki nem tetszik, hanem Apahida kiváltására adott 650 frtot, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle kiváltására 1800 frtot, ugy, hogy belőle az eklézsia évenként 200 köböl búzát adjon a főtanodának. Ismét egyszer adott volt a collegium Némethi Mihály részére az eklézsianak 200 frtot, egyszer 79 m. frtot, kétszer 38 m. frtot — mindkettőről irás van. Megint Némethi Mihály papnak az eklézsiaért 140 m. forintot. Ezeket a pap tanár Némethi Sámueltól vette fel. Az előlegező főtanoda követelte halála után a Némethi-örökösöktől, de ők az eklézsiaira útasították, mely Némethi Mihálynak sokkal volt hátralékban. A főtanodának ez összegekhez joga van — mondja e *Minuta* — s vagy a Némethi-örökösöktől, vagy az eklézsiatól meg kell kapnia. Van a felső királyutczában egy ház, mely 300 frtban adatott a főtanodának végrendeletileg. Erről is irás van. Kis János, Eperjesen elhalt kereskedő ifju minden szöllőit a collegiumnak hagyta végrendeletileg, a mi a püspök ur kezében van. Pataki István a gondnok írása szerint, a mi a collegium *Albumában* is benne van, adtak az eklézsianak egyszer is máskor is 4450 frtot, mind együtt: 4820 frt 79 p⁴. *Az ev. ref. főtanoda levéltárában* 1713. évi 13. számú 2. drb *Minutá*-ból.

nagyra nőttek, hogy akkor újonnan választott tanár Zilahi András hathatósan ajánlta a gondnokoknak a kenyérről való gondoskodást, a praeceptoroknak fizetésadást és alumniák alapítását, nehogy kenyér nem léte miatt az ifjuság eloszolják; maga fizetéséről is gondoskodást kért, mert esztendő óta semmi jövedelme nem lévén: a mije volt, elköltötte, most annyi költsége sincs, a mivel egy csizmát megpatkoltasson.¹⁾ A főtanoda tanárai egy május 25-ki legatus-ajánló levél szerint 1732. Udvarhelyi Mihály, Tsepregi Ferencz és Verestói György voltak. 1733. september 13. Huszti András választatott meg jogtanárrá, egyelőre szállást — az ő kérelmére — a collegiumban adtak, fizetésül az ekléziáéból 100 frt, a közös jövedelemből 50 véka buzát rendeltek.²⁾ Udvarhelyi Mihály philosophia és mathesis tanára 1737. márczius 2. estveli 10 óra tájt hirtelen jött szélütésben meghalván s 11-n eltemettetvén: Tsepregi addigi tanártársa kérte megürült helyét s a Bánffi-cathedrara másnak kineveztetését, tudatva, hogy a Bánffi-alap veszélyben van.³⁾ A főtanács teljesítette kérését, a mit társa Verestói György a főtanoda seniora, contrascribája és adссора érzékenyen köszöntek meg: *hogy collegiumokról, mint tövisek között illatozó lilionszátról* gondoskodik. Tsepregi helyére 1737. decz. 15. Szathmári Pap Zsigmond neveztetett ki tanárrá.⁴⁾

Zilahi Andrásnak az ev. ref. főtanoda állapotáról tett elszomorító fölfedezése felköltötte az egyház híveinek áldozatkészségét. Mintha versenyre keltek volna az ismét uralomhoz jutott r. kath. egyházzal, oly gyorsan következett mindenfelől a segély. Körösi István 1712. május 12. 50 m. frtot, Koronkai Király Sámuel jul. 28. 1000 tallért, gróf Bánffi György 1713. junius 8. 6 alumnus számára évenkint 120 frtot, gróf Székely Ádám 1717. január 5. 'súki jószágában a Szamoson levő malma szombati vámját életeig két tanuló részére ajánlotta fel, maradékát a tanárok használnván; Némethi Sámuel tanár 1717. nov. 19. kelt végrendeletében farkasutczai házát, hogy többnek ne adják, hanem mindig egy tanár lakjék benne, hozzá Brédfőben fél hold szöllőt, melyet szintén ne adjanak

¹⁾ *Az ev. ref. főtanoda levélt.* 1720. 3. sz. alatt levő eredetiből.

²⁾ *Az ev. ref. főtanoda levélt.* 1733. 20. sz.

³⁾ *Az ev. ref. főtanoda levélt.* 1737. 5. sz.

⁴⁾ *Az ev. ref. főtanoda levélt.* 1737. 32. sz.

el, hanem birja az a tanár, a ki a házban lakik, könyvtárát, úgy, hogy el ne osszszák, neve alatt birják, műveit köttessék be, használják a deákok, 12 új óntálat, 3 alumnusnak 600 frtot, mely összeg 1728. octob. 22. már 982 frtot tevén: máshonnan 1002 frtra pótoltatott ki. Az erre felvett ifjak tartassanak az ő emlékezetére, lakházuk legyen az ő édes leánya, Némethi Mária költéségén építettett ház, mely azon szűznek emlékezetére *Némethi-ház*-nak neveztessek; a megmaradt pénz fordittassék szegény, de jó reménységű inasoknak, kivált prédikátorok fiainak segítségére, a jóltevő alapító örök emlékezetére.“¹⁾ Petki Nagy Zsigmond 1719. febr. 24. egy házat ajándékozott, melyet 200 frtért adtak el s a tőkét kamatra adták; Baranyai Mihály ugyanazon évben 150 frtot, gróf Teleki Mihály 1721. 1000 forintot, Polyik János szintazon évben 1200 forintot, gróf Bánffi György megint 2000 m. forintot [*a miről azonban csak jegyzet volt*], gróf Gyulai Ferencz ugyanazon évben ápril 16. a kolozsvári főtanodához somkereki jószágából beszolgáltatni rendelt évenként 10 frtot és 10 köből búzát két tanuló növendék [*alumnus*] számára, életökig őt és nejét kötelezőleg, halála után fia tetszésére bizta a folytatást. Bánffi László ugyanazon évben ápr. 16. bongárdi dézmáját rendelte a főtanoda részére, s tanár Naszályi Jánosnak 10 vékát; Vass Miklós — a mint Udvarhelyi Mihály és B. Naszályi János tanárokhöz irt leveleiben magát kifejezte — meg akarván felelni keresztényi kötelességének, magát azon nemes anya hajdan egyik tagjának és abban az igaz tudomány tiszteletével tápláltatott igaz fiának lenni ismervén: 1723. augustus 23. egy alumniát ajánlott meg és arra ajánlotta és ki is nevezte Czegei Szentpéteri Jónást; 1727-n Macskási Boldizsár és neje Kapi Anna 800 frtot, Petki Alvinczi Gábor 1729. január 1. egy alumniát ajánlott meg, Cserépi Sámuel 1731. ápril 29. 250 forintot, azon évi május 26. b. Lázár Mária egy alumniát; 1732. junius 4. Macskási Kata kijelentette, hogy alumniáját 1000 frtra pótolja ki; gróf Thoroczkai Ágnes 1732. 400 forintot, Erdélyi János 145 forintot, Bartsai Gergely decemb. 21. 10 véka búzát ígért esztendőnként, Szegedi Ferencz 1733. 100 forintot, Boros Borbára 100 forintot, 1734. gróf Teleki József egy alumniára ígért 500 forintot; árva gróf Bethlen Kata

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXVI. sz.

férje, gróf Teleki József alumniáját 1734. május 10. levele által biztosítván! kérte, hogy arra olyat nevezzenek ki, a ki magát pap-ságra szánja; gróf Bánffi György 1735. egy tanári székre 20,000 frtot, s arra Tsepregi Mihályt nevezte ki; Jósika Mária 75 m. frtot, gróf Bánffi Kata 3000 frtot, gróf Bethlen Ádám 1736. jan. 7. belső hivatalra készülő ifjaknak két alumniára 20—20 m. frtot, és 6—6 köből búzáat. Ezeken kívül Kabós Ferencz 1736. 400 frtot, Köblös Péter 240 frtot, Bartsai Gergelyné Naláczai Sára 1731. május 11. gróf Teleki Sándor sept. 2. egy-egy alumnia iránt tettek ígéretet; gróf Földvári Ferencz ugyanez évben 1000 frtot, br. Vesselényi Anna és br. Vesselényi Ferencz 1740. 500 frtot.¹⁾

De az erő és önségély e hatalmas nyilvánulása mellett, külföldi egyetemekkel új egybeköttetést s ottani hitrokonaiktól nagy jelentőségű alapítványokat eszközölt ki kolozsvári jelesül végzett ifjak részére, egy buzgó ev. reform. főur. Már régi idők óta keresték fel itteni négy főiskoláikban végzett ifjaik a külföldi protestans egyetemeket. Némelyek vissza is éltek ezzel. Ennek kikerülése végett, midőn 1717. jun. 21. Vesselényi István, gr. Teleki Pál és Szentkereszti András az ev. ref. főiskolák gondnokai a Viandra melletti frankfurti egyetem tanácsának megköszönték a németországi rendeknél való azon szives közbenjárásukat, hogy erdélyi főtanodáikban végzett ifjaik számára ottani tanulásuk idejére az Isten kegyelme s szeretetök által indítatva bizonyos segélyt biztosítottak, egyszersmind érintették azon sok viszontagságot, a mi a magyar nemzetet közelebről érte, igen a fegyverek örökös zaját, előszámlálták főiskoláikat, melyeknek ifjusága nyilvános bizonyítványokkal ellátva, egyetemeiket fel szokta keresni; fájdalommal értesültek — úgy mondának — némely ifjak visszaéléséről, a mi hogy jövőre elő ne forduljon, meghatározták, s az egyetemi tanácsot róla kívánják értesíteni, hogy ezután az ev. ref. eklézsiák és főtanodák, ugy a főgondnokok bizonyítványa, s a főtanács felhatalmazványa nélkül a mondott főiskolák egy ifját is föl ne vegyék, hanem csak azokat, a kik a főgondnokoknak és főtanácsnak életök, jó erkölcsük és igyekezetök felől kiadott bizonyítványát előmutat-

¹⁾ *Az erd. ev. ref. főtanoda levéltárában levő 1803. készült hivatalos Jegyzékből.*

ják.¹⁾ Ezzel egybefüggőleg az erd. ev. ref. főtanács 1721. jul. 6. kelt körlevelében meghagyta az alája rendelt főtanodák tanárainak és gondnokainak: „hogy mostantól fogva ajánló-leveleket egy deáknak se adjanak úgy, hogy a felügyelő gondnokokkal is alá ne irassák; az így aláirt bizonyítványt pedig az illető ifju vigye a püspökhöz, a ki tudományát és erkölcsét megvizsgálván: ha méltónak ítéli, elébb adasson vele térítvényt: 1. arról, hogy okvetetlen pappá, s nem külső emberré lesz [*a mint a főtanács sokaktól megcsalattott*]; 2. hogy ha Isten hazájába szerencsésen visszahozza, Erdélyben vállal papságot, nehogy a mit itt kéregetéssel összegyűjtött, máshol való szolgálatban használja el, s azután a püspöktől vegye ki az ajánló-levelet, s úgy keresse fel a reform. főrendeket. A főtanács közhírré tette, hogy megvizsgálás és ajánló-levél nélkül kéregető deáknak senki egy pénzt se adjon . . . Az is történik, hogy megbélyegzett deák ajánló-levél nélkül más főtanodába megy s bevétetik. A főtanács ennek kikerülése végett meghagyta, hogy a főiskolák tanárai és felügyelő gondnokai ajánló-levél nélkül egy deákot is be ne vegyenek, az ajánló-leveleket pedig igazsággal megegyezőleg adják.²⁾ Nagy szolgálatot tett e szorongatott időben egyházának r. sz. birodalmi gróf és tanácsos gróf Teleki Ádám, a ki 1734. sept. 18. a hollandiai rendeknél, s a leydai hittani facultásra két kolozsvári főtanodai ifju számára eszközölt akadémiái segélyt [*stipendium*], oly módon, a mint abban Lengyelországból, Lithvániából és Magyarországból oda menő theologusok részesülnek.³⁾ 1738. octob. 2. a zürichi egyetemen szerzett egy erdélyi [*nem kolozsvári*] theologus részére úti költséget és tanulási ideje alatt oly életfentartási segélyt, a miben ez országokból való más tanuló ifjak is részesülnek. Az értesítés a zürichi polgármestertől jött. Dicsérte a grófnak a vallás és egyház fentartására irányuló vele született buzgóságát, sajnálja — ugymond — honfitársainak és hitfelekezetének sajnos helyzetét, s ha egyházaik állapotja engedné, többre is készek lennének.⁴⁾ 1740. márcz. 16. az Odera melletti frankfurti egyetemen szerzett egy kolozsvári ev. ref. végzett deáknak fentartási segélyt, a király

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXVII. sz. Összevetendő a kolozsvári ev. ref. főtanoda 1710—42-ki j.-könyve 142—144. lapjaival.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLIII. sz.

³⁾ OKLEVÉLTÁR CCXLIII. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCLXIII. sz.

maga irta alá az arról szóló adománylevelet. A kolozsvári tanárok melegen köszönték meg a gróf nagylelkűségét, a minek egyedül tulajdonítható a legalkalmasabb időben érkezett jóltevő segély. ¹⁾ A főtanoda és eklézsia főgondnoka 1720. Rhédei Ádám volt, ²⁾ a ki 1731. meghalt ³⁾, de nincs megemlítve: ki neveztetett ki helyére? Főgondnok Losonczy Bánffy György és széki gróf Teleki Pál. Ugyanazon évi j. könyvi följegyzés szerint, a főtanoda mellé városi felügyelő gondnokká 1724. febr. 20. Pataki István neveztetett ki, főleg az építéséért. ⁴⁾

Hogy az unitáriusok új tudományi hajléka a belmagyar-utczában levő Huszár-ház lett, fennebb említettem. Hol volt az? teljes bizonyossággal tudni szükséges, azért, mert az volt a magkő, mely körül újra képződött az unitarismus, életereje ismét munkásságra ébredt, s egy jobb jövő alapjait lassankint összehordogatván, nem-sokára az építéshez is hozzá kezdett. Előbb azonban eredetét kell megmondanom. A Huszár-ház birtokába t. i. a kolozsvári unitárius eklézsia végrehajtás útján jutott, úgy, hogy abrudbányai Sebesi Béniné, Szőrös Erzsébet odavaló gazdag nő kénesőbe foglalt arany golyóbisokat tett volt le Huszár Mihályhoz, a ki azt állította, hogy az 1698-ki nagy égéskor egy része a tűz martaléka lett. Ezt az állítólag elpusztult részt a nevezett kegyes nő 1699. június havában az eklézsianak ajándékozta, mely Huszárt érette hosszasan perelte, s megnyervén: mindenét elvette. Huszár — úgy látszik — gazdag polgári ember volt, mert Abrudbányán is stompjai, rétei, Kolozsvárattn szép kőháza, sok szántóföldjei sat. voltak, a miket fia Huszár Péter később 1720—30 körül, az eklézsiatól — a házon kívül — vissza váltogatott. Én e perfolyamhoz hozzá nem juthattam. ⁵⁾ Nem volt más mód, mint a város hivatalos **Összeírás**-aiban után nézni. A legelső létező összeírása Kolozsvárnak 1703-ról való. Abban megvizsgáltam az egész belmagyar-utca akkori telkei birtokosait, s úgy találtam, hogy e háznak a főtanoda épülete mai

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXV. sz.

²⁾ Főtanácsai levélt. 1720. 5. sz.

³⁾ Főtanácsai levélt. 1731. 1. sz.

⁴⁾ Főtanácsai levélt. 1724. 13. sz.

⁵⁾ A mint *Beucszédi Gergely* tanártól értesültem, meg van a kolozsvári unitárius eklézsia levéltárában.